

Анатоль Залань

З МИНУЛИХ

ДНІВ

ANATOL HALAN

DESDE LOS DIAS PASADOS

(Novelas)

JULIAN SEREDIAK — PUBLISHER

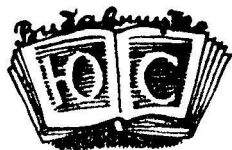

BUENOS AIRES — 1989

Анатоль Галан

З МИНУЛИХ ДНІВ

(Оповідання)

diasporiana.org.ua

ВИДАВНИЦТВО ЮЛІАНА СЕРЕДЯКА

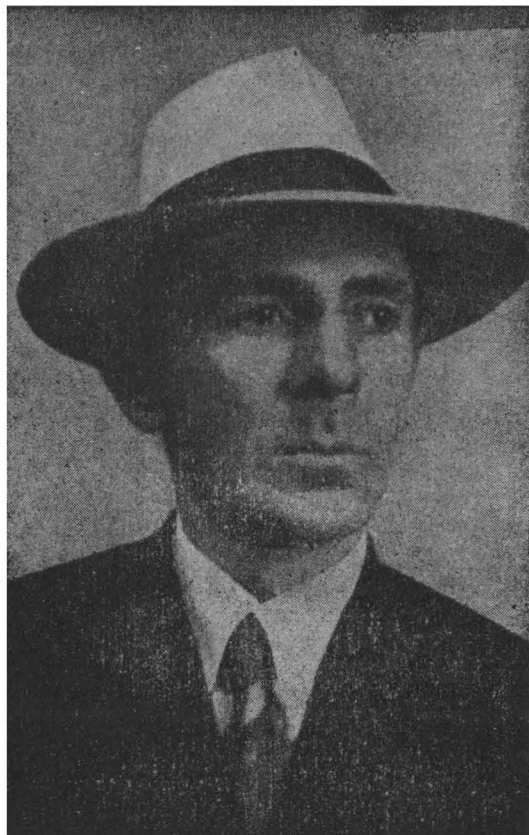
БУЕНОС-АЙРЕС — 1989

© Copyright 1989 by the Publisher.

Queda hecho el depósito que marca la Ley N° 11.723

IMPRESO EN LA ARGENTINA
PRINTED IN ARGENTINA

Анато́ль Калиновский

(*22 серпня 1901 р. — †3 жовтня 1987 р.)

АНАТОЛЬ ГАЛАН

(Замість вступного слова)

Був 1943-ий рік. Спалахи Другої світової війни то пригасали, то із збільшеною силою вибухали, а фронти боєвих дій посувались з української землі щораз більше на захід. Разом з відступаючим німецьким військом йшли на захід і ті українці, що зазнали в минулому «гараздів» советської системи, що пізнали «батька народу» з його кривавим керівництвом. Йшли втікачі хто пішки, хто їхав возом, хто мав щастя захопити поїзд, але в усіх була одна мета — подаліше від загребущих рук НКВД, від Сибіру, Казахстану чи від кулі в «райській» тюрмі. Це був найбільший ісход нашого народу з України на чужину, більший від татарських наїздів, найбільший, що його занотувала історія українських земель. І серед соток тисяч таких утікачів плентався то візком з одною конякою, то згодом товаровим поїздом і автор цих оповідань, що їх пропонуємо Вам, Шановні Читачі, запізнатися з ними. Анатоль Калиновський разом зі своєю дружиною Софією і донечкою Галеєю їхав у невідоме, без грошей, без якогось ясного «завтра», їхав у голоді й голоді, їхав під американські чи англійські бомби, що так рясно злітали на німецьку землю. Він здавав собі справу, що бомби раніше перестануть спадати на голови мешканців тої чужої землі, ніж закінчиться советська диктатура на Україні. Треба було ризикувати життям, треба було вірити в Боже призначення, що дождем до закінчення війни, що мусимо на чужині творити нове життя, бо на своїй землі московський окупант запровадить ще гірше беззаконня, ніж було до часу вибуху війни.

Анатоль Калиновський зі своєю дружиною Софією.
(Знімка з 1981 року).

Отак мандруючи, Калиновський спочатку «причав» в район Берліну, але там було «гаряче» від повітряних налетів, і Калиновський переїхав на південь, де було спокійніше, тобто, переїхав в Альпи. Тут і захопила його капітуляція Німеччини. Він опинився в тій частині Австрії, що її зайняла французька армія, і згодом, американці, що творили на землях колишньої гітлерівської Німеччини перехідні табори для втікачів, «відшукали» в одному альпійському містечку і Анатоля Калиновського з його дружиною і донечкою та перевезли їх в Ді-Пі табір в Ляндеку.

Тут, в Ляндеку, пізнав я Анатоля Калиновського як

одного зі співробітників журналу «Проти шерсти», що його видавав ред. Лев Сенишин. Калиновський, під вигаданим прізвиськом «Іван Евентуальний», почав писати гумористичні вірші та сатири на злободенні теми, що вказували на непересічний талант автора. Калиновський — скромний у поведінці, виглядав ніби перестрашена людина, нічим не вирізнявся серед гущі поселенців ляндецького табору, і ті, хто його не знав особисто, ніколи й не припускав, що це талановитий автор, який розвеселяв своїми віршами і гуморесками численну армію втікачів. В Ляндеку вийшли і перші книжочки Івана Евентуального — «Милосердний зайчик», «Байки і сатири», «А що чувати?» (1947) та «Мої знайомі» (1948) і під псевдом Анатоль Галан вийшла збірка коротких оповідань п. н. «Чарівна дружина». Всі ті початкові видання були друковані на циклостилї, малим тиражем, бо хоча читача не бракувало, бракувало... друкарського паперу, і його можна було дістати лише в малих приділах від французької армійської команди.

Моє приятелювання з Галаном не закінчилося в Ляндеку. Згодом, ми їхали разом на кораблі «Генерал Гайнцельман» до Аргентини, і тут, коли я почав видавати в 1949 р. журнал гумору і сатири «Мітла» — Іван Евентуальний був одним з найцінніших і постійних співробітників. У зв'язку з редагуванням журналу ми часто зустрічалися, обговорювали тематику найближчого номера, і коли щось було не так надруковано, Галан не скривав свого невдоволення і просив виправити помилку. Пригадую, що під час одних таких відвідин у мене вдома, коли ми вже «випили й закусили», запитав я Галана, чи він, часом, не є якийсь далський родич відомого львівського комуністичного Галана, що за часів «панської Польщі» був на услугах польської розвідки, а після першої советської окупації Західної України став філіаром комуністичних письменників у Львові.

Галан-Евентуальний розсміявся і сказав:

— Ніколи в світі я з тим львівським Галаном не мав і не маю нічого спільного. Мій псевдонім «Галан» постав з того, що я в молодих літах симпатизував з одною дівчиною, і вона називалася Галина. Коли я зачав писати, хотів підобрати собі псевдонім, щоб не присікалися до мого родинного прізвища Калиновський. Тому взяв я з ймення Галини перші три букви (ГАЛ), а з мого ймення Анатолій — дві (АН), і так «народився» Г а л а н. Писав Галан і під іншими псевдонімами, але псевдоніму Галан уживав найбільше у творах негумористичного жанру. Взагалі, Галан-Евентуальний писав на різні теми; діапазон його творів різноманітний, і після думки читачів, його найкращі твори це твори на підсоветське життя, а найкращий його твір — це, мабуть, автобіографічна повість «Корабель без керма». На жаль, це була остання книжка, що появилася друком за його життя. Правда, він писав ще чимало гумористичних віршів, що їх друкувала «Народна Воля», але до «ширшого літературного полотна» вже не розгався. В листах до мене нераз жалівся, що його здоров'я погіршується, а з тим і відпадає охота до творчої праці.

Про його письменницьку творчість Дмитро Чуб в одній з своїх статей писав: «Головне в творчості нашого письменника те, що він у приступній формі без ультрамодерних викрутасів, уміє цікаво розповісти, про кожну пригоду, випадок, історію, про долю людини, а всі разом вони звучать як справжня не-підфарбована бувальщина... Сила письменника в тому, що він уміє кількома рядками без великого вступу, експозиції, відразу захопити увагу читача. А це велика майстерність... В багатьох оповіданнях автор (А. Галан) сміливо змальовує підсоветське життя, уміє висміяти недоліки життя під час війни на рідних землях, так і в таборах в Австрії. Не уникає автор показати й американців з їхніми додатними й від'ємними рисами, особливо у своїх дотепних віршованих сатирах. Всі твори Анатолія Галана легко читаються, не-

має в них зайвого, штучного. Кожен твір — це відбиток з пройденого чи сучасного життя, це своєрідна історія якогось відтинку дійсності. Його стиль реалістичний, тематика різноманітна.»

Що ж сказати більше до такої характеристики? Це ж пише письменник про письменника, і не кожний письменник так одверто й щиро скаже слово про свого колегу.

Галан, зі своєю спокійною і примирливою вдачею, не любив позувати на літературну величину, не знав самореклями та ніколи не пхався «на Олімп». Коли одного разу в листі до Галана я писав, що він повинен був дістати бодай третю нагороду на Літературнім Конкурсі, то Галан відповів: А що мені з нагороди? Для мене найкраща нагорода, коли читачі читають мої твори.

Серед залишених творів, знайшлася також і автобіографія. Вона коротка, гадаю, що неповна, бо саме вдача Калиновського була така, щоб якнайменше говорити про себе. Але послухаймо, що пише автор:

Галан Анатоль (Калиновський) народився 22-го серпня 1901 р. в селі Землянці, Глухівського повіту, Чернігівської губернії, в родині священика. Дитинство провів у селі Гамаліївці того ж повіту, що колись належала гетьманові Іванові Скоропадському.

Початкову освіту дістав у Новгород - Сіверському Духовному Училищі, середню — в Чернігівській Духовній Семінарії.

До вищої освіти радянська влада не допускала через походження, але пізніше пощастило заочно скінчити Нижнєнський Педагогічний Інститут імені Миколи В. Гоголя.

В міжчасі працював у судовій установі, а потім у редакціях різних газет та журналів — коректором, літредактором, секретарем. Останні п'ять років перед війною — викладачем російської мови й літератури в середній школі та в технікумі.

Перші оповідання (прозові) було надруковано

Наша остання зустріч...

**Іван Евентуальний (зправа) і Ю. Середяк
(Торонто, 23 серпня 1986 р.)**

1923-го року в харківському журналі «Знання». Друкувався також у журналах «Червоний шлях», «Гарт», «Плуг», Соціалістична громада», «Універсальний журнал» та в інших.

Перша книжка (збірка поезій) вийшла у В-ві «Література й мистецтво», Харків, 1930 р. Друга (комедія на 3 дії) у В-ві «Рух», Харків, 1932 р.

З 1933-го року свідомо перестав друкуватись. Письменницьку працю поновив на еміграції, в таборі неповоротців. Там було видано (циклостилем) чотири книжочки. Переїхавши до Аргентини в 1948 р. видав там чотири книжки (вже друковані в друкарні).

Перебуваючи з 1956 р. в Америці, видав 15 різних творів.

Усе перелічене в список численних публіцистичних статей, епіграм, фейлетонів не входить, бо їм рахунку ніколи не вів.

Хоч Калиновський перебував в Америці, а я залишився в Аргентині, ми були в постійному листовому контакті. Нераз приходило мені на думку якби то влаштувати зустріч, і така нагода трапилась. В 1986 р. в Торонті влаштували кол. мешканці табору Ляндек свою зустріч. Будучи тоді в Канаді, прийшов я в товаристві відомих меценатів українського мистецтва в Торонті, панства Шафранюків, на цю Зустріч, що відбувалася в приміщеннях Інституту св. Володимира при вул. Спадайна. Коли ми прийшли на залу, на сцені була вже Президія З'їзду, і в тій Президії був також Іван Евентуальний. Я зрадів дуже, привітався найперше з ріднею Галана, а після закінчення нарад наша зустріч була ще більш радісна. І хоч Галан-Евентуальний виглядав дещо змарганий хворобою, він держався бадьоро, брав участь у дружній гутірці. На вечірньому бенкеті ми сиділи при спільному столі та навіть випили по чашці вина за... минуле і майбутнє. Зустріч Ляндечан була ще й наступного дня, але родина Калиновського вже не була присутня; вони виїхали ранком того ж дня у поворотну подорож до міста Рочестер в Америці.

Це була моя остання зустріч з другом Галаном-Іваном Евентуальним.

Він занепадав на здоров'ї щораз більше і останній його лист до мене датований 20. X. 1986 р. Це вже було по ляндецькому З'їзді, і в тому ж листі прийшла наша спільна знімка, що її зробила нам дочка Калиновського, Галя.

Хвороба Галана, мимо лікарської опіки, поступала вперед, і врешті не стало на цьому світі непере-січного українського письменника, щирої душі і гарної Людини. Помер Галан-Калиновський 3-го жовтня 1987 р. в Рочестері та похований на місцевому цвинтарі. Спочив Галан далеко від рідної Землянки, що на Чернігівщині, спочив у чужій, але вільній, землі, далеко від України, для якої жив і трудився своїм талановитим пером письменника.

Ю. Середяк

НОМО SOVIETICUS

1

Вони зустрілися випадково в Нью-Йорку. В ресторані, де на бажання клієнта, могли подати і розкішний біфштекс, і скромний «гембургер», Сергій Дарчук зауважив гарну, але непоказну постать у вживаному одязі, з окулярами на короткозорих очах, згадав початкову школу й йому стукнуло в голову: та це ж Льова Гордон, той самий, що всього боявся й дрижав, коли приходилося відповідати вчителеві на якесь запитання. Сергій підсів до ресторанного партнера й запитав:

— Чи ви часом не Льова?

Запитаний мимоволі сіпнувся, витер паперовою серветкою рота й відповів:

— Так. А що ви хотіли?

Сергій розсміявся й почав пояснювати:

— Це було давно, років двадцять тому. Тоді ми сиділи разом у п'ятій класі советської школи й рахували, скільки ще лишилося до кінця «урока» як усі там висловлювались.

— Тепер і я вас пізнаю, — сказав Льова, — тільки, Бога ради, не говоріть так голосно, бо зразу пізнають, що ми чужинці.

— Ну, то й що? Тут Америка, і тут усі чужинці.

Льова знов сіпнувся.

— Не зовсім. Я, наприклад, одразу можу визначити національність. А ви... а ти давно в Америці?

— Давненько. Встиг закінчити вищу школу, працюю інженером.

— А як же вас випустили з Советського Союзу?

— А ми, себто батьки й не питали дозволу, торби на плечі, та й ходу...

— Ну, так, це було у війну. Ви до німців, а ми від німців, бо в них з єврейством була розмова коротка: куля в лоба, або газова камера.

— Як же ти живеш, Льово?

— Спочатку був на утриманні нашої допомогової організації, тепер працюю ліфтером, вивчаю тутешню тяжку мову.

— Задоволений?

— Розуміється, задоволений. Таж тут хоч на голові ходи, і ніхто в тебе не спитає паспорта, і прописки ніде не потрібно.

Сергій попрощався з земляком, бо вже кінчалася обідня перерва, а служба службою, й прогулювати робочі часи скрізь не дозволено.

Вони обмінялися з Льовою адресами, та з візитом не спішили, принаймні, минув уже місяць, як бачились, та ніхто не подумав про першу візиту. Лише в такій же холостій компанії, як Сергій, згадав він про зустріч у ресторані й запитав свого приятеля:

— Чи ти вже бачив когось із новоприбулих?

— Бачив одного з твоїх земляків, Льову Гордона. Він якраз працює ліфтером у нашому будинку, дуже бідна, залякана людина, від нього трудно почути щось про теперішнє життя в ССРСР.

— Він тут з родиною?

— Його родину знищили німці. Має жінку українку, але я думаю, що той шлюб не з почуття, а з розрахунку.

— Ти бачив її, ту жінку?

— Бачив. Досить молода, чи не на десять років молодша від чоловіка, і гарна.

— Справді, гарна?

— Як тобі сказати... Адже поняття краси завжди умовне, залежить від гармонійного розміщення рис, себто, очей, носа, губ. Найбільша ж привабливість у неї — зуби. Я колись сказав їй: з такими зубами

можна завоювати всіх мужчин, а вона посміхнулась і відповіла: я кусатись не вмію, хай цим займаються кар'єристики, це їхній хліб...

Коли б не було згадано про Гордонову жінку, може, Сергій і далі б не спішив побачитись із земляком, та цікавість перемогла. Хто вона? Чи не знайома з дитинства? Сергій не був Дон Жуаном, навіть не подумав про якусь романтику, але схотів переконатись, і наступного вихідного дня вже дзвонив біля дверей квартири на п'ятому поверсі, зі скромною позначкою: Л. Гордон.

Родина якраз була вдома. Сергій глянув на жінку, і в нього поширились очі. Це, справді, була знайома, дочка їхніх сусідів Логушів, але яка різниця між тією трьохрічною дитиною й дозрілою тепер особою. Жінка посміхнулась, почувши від чоловіка заваження, що Сергій з їхньої місцевости, і тоді він пригадав думку приятеля: найкраще в неї це — зуби. Зуби були, справді, як на картинці, сніжно-білі, симетричні й рівні, без жодного відхилення від норми.

— Ну, як же вам тут?

— Добре. Льова працює, як він каже, парашутистом, а я прибираю чужі будинки.

— Не сумуйте за батьківщиною?

— А чого мені сумувати? Хіба за чергою в крамницю? Ось, може, дасть Бог, пощастить забрати маму, і тоді буде повний розрахунок із батьківщиною. Чи не так, Льово?

— Правда. Твоя мама була мамою й мені, особливо, коли німаки полювали за юдами. А я ж сидів у них на горищі й молився: пронеси, Господи, смерть, бо так хотілося жити на цій гарній землі.

Льова щось пригадав і сказав Сергієві:

— А скільки мене тягали пізніше! Все допитувались: чому я живий? Чи не мав захисника серед німців? Погано бути жидом!

— Льово!

— Моя дружина не любить цього слова, та й мені

воно не подобається, хоч українці вважають цю назву цілком правильною для своєї нації, в Польщі це природно, й у Франції також. А «еврея», мовляв, вигнали росіяни. Ні, адже Христос говорив гебрійською мовою, і в священному письмі є послання не до жидів, а до євреїв, значить, це справжня історична назва. Правда, Катю? Ти ж читала багато книжок з давньої історії, а крім того, вчилася на історико-філософському факультеті,

Катя, що якраз ставила тарілки й чарки для обіду, схвально хитнула головою й звернулася до Сергія:

— Пане Сергію, скажіть мені, чому в СРСР така ненависть до єврейства? Ну, хай були такі революційні діячі, що принесли народові багато зла, наприклад, Троцький, Свердлов, Каганович, а рядове єврейство, здебільшого, ремісники, що ніколи не пхалися в політику, чим вони завинили?

— В Америці цього нема, а я тут від десяти років життя, і ніколи не спостерігав ненависти між окремими національностями, навіть між білими й чорними.

Катя нервово повела плечем.

— Отож. А в нас ненависть на кожному кроці. Задрять тому, хто краще зодягнений, хто вистояв у черзі якусь їстівну «благодать». А мене ненавиділи за те, що вийшла заміж за єврея, казали: це тому, що Гордон виїздить на еміграцію, простий розрахунок...

— Катю, лиши згадувати, — зауважив Льова, — Бог з ними, з тими ненависниками, хай собі живуть своїм життям.

— А ти не бійся земляка, я знаю, що з тебе й слова не витягнеш, та вже пора відвикнути від мовчанки, намовчалися...

За обідом прикладався до чарки лише Сергій. Ані Гордон, ані його дружина принципово не вживали алкогольних напоїв. Катя, почувши, що Сергій досі самотній, вирішила: обов'язково вас оженою, знайду вам дівчину з новоприбулих, не пошкодуєте.

Сергій спочатку взагалі хотів відмовитись від обіду, сказати, що він так рано їсти не звик, та його спокусив український борщ, якого Сергій з часу смерти матері не їв, і тому він лишився обідати в Гордонів.

—**—
*—

Жив Сергій звичайним обивательським життям. Нічим не переймався, бо його інженерського заробітку вистачало на всі потреби, крім того, батько мав пенсію і в синову кишеню не зазірав. Мріяв Сергій стати винахідником, носився з якимись кресльонками, та зрештою вирішив: в Америці трудно вибитись на справжню величину, адже все тут уже «повідкривали», навіть дрібниці. Візьmemo хоч би такий потрібний для всіх продукт, як сіль. Була вона в стандартному упакуванні, в круглих коробках з картону, де треба було робити дірки, аби сіль висипалась. Та хтось догадався, додав до коробок жерстяний отвір, лише підняти його, і вже сіль висипається, Здається, просто, а хтось узяв на цей винахід патент, і сам заробив, і людям приніс добро. Ні, винахідником тут не станеш.

Політикою Сергій також не цікавився. Хоч він уже давно набув американське громадянство, міг би спробувати себе на політичній арені, та батько навчав: сину, ніколи не пхайся в політику, це «зараза», зіпсуєш собі життя. Живи, як усі люди живуть. Нудно тобі в Нью-Йорку, використовуй свою відпустку деінде, поїзди по світі.

І Сергій таки об'їздив мало не цілий світ. Був у Франції, в Італії, в Скандинавії, навіть відвідав африканські країни й знайшов, що Америка все ж таки краща, вільніша, перспективніша...

Тепер, крім багатьох знайомих, Сергій став часто бувати в Гордонів. Приваблювала його сама атмосфера того, досить бідного емігрантського куточка, розмови про все і ні про що, а крім того, Льова виявився

вправним шахматистом, і з ним було приємно заграти кілька партій з перемінним успіхом.

Одного разу, взагалі небалакучий Льово сказав:

— Сергію, чи ти думав над тим, як уникнути катастроф із літаками? Щось вони часто розбиваються...

— З літаками? А хіба ти, Льово, авіоконструктор?

— Ні, я не конструктор, та маю одну думку...

— Ну, викладай цю думку!

І Гордон виклав цілу свою програму. Вона полягала в тому, щоб літак робити невразливим на вогонь, а в випадку катастрофи, при падінні, повітрям, яке дорівнювало б силі торнадо, підтримувати літак і досягти, аби він не впав, а сів м'яко на землю, як летунський апарат на Місяць...

Сергій посміхнувся.

— Так, Льово, все це теорія, або казки баби Параски, а якісь формули, креслункки, вчислення в тебе є?

— Є, Сергію, не дуже досконалі, бо я не інженер, але загально охоплюють все те, про що я говорив, себто, наближають до охоплення...

— Але які колосальні витрати! Ти це усвідомив?

— Усвідомив. Таж я не кажу, що це має бути ось тепер. Сама думка про літак, що не горить, виникла в мене ще тоді, як я ховався в Катині родині на горищі й кожного дня чекав смерти. А оформлення думки оцими креслункками я зробив пізніше, як німці вже забралися з нашої землі. І знаєш що, Сергію, я ще нікому, крім тебе, не розповідав про свою думку, тим більше, не поділився б нею з кимсь в ССРСР. Хай це нездійсненна фантазія, як думали колись і про літак, хай міне сто літ, поки вона стане реальністю, але довірити її большевикам — нізащо в світі! Адже вони скористались би з цього винаходу не для людського добра, а для скріплення своєї сили. Зразу б його «засекретили» й використовували тишком, ні з ким не ділячись. Бож людей їм не шкода. Ти дивись, як хо-

леднокровно потопили вони в океані три сотні людей, що летіли на корейському літакові.

Проте Сергій майже не слухав Гордона, а підраховував далі..

— Ти дивись, Льово, ота «подушка», заповнена стислим повітрям, яка мала б підтримувати багатотоновий літак, коштувала б великі мільйони. Де ж ти знайдеш такого капіталіста, який би на це погодився?

— Знайдеться, бо й капіталістові треба літати, а окремої гарантії про збереження життя нікому не видають.

—**—
*—

Завдяки Гордонові, Сергій загубив спокій. Ідея фантастична, але яка ідея не починалася з фантазії? Він уже доповідав про неї на зборах об'єднання американських інженерів, однак, посміялися, сказали, що це сон рябої кобили, і краще не осмішувати себе, розповідаючи комусь про цей сон...

В той же час Сергій замислювався: звідки у підсоветського єврея такі знання математики, фізики, теорії відносності Айнштайна! Ні, цей Льова дуже далекий від звичайного обивателя, а те, що він був там непомітним канцеляристом, говорить про повну байдужість советського начальства до своїх підлеглих, зокрема, безпартійних. Для нього важні лише ті, що мають книжечку з літерами КПСС.

Якраз наближалася відпустка Серг'я й він вирішив: спробую поговорити з грошевитими людьми, може, й кляне, бо тут до всього ставляться з довір'ям а не з підозрою. Перед тим Сергій зустрівся в підземці з Катєю й спитав її:

— Катю, скажіть, чи Льова справді такий ідеаліст, що дбає лише про загальне добро, не ставлячи себе на перше місце?

— Я знаю Льову від того часу, коли мама, справжня християнка, не зважаючи на загрозу розстрілу,

дала йому притулок в нашій родині. Це був дуже бідний хлопець. Його батьків і сестру знищили німці, а він жив, як той горобець, на якого весь час полювали. Після війни, його викликав дядько з Ізраїля, та він зразу сказав: я в Ізраїль не поїду, мені нема чого там робити. Я в Україні народився й її не зраджу, хіба тільки втечу від режиму, що тепер тут панує. Кажуть, що я «вчепилася» за Льову тому, що його випускають з УССР. Ні, це неправда, він дуже порядна людина, та й іншої мови, крім української, не знає. Тому ми й опинилися в Америці. Безпечний літак — це його ідея фікс, та хай собі тішиться, все ж таки, це краще, ніж відкривати ще один ресторан в Нью-Йорку, або дурити голову «відомими», про яких ніхто не чув, новоприбулими артистами з СССР

Катя посміхнулась і продовжувала:

— Я мрію тільки про одне: вивчити мову й закінчити тут навчання. Мені ж лишився один рік, і я думаю, що фахові знання і в Америці збігаються з нашими, за винятком специфічної політичної галузі. Ох, та політика! Недарма Світлана Алілуєва писала в своїй книзі: мене перегодували комунізмом, і я навіть не хочу чути про нього. А скільки в нас забирало часу вивчення всіх отих марксо-ленінських доктрин. Ви не зазнали подібного нещастя, бо виїхали дитиною, а вистали у вільному суспільстві.

—**—

Одного дня Сергій, не без труда добившись авдієнції в Ротшильда, сидів у розкішному кабінеті відомого на весь світ капіталіста. Проте господар відзначався простотою й невимушеністю у поводженні з людьми. Він запитав, хитро посміхаючись:

— Винахід?

— Так. Тільки не мій, а мого приятеля.

— Неважно. Говоріть, у чому справа.

Сергій почав розповідати. Ротшильд слухав уваж-

но, роблячи якісь помітки в своєму бльокноті, а потім відповів:

— Бачите, Міттеран у Франції трохи підрізає мені крильця, але зламати їх цілком не в силі. Ротшильд був і зостанеться Ротшильдом. І не в грошах справа, а в тому, що ви пропонуєте цілого засмаженого бика, тоді як спочатку треба дати попробувати кусочок. Перше, винайдіть матеріял, що був би легший від алюмінія, але абсолютно не горів, якийсь супер-азбест. А далі будете думати про забезпечення літака від падіння, або при падінні, про м'яку посадку. Ротшильди починали з того, що варили ваксу для черевиків і продавали її на вулицях, за копійки. Можу навести ще один приклад загально-політичної величини. Советський Союз хотів ошчасливити людство соціалізмом, навіть устами покійного Брежнева заявив, що вже має розвинутий соціалізм, а про те, щоб нагодувати своїх людей звичайним хлібом, не подумали, купують його в американців. Бо не треба було Сталінові робити ідіотських експериментів, загоняти людей до колгоспу. В результаті, нема ні селянина, ні хліба. Теж мені реформатори! Петро Перший, перед тим, як прорубувати вікно до Європи, почав з малого, з бородини, познмавав у своїх помічників бояр бородини, а тоді привчив їх по-європейському вдягатись. А большевики, ні сіло, ні впало, схотіли багатонаціональну, дрібновласницьку Росію зробити соціалістичною. І вийшов пшик. Ніколи того не буде! Уже тепер вони звертаються за матеріялами до капіталістів, а як не дадуть, то самі вкрадуть. Отже, мій пане, я розумію й підтримую винахід вашого приятеля, не відмовлю у грошовій допомозі, але не стрибайте зависоко, не спішіть, і тоді матимете добрий вислід. Ваш приятель теж інженер, як ви?

— Ні, він звичайний робітник, ліфтер.

— То нічого. Славетний Нобель не був хеміком за освітою, а винайшов динаміт і став багатієм на весь світ. До побачення!

—*—

Невдача не розхолодила Сергія, навпаки, додала йому більше впертости. Він розповів Гордонові про свою візиту в Ротшильда й додав:

Я бачу, що Ротшильд правий. Це — людина до-свіду й ясної перспективи. Він ще сказав про себе: мої родичі-попередники свого часу теж підтримували матеріяльно большевиків, але помилились, повірили Ленінові, що він інтернаціоналіст. А насправді, це російський шовініст, ще й підлий. За його благословенням виникла Чека, установа, яку не придумав би й сам диявол. Отож, Льово, думай над матеріялом, з якого треба будувати літаки, та й я робитиму деякі практичні спроби. Може, і вдасться... нашому теляті вовка з'їсти.

Решту вечора приятелі провели за шахматами.

— А де ж Катя? — спитав Сергій.

— Катя здає іспит з мози, в неї це рішучі дні, бо від успішности в мові залежатиме й її вступ до вищої американської школи.

2

Сергієві щастило в контактах з представниками, так званої, «третьої хвилі» підсоветської, дозволеної еміграції. Він радо бував на виступах чудової естрадної трійки: Евеліні Белюц, композитора Вербицького, й гумориста, Олекси Журби. Була й одружена пара Максютенків. Чоловік під Советами працював журналістом, тут замітав, але намагався продовжувати своє журналістичне ремесло. Та його писання були якісь беззубі, далекі від сучасної політики, нікого не чіпали, мовляв, щоб усі почувалися добре. Сергій питав Максютенка:

— Як же тобі, українцеві, вдалося легально емігрувати?

— А я вчепився за хвоста своєї жінки, бо во-

на «з наших», себто, не українка, а жидівка, тому й пустили.

Жінка Максютенка не була схожа на єврейку. Бльондинка, з гарними подовгастими очима і з якимсь дитячим виразом обличчя. Вона дуже швидко звикла до товариства Сергія, називала його «наш приятель» не ухилялася від флірту.

— Не сумуйте, пані Лено, за домівкою? — питав Сергій.

— Трохи сумую. Нагадую сама собі деревце, пересажене в чужий ґрунт. Чогось мені бракує, а насамперед, своєї компанії. В Києві було інакше, там сусіди заходили до сусідів просто, без телефонних попереджень, ділилися, чим Бог дав, а тут і ділитись нема чим, бо все в кожного є, не здивуєш...

— А Микола як себе почуває?

— Не знаю. Його ніколи не буває вдома, бо з жінкою бути не цікаво, все вже переговорено й нічого нового не придумаєш.

Одного разу, коли Лена була сама, вона раптом пригорнулася до Сергія й ніжно його поцілувала.

— Лено, ви що? — дурнувато спитав Сергій.

— Мій приятелю, — відповіла Лена, — я тебе ні до чого не зобов'язую, але ж ти самотній, і я це розумію, як розуміє самотна пташка в своєму гнізді...

— А Микола?

— Микола? Стільки мені здоров'я, скільки він мав і має дівчат та жінок, як казали в нас, часу дарма не губить.

Нове захоплення проте не вибило Сергія з колії. Лена не посягала на його час і кишеню, була задоволена з тієї людської теплоти, яку він їй дарував. А Микола ехидно спитав:

— Ну що, вже оскоромився?

— Чим оскоромився?

— Моєю жінкою. Вона в мене співчутлива, всім по сім, а кому й вісім. Та хай собі, я не бороню, аби мені не забороняла.

Сергій ставився до Миколи підозріло. Не подобалась йому й насмішка над релігією, й вороже ставлення до капіталістів, (а з чийх же рук він дістає працю?) і абсолютна байдужість до національного питання. А від того часу, як Микола довідався, що Сергій працює на фабриці виробу частин для ракет, він став дуже улесливим до нього, і все зводив тему на ракетну галузь, старався довідатись, які саме ракети, питав, чи не міг би Сергій показати ту фабрику й ознайомити з її працею. Та Сергій від тих тем ухилявся, казав, що його не цікавлять жодні ракети в цілому світі.

Одного разу Сергієві довелося проходити в тій частині міста, де жили советські службовці, акредитовані в ООН, і він із здивуванням побачив, як Микола виходить з крайнього будинку.

— Ти тут живеш? — спитав Сергій.

— Та ні, я маю тут приятеля й іноді в нього буваю.

З того часу підозра ще більше загіздила в Сергієві. Він чув, що певну частину емігрантів відпускають із спеціальними завданнями. Чи не належить до них і Микола, а може, й Лена, із своїми несподіваними ласками? Ні, треба рідше в них бувати, бо ще влипнеш у якусь халепу.

І Сергій знову зачастив до Гордонів, де в нього нічого не старались вивідати, а розмова йшла тільки про сучасні, тутешні й міжнародні новини.

— Катю, — сказав він одного разу, — а де ж та дівчина, з якою ви обіцяли мене одружити?

— Приїде. Ось-ось приїде. Я маю з нею листування. Їй двадцять п'ять років. Не стара для вас? А гарна, як картинка...

— Чому ж вона досі не вийшла заміж?

— Заміж? Ви ж знаєте, Сергію, скільки чоловіків загинуло на війні, і той прорив між жіночою й чоловічою статями не збалансувався досі.

— Чи ви здали, Катю, іспити з мови?

— Так, здала успішно, і мене прийняли на перед-

останній курс університету, розуміється, вечірнього, бо вдень мушу працювати.

— Льово, а як новий матеріал для нового літака?

— Дещо намічається, бракує... тієї дрібнички, яка, власне, розв'язує цілу справу. Чекаю, доки присниться...

Візити до Гордонів завжди впливали на Сергія заспокійливо, і він повертався додому в доброму настрої, не хотів думати про якісь неприємності.

А неприємностей у Сергія останнім часом вистачало. По-перше, хтось доніс урядовим чинникам, що Сергіїв батько на протязі німецької окупації служив у поліції, нищив советських партизанів, всіляко підлещувався до німців.

Довелося брати адвоката, доказувати, що все це вигадка й наклеп. Але звідки така напасть? Таж у біографії, власноручно складеній батьком, було зазначено: служив помічником старости містечка, в німецьку політику не втручався.

Як пізніше довідався Сергій, відомості були прислані з підсоветської України, однак, за чиїм підшептом? Кому потрібно було з рядового обивателя, пенсіонера зробити прихованого бандита? Загальна настанова советської влади: нищити ворогів її, явних, чи потенційних, все одно. Узаконена кара в большевиків тільки смерть, на менше вони не здібні. Мимоволі Сергій почав задумуватись над «п'ятою колоною» й прийшов до висновку, що вона таки існує серед своїх же емігрантів. Тож добре, що знайшовся близький земляк, сусід з того ж містечка, який своєю присягою ствердив непричетність батька до німецьких злочинів. А коли б батька депортували?

Однієї неділі Сергій зауважив у церкві Миколу Максютенка.

— О! Рідкий гість! — сказав Сергій, привітавшись.

— Правда, що рідкий, бо нічого цікавого тут не бачу.

— То чого ж ходиш?

— Подивитися, поговорити з нашими людьми.

Сергій не став говорити, а сів на авто й поїхав додому.

Ні, не налагодиться в нього контакт із тими, що недавно приїхав, якась незрима межа пролягла між минулим і теперішнім, і коли американський президент назвав СРСР «імперією зла», він, очевидно, мав рацію, бож там усе отруене, до всього ставляться з недовірям, з підозрою: чи не криється за ласкавими словами якогось підступного наміру. Так, советський лад розучив людину бути людиною, перевернув догори дном усі поняття моралі, зачепив і основу основ — релігію. Тому й провідники релігії там, єпископи й священники, за малими вийнятками, зматеріалізувались, перестали бути проповідниками Божого слова, нагадують тих же урядовців, поставлених партією на ключеві позиції громадського життя. Ні, не може бути договорености між двома, діаметрально протилежними світами, на жаль, не може бути, хоч непоправні ідеалісти про це ще мріють, оголошують похід за мир, за чуйливе ставлення поміж полюсами Південним і Північним. Але де ж вихід? Хто такий вихід підкаже? Навіть у тисячолітній історії не знайдеш подібного прикладу. Краще не думати над «проклятими питаннями», а жити за інерцією, як живуть мільйони звичайних громадян.

—**—

Ішли дні, себто, сірі будні, однакові й для американців і для різнонаціональних емігрантів, тільки інакше використовувані. Сергій об'їздив південно-американські країни, надивився на їхні звичаї, мало не потрапив під обстріл ворожих між собою груп, і повернувся додому. Подзвонив Гордонам, голос Каті відповів:

— Та де ж вас Бог носить? А тут, уже пару місяців назад, приїхала ваша наречена, а ви її ще не ба-

чили. Живе покищо в нас, працює кельнеркою в ресторані. Приїздить, як матимете час.

«Наречена», справді, була гарна, з лебединою шиєю, з такими ж, як у Каті, спокусливими зубами й бездоганною українською мовою.

— А як же вам пощастило вирватись із УССР?

На це відповіла Катя.

— Завдяки моему чоловікові. Цього разу він скористався з брехні. Нашої знайомої, яку ви тепер бачите, прізвище «Гордіна», наближається «Гордона», тож Львів дядько з Ізраїля знову прислав виклик для «племінниці», а в ОВІР-і не розшолопали різниці в прізвищі й дали візу. Тамара виїхала разом з моєю мамою.

Належно підготований до зустрічі з непересічною дівчиною, Сергій за довгі роки по-справжньому закохався. Він уже показував Тамару батькові, як майбутню невістку, дбав, щоб вона не нудьгувала в чужому місті, водив її кожного вечора в кіно, в театри, на балетні виступи. Тамара тримала себе з гідністю гарної партнерки, називала Сергія «моїм милим американцем», дивувалася, як легко він від своєї мови переходив на англійську.

— А я свого «китайського» акценту, очевидно, ніколи не позбавлюсь, мені треба було вчити цю мову з десяти років, а не з двадцяти п'яти...

Сергій заспокоював.

— А ти прислухайся до живої мови, наслідуй їй, і все буде гаразд.

Не подобалася Сергієві Тамарина матеріялістичність. Вона казала:

— Нас привчили до визнання матеріяльних цінностей. Дбай у першу чергу про себе, відкинь ідеалізм, що дбає «за всіх», бо на всіх не вистачить сили. Масу голодних у світі не нагодуєш, знедоленим сліз не витреш, та й треба знати: яким знедоленим? Може, тим, що проти комуністичного суспільства? Тоді хай собі помирають, нам не шкода.

І тобі не шкода, Тамаро?

— Та ні, я дивлюсь інакше, тільки нема в мене сили на боротьбу за, так звані, вищі ідеали, хай цим займаються міцніші духом, а що ти хочеш від слабих жінок, які звикли стояти в безконечних чергах і дякують за те, коли їм що небудь дадуть.

Сергій в глибині душі погоджувався. «Ну, що ж, це правда. Виховання — велика річ. Зміниться багато поколінь, аж доки відійде в небуття комуністичне нашарування, доки не повернуться знеславлені гарні традиції слов'янських гуманних народів.»

Вони вже про все домовилися з Тамарою. Після оформлення цивільного шлюбу в Ситі Гол, повинчаються в церкві, бо тут так прийнято. Апартаменту міняти не будуть, оскільки Сергій в апартамент вигідний і просторий. Харчуватимуться в ресторані, за окремою домовленістю, бож нема рації заводити домашню господарку з кухнею. А щоб Тамара не сумувала сама, вона зможе влаштуватись на якихось курсах, або запропонувати свою допомогу в «Солвейшен Арми», там радо приймуть всяку допомогу. Або займатися перекладами з німецької мови на російську, бо ці мови Тамара досконало знає. Словом, є з чого вибрати.

Останнім часом у Сергія було стільки різних турбот, що він і Тамара рідко зустрічались, домовлялися похапцем, на ходу, і коли в Сергій був більш спостережливий, він би помітив, що в Тамарі виникла якась зміна, вона жила власними думками, дуже далекими від сучасних потреб.

Нарешті прийшов передшлюбний тиждень. Сергій поїхав до Тамари, щоб показати їй приміряти перстень з брилянтом, який надіне на Тамарин палець священник у церкві, і раптом почув від господині:

— Ваша дівчина вже тут не живе.

— А де ж вона живе?

— Не знаю. Збрала всі свої речі, розрахувалася зі мною, як слід, і — гуд бай!

— А листа вона для мене не залишила?

— Ні, нема жодного листа.

Повний тривоги й невиразних думок, поїхав Сергій до Гордонів і спитав Катю:

— Чи ви не скажете мені, де ж моя наречена?

Катя опустила винуваті очі й відповіла:

— Вибачте мені, дорогий земляче, я помилилася в своїй знайомій, жорстоко помилилась. Учора вона мені подзвонила й сказала, що, на жаль, не зможе мене скоро відвідати, бо вийшла заміж за мільйонера й виїздить з ним до Швейцарії, в його маєток.

ГІСТЬ З ІНШОЇ ПЛЯНЕТИ

В чорному небі стугоніло. Космічна артилерія була навмання, то тут, то там спалахуючи грізними відсвітами. Дощ падав не навально, а з хвилиnnими павзами, наче набирав сили. В цей час до дверей кількаповерхового будинку бігцем прискочила молода людина мужеської статі, пошарила в кишені, дістала ключа, намацала замок, а вже тоді зауважила біля стіни якусь зігнуту постать.

— Хто це?

У відповідь почулося схлипування.

— Хто ви? Чому не заходите до середини?

— Я тут не живу...

— Де б ви не жили, а в таку погоду надворі бути не можна. Ходітьте!

Незнайома постать покірно відірвалася від стіни й попленталась за своїм випадковим рятівником. Вестибюль будинку був тьмяно освітлений, але в мокрій постаті кожний упізнав би дівчину. В руках у неї виднівся якийсь, досить великий, пакунок.

Ліфт спинився на п'ятому поверсі. Хлопець відімкнув двері свого помешкання, пропустив уперед свою супутницю й сказав:

— Ну, давайте знайомитись. Вінсент Мечик, студент. А ви? Стійте! — раптом спохватився він, — та ж на вас сухої нитки нема. Йдіть направо, там кімната сестри, а в шафці різні її убрання. Сестра поїхала до батьків, тож вибирайте, що вам потрібно з одягу, а тоді поговоримо.

Дівчина зніяковіла.

— Я маю своє, ось тут, у вузликю. Хіба попрошу щось тепле на плечі...

— Йдіть у другу кімнату, там знайдете все, що вам потрібне.

За чверть години гостя повернулася у сестриному фланелевому халатику і в її нічних пантофлях.

— Сідайте. Хочете їсти?

— Мені так незручно, містере, я ж вас ніколи не бачила...

— То не має значення, я ось зараз приготую, бо й сам голодний, як пес, не встиг сьогодні пообідати.

Енергійний господар миттю заповнив стіл різними наїдками.

— Де ви живете?

— З учорашнього дня ніде. Ночувала на залізничному двірці.

— Що ж сталося?

— У мене рік тому померла мати. Спочатку було трудно без неї, та люди пристосовуються до зміни обставин, мусіли й ми з батьком пристосуватись. Усе йшло нормально, але недовго. Батько в мене ще молодий, йому тридцять дев'ять літ. І ось познайомився він з тридцятилітньою розведеною жінкою, закохався в неї й оженився. Від того й почалось. Не знаю, чому, але мачуха з перших днів мене зненавиділа. Все було не так. І одягалась я не під її смак, і іла проти правил, і говорила занадто голосно... Словом, — білмо в оці. Я наодинці з батьком скаржилась йому, та він ввесь у полоні мачухи, радив не звертати уваги на її ущипливі вказівки, помиритись тощо. Я й не звертала, аж доки та несамовита жінка не почала мною командувати, як служницею. Принеси, подай, забери, зроби, перероби... Не було кінця тим наказам. Мене це обурювало, але я терпіла. Та позавчора, розлютившись за нешвидке виконання якоїсь її забаганки, вона вдарила мене в обличчя й крикнула: — «Іди з хати до всіх чортів!» Отож, я й пішла світ-заочі, бо не хочу бути ганчіркою в чийхось руках.

— Скільки вам років?

— Сімнадцять.

— А як ви називаєтесь?

— Діна Зенко.

— Значить, ви не американка?

— Чому не американка? Я тут народилась.

— А батько?

— Батько переселився з Німеччини. Розповідав мені про свою батьківщину Україну, звідки він походить, там ще й тепер є наша рідня.

Хлопець замислився, оглянув струнку, ясноволосу постать своєї безпритульної гості й сказав:

— Ось, що, Діно, навіть, коли й промине дощ, вам іти нема куди. Ви десь учитесь?

— Учусь. На першому семестрі університету. Вже три дні пропустила.

— Не треба пропускати. Якісь гроші у вас є?

— Маю п'ятдесят доларів.

— На перший час вистачить, а далі щось придумаємо. Між іншим, моя сестра теж студентка першого семестру. Будете жити покищо в нас...

Діна спинила вдячний погляд на хлопцеві.

— Але ж мені треба взяти деякі речі вдома. Як я їх візьму?

— Дуже просто. Поїдемо разом, я скажу, що ви моя наречена, й питання буде вичерпане.

— Сумніваюсь. Адже й батько і мачуха знають, що в мене ніякого нареченого не було, навіть хлопці не заходили в наш будинок, і отак, ані сіло, ні впало...

— Діно, дивіться на речі по-дорослому. Тут молодь має свої права, юридично від батьків не залежить. В кожному разі, закон стоятиме по вашому боці, якщо до того дійде.

—**—

Молоденька сестра Вінсента, Інеса, дуже зраділа, що в неї буде подруга, та ще й колега по університету, наказала братові негайно, роздобути ліжко, поставити його в третій, вільній кімнаті, і почала жартувати:

— Ти Діна, а я Інна, значить, до рими. Будемо жити в мирі і згоді. На Вінса не звертай уваги, він ввесь у своїх книжках, хоче бути всесвітнім ученим. Ну, а ми звичайні дівчата, нам наука потрібна поскільки, оскільки... Знайдемо собі добрих хлопців, повиходимо заміж, народимо десяток дітей, оце й буде наше покликання й кар'єра.

Вінсент посміхнувся.

— Ти дурна коза. Десяток дітей? А чим їх годуватимеш? Не вистачить і батьківської ферми.

— А я що ж, лежатиму в ліжку? Буду працювати, допоможу чоловікові...

— Допоможеш... витратити гроші.

— То вже побачимо. Якось буде!

—**—

Перепустивши один день, Вінсент і Діна поїхали забирати її хатні речі.

— А ви автом керувати вмієте? — спитав хлопець, вправно викручуючись між потоком чужих авт.

— А як же! Навчилась від батька давно, а в день свого шіснадцятиліття здала іспит і дістала дозвіл на їзду.

— Це добре. Моя сестра теж має дозвіл.

Коли наблизились до помешкання батька, Діна засумувала й довірочно призналась Вінсентові:

— Боюсь. Дуже боюсь. Знаю, що тато вже на праці, а як зустріне мене мачуха? Чи пустить до хати?

— Пустить, — заспокоїв хлопець, — без сумніву пустить, ось побачите...

І справді, гарна й пишна, як троянда, жінка, кинувши уважний погляд на елегантно одягненого гостя, чарівно посміхнулась і запросила:

— Заходьте, заходьте. А ти, Дінусю, де так довго була? Ми з татом хотіли вже звертатись до поліції, думали, може, трапилось якесь нещастя...

— Я прийшла забрати свої речі, — сказала сухо Діна.

— Он як! А куди ж це ти переїжджаєш, якщо не секрет?

— Пані! — втрутився Вінсент, — ми заручені з Діною, і вона житиме в нашій родині. А поженимося тоді, як я скінчу університет, себто, за рік.

— Дуже приємно, дуже приємно, — защебетала гарна жінка, — сподіюсь, що й нас запросите на весілля?

— Це само собою, — поважно відповів хлопець, — де ж то є такий звичай, щоб на весілля не запрошували батьків? А до того часу, якщо дозволите, ми будемо вас навідувати.

— О, дуже прошу і від себе й від чоловіка. А ви лишіть нам свою адресу, щоб ми знали, де наша дочка й не турбувалася за неї.

Чуйливе вухо зразу б уловило фальш у тому «не турбувалася», але Діні важно було, як кажуть, розраховатися без скандалу. Добре, що вона не сама, що з нею стороння людина.

Повертаючись, Діна зауважила:

— Ви талановитий актор, Вінсе, так невимушено виконали ролю нареченого, що я щиро сміялася в душі. Але я вам дуже вдячна за цю роллю, інакше все гладко не пройшло б. Ну, а тато в мене добрий, він догадається в чому справа і не лишіть дочку без допомоги. Тепер я спокійна.

—**—

На п'ятому поверсі було чотири апартаменти, однак, безпосереднього зв'язку між ними не існувало. При зустрічі в спільному коридорі, або на вулиці вітались, вигукуючи обов'язкове «гав ар ю?» і — все. Стиль родинного відокремлення в натурі американської людности, так тут заведено здавна.

Інна Мечик і її брат були винятками. Вони перекочували до Америки дітьми з далекої Чехо-Словаччи-

ни, батьківщину свою майже не пам'ятали, але зберегли в собі європейський дух, оте спілкування, що є невід'ємною прикметою європейців. Уже в тому факті, що змокла постать під стіною будинку викликала співчуття й жалощі крилася згадана прикмета. Адже тут не звертають уваги навіть на тих, кого вдень грабують, чи й забивають, мовляв, моя хата скраю, я не поліція, хай вона захищає людей...

Так ось, Інна попередила Діну:

— Ми американці, але не замєриканізовані, живемо за своїми традиціями. У батьків на фермі справжня Чехо-Словаччина, не сучасна, а давня, масариківська, ідеалістична... Там сусіди приходять запросто, «на вогник», посидіти, поговорити, або й позичити склянку цукру. Мій брат також дуже компанійська людина. До мене він ставиться трохи зверхньо, бож на сім літ старший, але в той же час я йому найдорожча, так само, як і він для мене. До нас завжди уцащають люди, і молоді, й старі, якісь науковці, бож брат студіює психіатрію, хоче бути професором у тій галузі, і йому потрібна фахова консультація. Ось зазирни в його кімнату, тільки не лякайся...

Кімната Вінсента, справді, була незвичайна. В шафі й на полицях повно книжок. На столі креслунки, діаграми. В кутку, накритий простинею, скелет людини. А ще — безліч якогось спортивного приладдя, зваленого в купу.

— Це Вінс вправляється, — пояснила Інна. — Виходить на балькон, стає на голову й ходить на руках, підмощує дошку з цвяхами й лягає на неї. Я спочатку лякалась, дурний ти, — казала, — поранишся, а він сміється. «Ні, — відповідає, — не поранюсь, бо загартований, згідно з наукою йогів.» Та хай їм цур, тим йогам, це не нашого розуму справа.

Приїздив батько Діни, переконався, що дочка, справді, має добрі мешканеві умови, і сказав:

— Ти, Діно, пам'ятай: тато тебе ніколи не забуде,

оплачу твоє навчання, всі життєві витрати, ну, і квартиру...

— Ні, пане інженере, — втрутився Вінсент, — квартира — це вже справа моя. Ви мені вибачте за той невинний водевіль з «нареченим», що ми його розіграли в вашому помешканні, як кажуть, «для користи справи», але платити мені не треба. Кімната була вільна, ніхто на неї не претендував. Я мав одну сестру, а тепер маю дві, тільки й усього. Не думайте, що я бідний...

—**—
*—

Вінсент часто повертався додому пізно, бо крім навчання, були в нього ще інші додаткові практики, в тому числі чергування в психолікарні й зайняття гіпнозою, тісно пов'язаною із психіатрією. Він і сам пробував свої сили в цій дещо таємничій галузі, та результати покищо слабкі.

— Сила волі! — казав молодий психіатр сестрі й Діні, — ось у чому головне. Треба мати таку силу, щоб їй цілком підкорялася воля чужої людини, її нерви, її індивідуум. Я уроюю пацієнтові, що в нього нема жодних болів, і він їх не відчуває. Я наказую зробити те, що він не хоче, і він робить. А скільки є шахраїв-гіпнотизерів, які користаються з людських слабощів і штовхають обезволених на дурниці. Особливо нерозвинений опір злій волі в жінок...

Багато цікавого переповідав дівчатам Вінсент зі своїх спостережень умово-хворих. Ось один, літній уже містер, уроїв собі, що він гриб. Сидить увесь час навкарачках, постогнує, просить, щоб його не турбували з їжею, бо він її не потребує, живиться виключно соками землі. Доходило вже до крайнього виснаження організму, і тоді відомий психіатр узявся лікувати хворого гіпнозою. Сів у кутку, навпроти, й наказав пустити зі стелі, з спеціального приладу, дрібний дощик.

— Хто ти? — спитав хворий.

— Я гриб!

— І я гриб.

— А я расту! — сказав лікар, потроху підводячись і струшуючи з себе дощові краплі.

— І я расту! — відповів хворий, так само підводячись.

Коли ж обидва вирівнялись, хворий уже не хотів сидати навкарачки, попросив їсти й поступово прийшов до себе.

Другому умово-хворому здавалося, що в нього в черепі годинник. Він зовсім не міг спати, скаржився, що годинник йому заважає. Гіпноза не допомогла. Тоді зробили фіктивну операцію, себто, розрізали шкіру навколо голови, розуміється, під загальною наркозою, і потім показали зоперованому забруднений у кров годинник.

— Так, — сказав хворий, — дякую вам, тепер годинника нема.

Одного вечора Вінсент повернувся додому дуже збуджений і зразу ж почав розповідати:

— Дівчатка, коли б ви побачили те, що я бачив... До нас, на зайняття групи гіпнотизерів, завітав якийсь невідомий чоловік. Зовнішньо він нічим не виділявся між звичайних людей, тільки очі його були незвичайні, наче зроблені з металю, і чорні, як антрацит. Що він виробляв! За його наказом, поважні професори й їхні асистенти бігали навкруг стола і гавкали. Самі собою пересувались меблі. Від його подуву гасло електричне світло в кімнаті. А мені особисто він пробив наскрізь мускули цвяхом, без жодної анестезії, і я не відчував болю.

Вінсент одвернув рукав і показав руку нижче плеча.

— Ось тут, дивіться. І не лишилося найменшої плямки. А найдивніше те, що він напросився до мене в гості на завтрішній вечір. Чому саме до мене, не знаю. Спочатку спитав: у вас дітей нема? Ні, кажу,

нема, всі дорослі. То я вас завтра відвідаю, можна? Розуміється, я відповів: будь ласка! Ти Іннусю, постарайся приготувати щось смачне, аби гість не подумав, що американці скупі й негостинні. Мені таки здається, що він не з тутешніх.

—**—

Перед наступним вечором весь апартамент Мечиків сяяв чистотою на честь несподіваного гостя. Дівчата постарались, усе було враховано, наче мав відбутися іспит з боку найвищої урядової особи, від якої залежала доля всіх мешканців багатопверхового будинку.

Гість з'явився точно о сьомій, як обіцяв, кинув пильний погляд навколо й назвав себе:

— Роммель. Тільки не німецький фельдмаршал, а просто.

Вінсент і дівчата вклонились, хлопець, по праву господаря, відказав:

— Мене ви вже знаєте, а це — моя сестра Інна і... теж сестра Діна. Є ще в нас батьки, але вони мешкають на фермі, двадцять миль звідси.

Очі гостя блиснули цікавістю.

— А чи не могли б ми завтра поїхати до них?

— До них? Чому ж... Поїдемо.

Зауваживши хвилине вагання в голосі Вінсента, гість заспокоїв:

— Ви не бійтесь, я не примушу батьків гавкати, як ваших професорів. То був з мого боку, може, й дурний жарт.

Під час вечері, гість їв дуже мало, а від чарки відмовився зовсім.

— Дякую, не п'ю, це мені шкодить.

— Пане Роммель, — сказав Вінсент, — дозвольте мені вас запитати: звідки ви родом?

— З Сатурна.

— З Сат... А де воно, таке місто?

— Це не місто, а планета.

У дівчат і у Вінсента поширилися очі.

— З планети? Справді?

— Справді.

— І ви там жили?

— Не тільки жив, а й живу тепер, тут я мимоходом...

Вінсент подумав, що має справу з божевільним і поспішив погодитись.

— Звичайно, звичайно, ми вам віримо!

Гість посміхнувся.

— Ні, ви мені не вірите, але я хотів, щоб хоч одна душа на землі знала правду про «інший світ», як тут кажуть. Отже, які будуть у вас запитання, а після я додаю дещо від себе.

— На якому апараті ви пересікаєте космічний простір?

— Цей апарат у нас давно винайдено. Для нього будь-яка відстань не має значення. Він не може впасти і не може загорітися. Зрештою багато людей на землі бачило, так звані, літаючі тарілки, чи диски. Оце й є той апарат.

— Скільки ж літ живуть ваші люди? — спитала Інна.

— Скільки схочуть. Смерти в нас нема.

— Нема смерти? Але ж люди родяться?

— Родяться. Так само, як і у вас. Місця, харчу й одягу вистачить для всіх.

— І живуть вічно?

— Ні, не вічно. Деякі просто втомлюються жити й тоді переходять у сон, хоч їх завжди можна розбудити.

— А хворіють?

— Хворіють. Та в нас досконало працює медицина. Нервові хвороби лікують гіпнозою, органічні — за допомогою хірургії. Хворий орган не лікують, а викидають і замінюють його штучним, металевим, або пластиківим.

— Однак, мозку не замінити! — переконливо зауважив Вінсент.

— Саме мозок замінити найлегше. Хворий викидають, а на його місце, в черепну коробку, вставляється електронний. Отож, психічне лікування зайве, а тому науки «психіатрії» в нас нема.

Слухачі сиділи, як заворожені. Було вже пізно, і дивний інопланетний гість сказав:

— От що, мої молоді друзі, я бачу, мені не вистачило б цілої ночі на задоволення ваших питань. Тому я зараз вас покину, а о дев'ятій ранку ми поїдемо на ферму, і там ви побачите, як я відлітатиму додому. Гарзд?

— Ще одне запитання, містере, — похопилася Діна, — звідки ви так добре знаєте англійську мову?

— Я володію багатьма земними мовами, — відповів гість, — мені на вивчення мови потрібно небагато часу, тиждень, не більше...

— То, може, ви знаєте й чеську?

— Знаю.

— І українську?

— Знаю.

— Бували там?

— Бував під час війни, тільки мені не сподобалось...

— Чому?

— Тому, що там, де панує комунізм, батько ненависти, добра ніколи не буде.

— А у вас хіба нема ненависти?

— Ні. А тому нема й злочинів, нема несправедливости, в нас усе підпорядковано любові, як заповідав ваш Христос...

—**—
*

Ранком уся компанія їхала на ферму. Авто вів Вінсент, гість сидів поруч водія й пильно розглядав околиці.

— А у вас гарно, — сказав він, — тільки повітря не досить свіже через нафтові гази. Пора б уже це усунути, замінити чимсь іншим.

— Чим?

— Атомовою, або соняшною енергією. Ми вже давно користуємося з сонця, а його енергія невичерпна.

Дівчата на задньому сидінні про щось тихенько розмовляли між собою.

— Діно! — покликав гість.

— Прошу! — відповіла дівчина.

— Ви оце йдете на ферму перший раз і трохи хвилюєтесь, бож Вінсент має тільки одну сестру...

— То ви проникаєте і в людські думки? — скинувся хлопець.

— У нас там кожний проникає, а тому ніхто не говорить неправди, її виключено з ужитку.

Батькові Вінсента дошкуляли постійні болі голови. Ось і сьогодні він сидів похнюплений, у кріслі на веранді й тупо дивився вперед, час від часу ковтаючи якусь брунатну рідину.

— Добридень, пане батьку! — привітався гість по-чеському. — Ви що, нездорові?

— Ох, містере, коли б же я був здоровий!

— Голова?

— Голова.

— То нічого, — сказав дивний гість, — від цього дня болів у вас не буде.

Він поклав свою руку на чоло старого фермера, хвилинку потримав без руху, потім ховзнув угору і вниз.

— Ну?

— Не болить, їй-бо, не болить! Пане докторе, чим я вам віддячусь?

— Я не доктор, — відповів гість, — а дякувати можете тому Богові, в якого вірите.

Багатий фермер, як хлопчик, упадав перед своїм несподіваним рятівником, показував йому своє господарство, возив на моторовому човні по власному озеру, хвалився бистроногими породистими кіньми.

— Діти мої, — казав він, — міські, а ми з дружиною не дуже любимо місто, нам тут добре. Лишайтеся

у нас хоч на тиждень, відпочинете, наберетесь сил, у нас є чим прийняти гостей.

— Ні, — відповів гість, — дякую вам, сьогодні я відлітаю.

— Відлітаєте? Куди?

— Далеко...

Перед вечором гість сказав:

— Ну, підемо на луг, туди прибуде мій літак.

— А де ж ваші речі? — спитала фермерова дружина.

— Речі? Речей зі мною нема, вони в літаку. Тільки я прошу всіх вас до того літака не наближатись.

Гість дістав з кишені якусь невелику коробочку, потиснув гудзика на ній, і раптом звідти вирвалася смужка сліпучого сяйва і полинула в небо. А за яких п'ятнадцять-двадцять хвилин над лугом замерехтів золстий диск, трохи покружляв і сів на траву. Жодного шуму від диску не було, як не було й запаху чи диму.

— Може, ви ще колись до нас завітаєте? — спитав Вінсент.

— Цілком можливо. Тепер уже я знаю, де ви мешкаєте й обов'язково відвідаю вас.

Гість потиснув усім руки, а Вінсентові одночасно передав якийсь малий мішечок. У непорушному дискві, що стояв у віддалі двохсот метрів, не було помітно присутності живої істоти, але перед наближенням самотнього пасажира, в ньому щось тихо загурчало, відчинилися двері й на землю впали сходи з поруччям.

Гість відлетів блискавично, наче розтанув у повітрі. Тоді Вінсент дістав із кишені передану йому річ і глянув на неї. У шкіряному мішечку, переливаючись усіма кольорами веселки, лежав великий діамант, а на клаптику паперу, до нього доданому, короткий напис:

ВІНСЕНТОВІ і ДІНІ — ШЛЮБНИЙ ПОДАРУНОК

ПАЛЬНЕ В КОСМОСІ

Над Україною пливла розкішна рання осінь 1941 року. Але не було в ній того маєстатичного спокою, що ним відзначається пора закінчення праці на полях, бо ще багато полукіпків лишилось стояти серед безмежних колгоспних нив, і ніхто про них не дбав. Бо вже три місяці, як іде війна, порушився спільний життєвий порядок, усі тривожно чекали фронтowych новин, а фронт підсувався все ближче, все грізніше, й ніхто не міг його спинити, затримати, кожен жив надією: що Бог дасть! А пляни? Які там пляни в людей, звиклих до покори, до виконання всяких, бодай, дурних розпоряджень влади, що й сама не чекала німецького блискавичного нападу, й металася, наче миша, несподівано накрита рядом.

Кожне селище чекало на появу чужинецьких «гостей», здебільшого, зі страхом, бо ще ніколи займанці не приносили чогось доброго. Деякі шибай-голови проте сподівались: а може, покращає, а може, тепер зідхнемо вільніше?

На маленькій станції, між Києвом і Житомиром, готовий до відходу, як кажуть, «під парами», стояв військовий ешелон. Німецькі вояки, радісно збуджені, бож їхали у відпустку, сиділи, звісивши ноги, на підлозі товарних вагонів, галасували, співали, грали на губних гармонійках. Ось-ось застугонять колеса й понесуть їх далі від ненависного «острауму», де на кожному кроці чигає на них смерть, де все таке дивне й несхоже на звичні умови, в яких вони виростали й жили перед війною.

Легкою прохолодою зідхав лагідний вересень, у повітрі кружляли нитки «бабиного літа», десь серед

жовтого листя пристанційних дерев тривожно цвирінькали птахи. Цивільних людей на станції не було зовсім, за винятком двох-трьох залізничників, що старалися не попадати німцям на очі.

Ось біля одного з вагонів появився хлопчик років дванадцяти, в довгому, очевидно, з дорослої людини плащі, в подертих черевиках на босу ногу, з малим оклунком під пахвою. Хлопчик простягав руки до вояків і твердив тільки два слова: — Бітте фарен, бітте фарен!

Один з вояків ударив малого ногою, потрапивши якраз у підборіддя і розсікши його до крові. Прошак скривився, закрив обличчя рукавом, але продовжував своє: — Бітте фарен, бітте фарен!

Літній вояк, який сидів поруч того, що вдарив, сердито подивився на нього, щось сказав, певно, вилаяв, і спитав хлопчика:

— Вер біст ду?

— Йоган. Іх бін Йоган.

— Во іст фатер, муттер?

— Шіссен. Фатер шіссен, муттер іх вайс ніхт. вогін...

— Вер шіссен? Дойче зольдатен?

— Найн! Большевікен зольдатен!

Тоді літній вояк подав руку хлопцеві і втягнув його до вагону. Солдатня зашуміла, мовляв, для чого береш це жабеня, та рятівник став на весь зріст і виголосив цілу промову, з якої хлопець зрозумів тільки те, що не можна все ж таки ставитись по-свинському до малого хлопця, навіть до остівця, що в кожного є або сини, або брати, і треба згадати про них...

Словом, хлопець поїхав, інстинктивно тримаючись близько від свого захисника, що час від часу давав йому або шматок хліба й ковбаси, або рум'яне яблуко.

Іхали довго, і в цей час і рятівника й «підопічного» непокоїли різні міркування. Перший вирішував: чи має цей малий утікач якусь мету своєї подорожі, чи злізе десь він? А другий молився в душі: хоч би

не скинули з поїзда, а де він опиниться, не має значення, тільки б далі від дому... Бо малий того «дому» боявся. Жили вони з татом і з мамою на околиці міста, в невеличкому окремому помешканні, до якого пізніше було добудовано ще одну кімнату, татову лабораторію, як казали, бо тато Івася був інженером-хіміком, що вже мав якісь цінні винаходи, а останньо трудився над дуже складним винаходом, добуттям пального для літаків з аміяку, що його в повітрі сила силенна. Doroslі, татові колеги, запевняли, що той винахід зробить революцію в повітреплаванні, бо не треба буде сідати на землю й «заправлятись» паливом.

І от настала війна. Біля татової хати ввесь час товклися люди, вкладали й забирали якісь препарати, попереджували, що, можливо, доведеться все залишити й тікати в безпечне місце

Тато до всього ставився байдуже, спокійно, лише посміхався й коли нікого не було в хаті, казав:

— Ті препарати вам нічого не дадуть, винахід ось тут, у голові, а про всяк випадок, якщо мене не стане, в цій книжечці всі потрібні формули, і я передаю їх тобі, сину, виростеш — розберешся й докінчиш справу батька. Тільки бережи цей зошит, нікому не довіряй, їж і спи разом із ним. Розумієш?

Врешті татові наказали з'явитись завтра на збірний пункт для відправки з іншими науковцями в евакуацію. Але тато не пішов. І тоді прийшло трое озброєних людей, вивели тата в садок, і тут розстріляли розривними кулями, забравши трупа із собою.

Який то був жах, коли вони з мамою й сестрою лазили по землі й збирали шматки черепа, що лишилися від татової голови... І тоді мама наказала:

— Тікай, сину, скоріше з Києва, причепись до якоїсь військової машини, чи до поїзда. Я дивуюсь, що не взяли ні мене, ні тебе, та очевидно, вони повернуться, бо не схочуть лишати свідків. Не знаю, чи вдасться врятуватись мені, а ти мусиш, у тебе татова

тасмниця. Він ще й раніше казав мені: не докінчу я, то докінчить Івась, як виросте. Тільки мій винахід не попаде цим... бандитам, бо тоді вони весь світ завоюють і скрізь зроблять таке ж «щасливе життя», як у себе, в своєму, так званому, Соціалістичному Союзі...

Івась дістав від матері буханку хліба й шматок сала на дорогу, кілька днів переховувався в місті, під містками навідувався вночі додому, але там уже нікого не було, і врешті сів на житомирському шосе в якесь авто з українським шофером, і встав на забутій станції, щоб пересісти у військовий поїзд.

—**—

Їхали вже по німецькій землі, де не було жодних руїн, і все виглядало причепурене, наче в свято. Торгували пристанційні крамниці. На станціях, у буфеті, теж було досить різного їстівного, і солдати по черзі вискакували з вагону та поповняли свої похідні наплечники. На одній станції рятівник Івася підвівся, рукою змахнув із себе пилюгу, подивився на малого, зідхнув і сказав йому:

— Ком міт!

Івась схопився, як вірна собачка, і залишив німецький поїзд.

Ішли мовчки, недовго, може, хвилин п'ятнадцять-двадцять, солдат відчинив фіртку в паркані огрядного будиночка, йому назустріч, з радісним повизкуванням, кинувся великий вівчур, недовірливо глянув на Івася, але господар заспокоїв:

— Зеп, це свій, не чіпай!

А з дому вибігла ще молода, гарна жінка, обняла прибулого, від почуття, «пустила сльозу» й спитала, вказуючи на Івася:

— А це хто?

— Син... якого ми загубили

— Син?

— Так. Він навіть називається Йоган. Сирота, нікого не має.

Ще появилась дівчина років дев'ять, жовтоволоса й блакитноока, з виразними батьківськими рисами обличчя, яку солдат попередив також:

— Це твій брат, Ерно. Будеш його вчити німецької мови, а він тебе української, якось порозумієтесь між собою...

За обідом господиня Кляра розповідала:

— Знаєш, Гельмут, це якесь диво. Щось мене штотвхало зранку: зварю більше, не шкодує, сьогодні треба більше... А ось Бог і приніс гостей!

Івась, чи тепер Йоган, сідаючи до столу, поклав біля себе свій клуночок.

— Що це? — посміхнувся Гельмут і взяв клунок до рук. — Гм... Якийсь зошит з цифрами і... незрозуміла мені мова. Хто був твій тато, Йогане?

— Інженер.

— А! То ось мій стіл, а нижня шухляда в ньому — твоя. Я кладу туди твій зошит, а ключ передаю тобі. Ніхто в зошит дивитись не буде.

Після незручності товарного вагону, добре вимившись у ванні, мандрівники спали, як у раю. Господиня поклала Івасеві білизну й убрання точно на його розмір, і пояснила, зіздхнувши:

— Це від нашого Йогана. Тепер буде твоє, вдягайся!

Ранком перший прокинувся Івась. Із здивуванням оглянув чисту кімнатку, де спав, тихенько зодягнувся й вийшов на двір. Собака не чіпав малого, навпаки, помахав хвостом і лизнув обличчя.

«Значить, будемо дружити, — подумав Івась, — а тепер до праці».

Він звик ще дома помагати мамі, рубав дрова, прибирав у дворі і в хаті, мив посуд після обіду й вечері. Мама називала його ніжно «мій помічник», і це було для Івася кращою нагородою. Мама казала: помагай, сину, скрізь, де тільки зможеш. Тоді й тобі допоможуть, не дадуть пропасти. Бо люди лінюхів не люблять, бож яка користь з лінюха?

Івась позгрібав тріски, що лишилися від недавнього рубання дров, поскладав ті дрова біля повітки, на сонці, щоб присихали, вичистив собачу буду, замів увесь двір мітлою. Він не бачив, що його працю спостерігали крізь вікно очі господаря, а той посміхався та казав сам до себе:

— Значить, я не помилився, пригорнувши цього сироту. Хай він живе й буде здоровий, бо його життя ще тільки починається...

—**—
*—

Не будемо спинятись на нецікавому, обивательському житті малого збігця. Він дуже швидко увійшов у колію німецького оточення, відвідував школу, успішно поповняв свої знання з мови, і до кінця року вже був на рахунку одного з кращих учнів. У середині другого року, ще раз приїздив з фронту Гельмут, та із задоволенням спостеріг повний порядок у своїй хаті й у дворі, спитав, хто порядок підтримує.

— Це все Йоган, — відповідала дружина, — мені хоч би впоратись із кухнею, а він, дай Бог йому здоров'я, і дров нарубає, і пса нагодує, і навіть білизну попросує. Ерні залізка не дає, каже: ти ще мала, попечешся, доглядай своїх ляльок... Справді, як старший брат!

Гельмут, здебільшого, був мовчазний і нервовий, скрушно казав:

— Навряд, чи доведеться мені повернутись додому. Нашу танкову частину кидають тепер у самісіньке пекло, я навіть дивуюсь, що досі цілий. Між іншим, Йогане, був я в Києві, заходив до твого колишнього будинку, але там уже нікого нема. Будинок зруйнований, тільки цегла лишилась, садок вирубанний. Забудь, хлопче, про батьківську спадщину та й про цілу Україну, там тепер нещасний народ, що ледве животіє. А дехто старається за всяку ціну вирва-

тись з країни, поки прийдуть большевики, бо й тоді не буде добра...

—**—
*

Скінчилась війна. Німеччину поділили на «зони», й Гельмутова родина, на щастя, потрапила до зони американської. Йоган уже скінчив середню школу й поступив до університету. В цей час якраз повернувся з советського полону Гельмут. Нічого не лишилось від колишнього бравого ефрейтора, лише обтягнутий шкірою скелет і трагічно запалі очі, ще й хворі на катаракту. А тут післявоєнні харчеві труднощі, треба нормально харчуватись, а де візьмеш те харчування? Йоган, користаючись зі статусу біженця, діставав американську допомогу, пачки з відсутніми тоді продуктами, і це підтримувало родину, додавало їм сили для боротьби за життя.

— Йогане, — казав Гельмут, — ми без тебе пропали б, і я вдячний Богові за те, що він наказав мені тебе взяти. Ти тепер заміняєш нам рідного сина!

— А час ішов. Уже за Йоганом другий і третій курс університету, уже він аспірант-хемік, що вперто йде своєю дорогою до професорства в тому ж університеті.

І тоді трапилось те, що мусіло трапитись... Йоган закохався в свою «сестричку» Ерну й спитав батьків, чи вони не мають якихось заперечень. Та й чого ж би вони мали? Дуже скромно відсвяткували шлюб молодих, побажали їм щасливого життєвого шляху. Між іншим, Йоган ознайомився й простудював формули свого батька, перевірів їх на практиці й переконався, що нічого недоробленого в тих формулах нема. Він уже вирішив звернутись до міністерства авіації, але саме в той час скромне мешкання Гельмута Шорна навістила загадкова особа.

— Можна побачити інженера Йогана?

— Можна. Це я й є.

— Значить, дозволите говорити з вами по-українському, чи по-російському? Ви ж наш...

На Йогана дивились розумні очі молодій особи, одягненої у військове, але без ознаки рангу, тільки зі стяжечками орденських відзнак.

Йоган посміхнувся.

— Я громадянин Німецької Республіки, мова моя німецька, іншої не вживаю.

— Та що ви? Невже забули свою мову? А я думав...

— Думати вам можна про все. А чого, власне, ви від мене хотіли?

— Я хотів... просити вас повернутись на батьківщину, та не забути взяти з собою формули свого батька. Адже вони у вас?

— А ви щось знаєте й про мого батька?

— Знаю й вибачаюсь перед вами. То була трагічна помилка, наші голотяпи перестарались і знищили такого цінного науковця...

Йоган скептично подивився на гостя.

— Кажете, трагічна помилка? А що ви зробили з моєю матір'ю й сестрою?

— Абсолютно нічого. Вони тепер в Америці. Не вірите, можу дати точну адресу. Ось вона... А вам ми влаштуємо умови, яких навіть не мав Капиця в Англії, і тоді ви запросите з Америки своїх, найближчих. Сподіваюсь, що вони не відмовляться, тим більше, що Сталін простив усіх утікачів...

Йоган спалахнув.

— Пане! — сказав він з притиском, — пане акторе, ви добре опанували ролю... пса, що заганяє в сітку дичину, але зі мною це не вийде, й ця розмова буде першою й останньою. Ви виграли тепер, а чи виграєте далі, побачимо. Бажаю вам здоров'я та успіху в вашій праці!

— ** —
*

На родинній нараді було вирішено: Йоганові не можна лишатись в Німеччині, бо вже коли натрапили на його слід, спокою йому не дадуть, а простіше всього, схоплять десь у безлюдному місці й відпровадять, куди їм буде потрібно, очевидно, на Урал, звідки не дістаються жодні таємниці. Тож хай Йоган і Ерна летять в Америку й там влаштовуються. Мову вони знають, а для таких емігрантів особливих труднощів у житті не буде.

За тиждень молода пара вже залишила європейський терен.

Карикатура Івана Евентуального
в журналі «Проти шерсти» (Ляндек)
ч. 28, з 1. XII. 1946 р.

Увесь збудований із рим
Легких, як посміх бальний,
Складає в честь айнтопфу гимн
Іван Евентуальний.

ЯК Я БУВ ЛЕВОМ

(Розповідь нового емігранта)

Підсоветське життя вам відоме, якщо не з практики, то з тутешніх газет, які, під кожним оглядом, брешуть значно менше, ніж советські.

Отже, в ССРСР офіційно безробіття нема, а насправді, воно там цвіте пишним цвітом, лишаючи далеко позаду безробіття капіталістичних країн.

Чому? Яка причина й яке підложжя для того? Причин нема, підложжя теж не існує. Одного прикрого дня, без пояснення мотивації, вам дають копняка з побажанням веселих свят і щасливого нового року, а далі ви вже думайте й дійте самі, на власну відповідальність.

Тут, у проклятому капіталістичному оточенні, вам довго думати не треба. Йдете собі в офіс, що піклується безробітними, реєструєтесь, і починаєте діставати державну допомогу, трохи меншу, ніж коли працювали, але сталу, відчутну, при якій навіть можете дозволити в щоденному вжитку, крім хліба щоденного, ще й добру чарку горілки.

В ССРСР такої розкоші нема. Там, хто не працює, той не їсть, а спробуйте ви не їсти, скажімо, два тижні, то що з вас буде?

Отож, потрапив і я в безробітні. Ходив-блукав по всіх установах, фабриках і заводах, доказував, що дуже хочу працювати, не бути в числі «тунеядців», але ж нічого не виходило.

— Вас звільнили?

— Звільнили.

— Значить, ви погано виконували свої обов'язки,

а нам таких не треба, ми дбаємо за авторитет своєї організації.

Ходив я ходив, і врешті прибився до зоопарку. Директор зоопарку, очевидно, був доброї душі чоловіком, бо не вигнав одразу, а спитав:

— Ви хто, зоотехнік?

— Технік, — кажу, — але не зоо, а зу... зубний технік.

— То чому ви до нас прийшли?

— А тому, дорогий товаришу, що і зоо і зу мусять щось їсти, інакше загинуть.

— Що б ви хотіли?

— Будьщо. Сторожа, діловода, за старшого, куди пошлють, мені однаково.

Директор замислився.

— Всі ці посади, — сказав він, — уже зайняті, а ось у нас пару днів тому здох лев. Ви ж розумієте, лев — це атракція, без лева жодний зоопарк не має авторитету. Просити, писати, чекати — забере не тиждень, а може, місяць, чи й два. Словом, я маю ваканцію царя звірів...

— А в чому полягає ця праця? — спитав я.

— Ні в чому. Ми вас одягнемо в лев'ячу шкіру, будете собі лежати в куточку клітки, й то — все. Правда, під час великого натовпу публіки маєте рикати. Як у вас із риканням?

Я рикнув, бо мав добрий бас.

— У порядку. Платня ось така, вихідних днів нема, власне, ви їх будете мати тоді, як зоопарк зачиниться на зиму.

— А дозвольте спитати, — сказав я, — як у вас із харчуванням?

— Лев'ячий харч, за встановленим скрізь законом, сире м'ясо, але ви не бійтесь. Воно тільки лежатиме на підлозі, а в обідню перерву вас виводитимуть через задні двері до нашого офісу й там ви будете споживати нормальний ресторанний обід, навіть, із чаркою, якщо п'єте.

— Ще в справі формальній... Кожна жива істота час від часу має підносити хвоста, чи лапу. Як із цим?

— Не турбуйтеся. У шкірі пороблено відповідні отвори, жодних труднощів не буде.

Отож, волею долі, став я левом. Лежу в клітці, розглядаю довкілля. Навпроти, через прохід, мавп'яча резиденція, поруч — тигряча. Мавпи суетяться, щось викрикують, жестикулюють, тигр спить. Дебелий такий тигрище, коли б трахнув лапою по бикові, була б йому «амба». Про всяк випадок, я відсунувся далі від того небезпечного сусідства, лежу, сумую, бо якраз був на дворі дощ, і публіка до зоопарку не поспішала. Раптом тигр прокинувся, позіхнув, пильно подивився на мене й спитав людським голосом:

— Це ви, Раб'новичу?

Я отетерів.

— Ви, — кажу, — не помилились, але ж у мене й думки не було, щоб таке запитання я почув від тигра. Хто ви, насправді?

— Я, — відповідає сусіда, — Лепех, Грицько Лепех, колишній економіст. А вас знаю тому, що ви робили мені зубну протезу, і добре зробили, навіть горіхи можу трощити. Тигром же я став, очевидно, з тієї причини, що й ви, безробіття примусило.

— І довго ви вже тут?

— Незабаром буде місяць.

— Витримуєте?

— Та витримую. Ось тільки прибиральник, бісова душа, знущається. Прошу його кожного дня: викинь смердюче м'ясо, що лежить на підлозі, заміни свіжим, а він відповідає: ти ж його не їси, з якої потреби міняти? Та ж смердить... Ну, й хай смердить. Це тобі не салон, а звіряча клітка, де мусить бути сморід. Ох, і дам же я тому прибиральникові по зубах, якщо зустріну десь на волі, в безлюдному місці.

Значить, «працювали» ми отак з товаришем Лепехом, наговорилися по саме нікуди. Він витримав два повних місяці, я — один. А пізніше нашу дружбу про-

довжували, взаємно допомагали одне одному. Я, завдяки своїм родинним зв'язкам, знайшов йому «спонзорку», ніби рідну тітку, прізвище виправив на «Лепехович», і тепер ми обидва закордоном. Ні, не в Ізраїлі, а в Америці, бож для чого їхати так далеко й жити в неприхильному арабському оточенні? Я, розуміється, працюю за фахом, Грицько в тому ж офісі замітає. Але не нарікає й не скаржиться, бо ця його праця значно вигідніша від праці советського економіста, дає добрий шматок хліба, ще й з маслом. Іноді згадуємо минуле. Я жартую: Грицю, чи ти хотів би знов обернутися в тигра? А він відповідає: — Дорогий мій друже Рабіновичу, штучні леви, чи штучні тигри можуть існувати тільки в Советському Союзі, де все основане на брехні. Там і людина штучна, говорить не те, що думає, робить не те, що хоче, змагається за комунізм, в який абсолютно не вірить, бо знає, що він ніколи не прийде для народу, а купка партійців — це ж не народ, а народні паразити, щось ніби воша в теплому кожусі.

РОЗВАНТАЖЕННЯ КОВЧЕГА

Крізь отвір у залізній заслоні, зроблений під час Другої світової війни, ринуло все, вільно, чи невольно замкнене в советській мишоловці. Представники недобитого клясу буржуазії, вцілілі «куркулі», замасковані торговці. Але основну кількість добровільних біженців складала звичайна сіра маса, в тому числі робітники, чийм іменем (диктатура пролетаряту!) прикривалась нова влада.

Їхали роверами, кіньми, йшли пішки з оклунками на плечах, не знаючи, куди й для чого, тільки з одним бажанням: чим далі від «батьківщини всіх трудящих», що стала пеклом, духовним гнобителем усіх чисто прошарків населення.

Деякі наївні втікачі спинялися за сто, а то й за п'ятдесят кілометрів від того місця, де жили раніше, й осідали там, забуваючи про людоїдське гасло влади: «ми вас знайдемо й на дні моря!», але більшість йшла далі, в невідоме, лишивши позаду советський державний кордон, і влаштуувалась на стало в Польщі, в Мадярщині, в Німеччині. Дехто кинув якір у Швеції, в Данії, у Франції, а кому пощастило в якийсь спосіб, головне, через шлюби, потрапити за море, до Америки, той вважався найщасливішим.

І ось після війни, ніким не плянований, новітній «Ноїв ковчег» почав розвантажуватись. Залежало від того, яка країна приймає бездомну біженську масу. З Європи, так, чи інак, треба було тікати, бо советські репатріаційні місії, як муштровані пси, нишпорили по всіх закутках і намовляли до «возвращенія», за яке, крім гарячої любови, нічого не буде...

Аргентина була якраз такою гостинною державою,

що широко розчинила свої двері для ді-пі. Там навіть були попередні анонси: їде Франція, їде Німеччина, їде Китай, і раніш прибулі валом валили до пристані в Буенос-Айресі, щоб зустрічати своїх давніх приятелів.

Одною з головних причин виїзду «за море», поза політичною, була матеріальна. В Європі люди жили скрутно, міряли на порції хліб, щоб вистачило на день, раділи додатковому літрові молока, а за морем... Так, за морем всього було «хоч завались», про економію ніхто не дбав і не потрібно було дбати.

На нашій «обрі» (будівництво) зібрався цілий інтернаціонал. За малим винятком фахівців-будівельників, то були люди, що ніколи не тримали в руках сокири, чи пилики, але завзято освоювали новий фах, а оскільки корінні аргентинці не відзначалися особливою працьовитістю, мали респект серед ділових кіл країни.

Наш контрактор і доглядач робіт, Олексій Дубина, скінчив советський будівельний технікум, практики не мав, але так вправно робив різні вичислення й пляни, що вище начальство, архітектори й інженери, дивувались: та де ж ви все це опанували? Ясно, що до Дубини посунули всі його «компатріоти», та й росіяни згадали, що «українці хороші люди» й приходили найматись на працю.

— Алексей Яковлевич, прийми, жрать то ведь надо...

Дубина не робив різниці за національним принципом, тільки питав:

— На будівництві працював?

— Не приходилось.

— Сокиру в руках тримати вмієш?

— Та вмію, по-домашньому, як кажуть...

— Ну, йди навчись, не святі горшки ліплять.

Цікаві люди були на будівництві. Ось машиніст паротягу, завжди зосереджений, Ларіон Коротенко, придивляється, як загоняють цвяхи з одного вдару

й зопалу переіщить собі по пальцю. Колеги беззлобно сміються, питають:

— Ларіоне, ти ж, очевидно, колись співав:

Наш паротяг, вперед лети,

Зупинимось в комуні...

— Чому ж не доїхав до комуни?

— Бо зсадили і запроторили в тюрму.

— За що?

— За перевитрату кам'яного вугілля.

— Продавав на сторону?

— Та де там продавав! Вимагали швидкості, бо я був машиністом далеких маршрутів, а без вугілля великої швидкості не досягнеш.

Доцент Київського Інституту Іван Паненко в тюрмі не сидів і не був репресований. Про своє життя розповідав з гумором:

— Мені советська влада не дуже допікала, бо я був фахівцем стародавньої історії, яка нічого спільного з сучасністю і з фальшуванням новітньої історії не мала. А ось за німців зазнав прикрости. Чомусь природа нагородила мене семітськими рисами, хоч у нашому священничому роді представниками Ізраїля й не пахло. І ось одного разу несу я відрами воду з Дніпра, бо водогінну башту большевики перед відступом зірвали, а назустріч озброєні німці.

— Юде! — навіть з якимсь захопленням вигукнув один німець. — Йй-бо, юде!

— Помиляєтесь, кажу, панове, мій батько був священником.

— Покажи паспорт!

— Паспорт у мене вдома.

— Тоді показуй другий, недрукований, той, що завжди з тобою...

І довелось показати, болячка їхній мамі. Та й не раз це було, тільки я вже без паспорта нікуди не виходив.

Найбільш обізнаним з українськими піснями серед будівельників визначався Петро Іванович Левченко.

Він був сином коменданта царського палацу в Петербурзі, і тому цар, за вислугою літ, подарував родині Левченків невеличкий маєток на Харківщині, звідки Левченки були родом, і розпорядився присвоїти їм дворянське звання, а молодим дати вищу освіту за державний кошт. Це було незадовго перед 1917 роком, отже, батька, як чиновника царського часу, кудись заслали, маєток забрали під санаторію для хворих, а нащадки «коменданта» розпливлися по фабриках, спокутувати гріх свого народження.

За німців, Петро Левченко дістав назад свій маєток, майже два роки був власником великого спадчизняного саду, торгував садовим урожаєм, а потім опинився аж у Франції, на становищі добровільного робітника. В цьому ж званні потрапив і на еміграцію до Аргентини. Він мав невеличкий голос, але слух у нього був абсолютний, що дозволяв точно відтворювати мелодії всіх знаних композиторів. Із своїм постійним гумором, Левченко розповідав:

— Я мав великий успіх ще вдома. Бувало, почну співати, а мої племінники кажуть: — Ну, й голос! З таким голосом тільки... Я чекаю, може, скажуть до опери йти, а вони додають цілком серйозно: тільки морозиво продавати!

Інженер Степан Чернявський працював разом з родіанином Іваном Івановичем Павловим, майже не балакав з ним (на ґрунті національної різниці), та коли Павлова обікрали, себто, поцупили в нього всю «получку» за два тижні праці, був першим ініціатором по зборі коштів для Павлова, бо ж треба людині чимсь жити, аж поки знову заробить.

Петро Григорович Шулежко, колишній економіст, вславився «точністю ока», ніхто, крім нього, не вмів так бездоганно розливати по різних посудинах горілку, як він. З ним одного разу ми проробили такий жарг: його порцію горілки замінили чаєм, а коли він прийшов та «приклався», попередку побажавши всім дсброго здоров'я, ми сміялись, як хлопчаки, й кілька

разів повторювали: на здоров'я й тобі, пане-отамане!

Був серед робітників і один священик - білорус, який не простоював навіть хвилини, працював, як кажуть, ударними темпами.

— Та ви, отче, не спішіть так, — казали йому колеги, — це не Советський Союз, де штовхали в спину, або й штрафували за невиконання норми.

— Не можу я інакше, — відповідав священик, — мені ж гроші платять не за те, щоб стояв, заклавши руки в кишені.

Загалом, «ковчег» був настільки працьовитий і вмільий, що наш контрактор ніколи не журився шумканням праці, вона приходила сама й давала змогу численним утікачам заробляти собі шматок хліба щоденного й усі, потрібні для життя речі.

Ніхто не нарікав на еміграцію, навпаки, казали: не такий страшний чорт, як його малюють. А щодо «чорта» советського, то згадували про нього лише з додатком нецензурного слова. Так зарекомендували себе послідовники Маркса-Леніна, самозванні «обранці народу».

ПО ЧОМУ ДЕСЯТОК НАСІННЯ?

1928 рік був останнім роком НЕП-у. Тоді ще столичне місто Харків жило напів буржуазним життям. Діяли приватні ресторани, «шашличні», ревла через гучномовці «Лото», закликаючи любителів сильних вражень перевірити свою долю, виграти, або, навпаки, лишитись без штанів. В кожному разі, не було ще гніту, не було ловитви відьм, чи безгрішних чортиків, які вільно снували серед людей із своїми анекдотами й пустощами, що відчутно кусали комуністичний режим.

Письменники й початківці, новонароджені генії, як їх називали старші, блукали, в пошуках сюжетів, по Благовіщенському базарі, наставляючи вухо, торгувалися за речі, які нікому не були потрібні.

— А скільки коштує ця мазниця?

— Руб...

— Руб? За шматок іржавого заліза? Та що ви?

— Товаришу, — сказав ображений продавець, — не легковажте серйозними речами. Якщо вам, справді, потрібна мазниця для дьогтю, то кращої не знайдете. З неї не витіче й краплі, щоб я такий живий був!

У насінньовому ряді жартівник поет Льюня Зимний бере на кпини молоду, гарну дівчину.

— Громадянку, по чому десяток насіння?

Дівчина ніяковіє.

— Я на десятки не продаю, тільки на стакани...

— Ага! Тоді дайте два стакани.

Біля іншої дівчини, що торгувала квітами, спартий пес. Льюня робить докірливе обличчя й питає:

— Громадянку, для чого ви собачку забили?

— Вона не забита, вона спить.

— Спить? Тоді давайте познайомимось. Мене звуть Леонід, а вас?

У редакціях, як завжди, дуже гамірно. Деякі служителі пера прийшли за гонораром і насідають на відповідального секретаря «Соціалістичної громади» Саву Голованівського.

— Та випиши ж мені гонорар, Савку, я вже годину тут вештаюсь, а вдома чекають на хліб, бо я мушу купити.

— Посидиш ще трохи, а дивись, який швидкий! А в чергу?

Голованівський недавно одружився, і якраз та молода дружина прийшла в своїй справі до чоловіка та щось йому шепче. Ми називали її «Катя — танцюючі зубки», бо в неї ті зубки, справді, танцювали, були неоднакового розміру, хоч це аж ніяк не псувало враження від надзвичайного гарного обличчя. А історія Савчиного одруження була така: поїхав хлопець кудись «виступати», здається, по комсомольській лінії, побачив на зборах студентку Педтехнікуму і з місця в кар'єр, як кажуть, запропонував руку, серце й окрему (спільну) кімнату в Харкові, на вулиці Токовій... Правда, Сава й сам був красунь, та ще комсомолец. та ще поет. Ну, й дівоча душа не витримала, всіма своїми сімнадцяти роками потягнулась до привабливого жениха, покинула Педтехнікум і опинилася в Харкові, на правах мадам письменникової.

Голованівський був єврей, але не мав жодної єврейської риси, був добрим поетом а після війни створив справді цінний роман «Тополя на тому березі» й заслужено вніс своє ім'я в скарбницю української літератури. Тут до речі буде згадати «взаємощипкування» між Голованівським і Тичиною. «Це ікона. — казав Голованівський, — краще її не чіпати». «Чи ви чули балалайку? — питав Тичина. — Прочитайте вірші Голованівського, оце й є справжня балалайка!» Проте справедливість вимагала в цьому випадку не погоджуватись із Тичиною.

В редакції «Плуг» першу скрипку грав Андрій Панів. Голова «Плугу» (організації) Сергій Володимирович Пилипенко був у редакції наскоком, головним чином, для того, щоб втягати відвідувачів до плужанської компанії.

— Справжні письменники тільки в нас! — казав Пилипенко. — Різні ВУСПИ, Нові генерації, Літературні ярмарки — це тільки вивіска, як на порожній крамниці: все є! А насправді, нема там нічого.

В редакції працювали ще Володимир Штангей і Микола Дукін. Останній був агрономом, і невідомо, яку функцію він там сповняв, очевидно, був дорадником, слідував, щоб у рукопис, замість «пшениці», не-вскочили «коноплі», або «мак»...

У плужанську кімнату на Сумській вулиці йшли поговорити й попліткувати люди вільної професії (тоді дармоїдів ще не було), при чому зовсім не звертали уваги на те, що можна говорити й чого не можна. Так, Петро Голота, інвалід без одної руки, що її загубив у бою з білими, розповідав публічно поширений тоді дотеп:

Зправа молот, зліва серп,
Оце й є советський герб,
Хочеш жни, а хочеш куй,
Все одно дістанеш ...

Пізніше Голота за подібні дотепи «зашумів» кудись на Колиму, і від того часу не стало й згадки про нього.

«Нова генерація» (футуристи) не мала свого приміщення й весь час перебувала в приймах у якоїсь літературної чи профспілкової установи. Порядкував там Михайло Васильович Семенко, що поруч з пристійними реалістичними віршами містив неймовірну халтуру. Ось вірш Миколи Скуби:

Ех, і рушила ж машина,
Не машина, а душа,
Тільки шини, як пружини,
А під шинами соша.

А ось «твір» самого редактора Семенка:

Михайль,
Ихайль,
Хайль,
Айль,
Йль,
ЛЬ.

Футуризм, чи пізніший модернізм мав «підспудну мету» — приголомшувати й одурачувати читача настільки, щоб він і сам погодився з самохарактеристикою «дурак». Врешті «Нову генерацію» зліквідували через антигромадськість.

Керівник «Літературного ярмарку» Іван Сенченко казав: «Ніколи не адресуйся до людини з прямим обвинуваченням, а починай здалека, говори про умови, в яких жила й виховувалась людина, про неможливість протистояти тим умовам, пусти над цим сльозу, а вже тоді повідоми свого опонента, що в нього бракує десятої клепки, і хай він постарается чимсь її замінити»...

Зрештою серед «інженерів людських душ» переважали беззлобні, з гумористичним забарвленням, взаємовідносини, ніхто не передбачав тоді, що прийде час, коли люди почнуть боятися власної тіні, і переважна більшість заплатить за свою безжурність дорогу ціну, включно до смерти в сталінських таборах.

Верхом дуроців письменницької молоді, та й старших, був ніким не організований карнавал на Сумській (центральної) вулиці. Отак, після вечері, вийшли всі разом, щоб прямувати додому, в когось знайшлася гармонь, хтось, здається, Сосюра, присів, закликаючи до «гопачка», а тоді, як завихрило! Кириленко, Антін Дикий, Копиленко, Вишня «увійшли в смак», і дрібушечками, підскоками й перескоками витіснили з пішоходів мандрівну публіку, та з вигуками «отак заporожці гуляли!» вцієнт порушили спокій міста. Міліціонери дивились і посміхались, бож за веселощі не

карають. Дійшли до міського саду, того, де пам'ятник Шевченкові, а там посідали на карусельних коників і крутилися, скільки влізе. Пізніше Вишня казав: Оце побавились, аж легше стало, бо все серйозність та серйозність, все пишем та пишем, а коли жити? Таж і в нас душа не з лопуцька!

.....

Анатоль Калиновський зі своєю родиною
(зліва) дружина Софія, А. Калиновський-Галан
дочка Галя; в другому ряді — внук Лесьо Білик.
(На знімці бракує внучка Тамара і зять Роман.)

Рік 1960.

ДІД ЗАПОРОЖЕЦЬ

(С по г а д)

До українських вояків, що відсиджували свій полон в Італії, прибудився дід Запорожець. Чому прибудився, він і сам не знав. Ішли явно військового вигляду хлопці по дорозі, балакали між собою нашою мовою. Дід спитав:

— Куди це вас Бог несе?

— До полону.

— Ну, то й я з вами.

Дід нещодавно, у вирі війни, загубив свою стареньку дружину, сів на інший поїзд, і позідхавши та покректавши, вирішив: тепер мені вже байдуже, куди їхати, чи йти, хай діється воля Божа.

Було дивно бачити серед безвусої спільноти табору полонених справжнього українського діда з сивою чуприною, з пронизливими очима, який проте старанно виконував усі приписи таборового життя, навіть ставав до руханки, присідав, уставав, робив усе, що робили інші.

— Діду, ви, очевидно, маєте тут сина? — питав хтось з адміністрації.

— Так, маю, оце всі мої сини, а я з ними, бо й куди ж би я подівся?

У вечірній час, біля діда збирався гурт юнаків, і старий розповідав про своє життя:

— Я, діти мої, з Запоріжжя, з самого справжнього. Пороги були навпроти нашого села, там і переправа через них людей, що хотіли потрапити на протилежну сторону. Я теж переправляв.

— І не страшно було?

— А я про страх не думав, а думав про човен,

як би його не стукнуло об той капосний поріг, та щоб люди були цілі...

— І довго ви лоцманували?

— Років десять, але останній час уже за тим не гнався, перевозив тільки начальство, як досвідчений лоцман, а взагалі, був волосним писарем...

— То ви, очевидно, маєте освіту?

— Маю. Пройшов університет... з першого коридора до останнього. Це я жартую, хлопці. Яка там освіта? Чотириклясна, церковно-приходська. Але я багато читав, а ще виробив собі добрий почерк, отже, земська перевірочна комісія з усіх п'ятнадцяти кандидатів вибрала мене.

— А далі?

— Далі советська власть, яку більшість із вас знає. Мене не чіпали, спочатку вибрали секретарем сільради, а пізніше, після колективізації, рахівником управи колгоспу. Так і жив...

— А чому ж ви втекли?

— А хто від комуністів не втече? Хіба дурний.

До Аргентини дід також потрапив випадково. Довідався, що там нема зими, значить, непотрібно теплого одягу. А ще, Аргентина приймає всіх, незалежно від віку й політичних переконань.

Перший рік на чужині дід працював нічним сторожем якогось склепу, але там не можна було спати, й він появився на нашій «обрі»*

До кого ж звернутись? Мова скрізь була здебільшого українська, бо й адміністрація, і робітники належали до запорожської нації. І ось дід, про всяк випадок скинувши шапку, спинився біля скульптурної майстерні.

— Що, діду, хочете працювати? — спитав керівник майстерні, скульптор Бульдин.

— Та...

— А що ви вмієте робити?

---

* »обра« (есп.) — будівництво більшого об'єкту, фабрики.

— Все! — відповідь дід. — подати, прийняти, віднести, принести, вмію також смажити котлети...

— Гаразд! — вирішив Бульдин, — приймаємо, значить, будете в нас за «пібе»*, спати можете тут же, в майстерні.

Обра наша була за 70 кілометрів від міста Буенос-Айрес, і туди добирались автобусами. Дід також мав мешкання в місті, їздив завжди з товаришами по праці, та якось спізнився й поїхав сам. Особливих прикмет, де треба вставати, не було, й автобус привіз діда за вісім кілометрів далі, до міста Ля Пляти. Сідає дід знову на автобус, в надії таки встати там, де йому треба, та й цього разу доля не змилосердилась, і дід потрапив у Буенос-Айрес, звідки щойно приїхав. Знову сідає дід, розраховує, що вже незабаром треба вставати, а тоді нападає на нього відчай, і він на всі легені кричить:

— Пробі! Рятуйте!

— Чого ви, дідусю? — спитав якийсь поляк.

— Та от не знаю, де мені встати.

— А куди вам?

— На обру Гоннет.

— Ну, то й мені туди, разом підемо.

— Фу! Хоч одна християнська душа знайшлася, — розповідав дід пізніше, — хоч усі, я в тому певний, розуміють нашу мову, але не хочуть нею говорити, начебто не наважуються. А чого не наважуються, не знаю.

Дід ретельно виконував обсь'язки «пібе» при скульптурній майстерні. Підготовляв глину, пісок, цемент, прибирав усякий непотріб, а після закінчення праці, сідав під деревом, ліпив і смажив котлети. Котлети були особливі, «запорожські», величиною з столи, але смачні, як у вибагливому ресторані. Наша компанія, близьких дідових приятелів, ласувала тими котлетами, викликаючи заздрість інших робітників,

---

* »пібе« (есп.) — хлопчина, хлопець до посилки.

а дід у цей час розважав нас спогадами з свого довгого й цікавого життя.

— Я, любі, хотів стати письменником. Посилав свої твори до багатьох редакцій, але звідусіль була відповідь: пишіть про теперішнє, а не про минуле. Минулого нам вистачить, воно нічого доброго для робітників і селян не давало, тож не треба й згадувати про нього.

Дід показував свої рукописи, старанно зшиті, навіть з авторськими ілюстраціями. Вгорі стояло: «Олексій Запорожець-Девлад».

— А що таке «Девлад», діду?

— Це моє справжнє прізвище.

— То ви з французького роду?

— Очевидно. Мій батько розповідав, що ми походимо від француза, який лишився після наполеонівської в'їни в Україні, оженився з нашою дівчиною й став звичайним хліборобом, навіть мову свою забув.

В Аргентині дід реалізував свої рукописи, видав їх власним коштом. З назв запам'ятались «Січ і відсіч» та «В одвічній боротьбі».

Але не цими книжками прославився Запорожець-Девлад. Є в нього, вже в еміграції написана, гумористична повість «Гарбузова містерія». І тут, поклавши руку на серце, можна сказати: такої вдалої сатири на советську владу в нас ще не було. Кожна сторінка в тій повісті бризкає колючим сміхом, осудом відомої нам системи, абсолютним неприйняттям її. Я писав передмову до повісті й весь час реготав, згадуючи й перечитуючи окремі в ній події.

За своє перебування в Аргентині, старий Запорожець лишався глибоко переконаним, що з ним просто не хочуть говорити нашою мовою. Наприклад, сидить він після вечері в майстерні, переглядає свої твори й одночасно споживає помаранчі, або по-еспанськи, наранхи. і ось заходить якийсь аргентинець і вітається:

— Буен провечо!*

---

* »Буен провечо!« (есп.) — доброго споживання, смачного.

— Добривечір, добривечір! — відповідає дід, а сам підморгує й шепче сам собі:

— Ач, як маскується, наче й справді, наша мова йсму чужа...

Діда Запорожця давно нема на світі. Десь, очевидно, в музеї, лишилось чудове погруддя, зроблене скульптором Бульдиним з гіпсу, а власник того погруддя додав ще одну українську могилу на місцевому кладовищі.

Було це осінньої ночі, коли тропічна темінь огортає всі предмети навколо так, що вони здаються невидними. А дід любив випити, і якраз у той час переходив залізничне полотно на приміській станції Чіляверт. В результаті ж, потрапив під поїзд і був буквально розшматований на частки. Земляки позбирали ті частки до труни та й поховали за нашим християнським звичаєм. Поклін прахові твому, дорогий діду, талановитий український письменнику. Хай аргентинська земля нагородить тебе спокоєм.

ПРОТЕКЦІЯ

Секретар партосередку залишив на дверях записку: «Я поїхав до Гапєву». Ліна фуркнула у хусточку, подумала, що їй, власне, поспішати нема куди й вирішила зачекати. Вона сіла в коридорі на стілець, якраз навпроти тієї записки, але старалась не дивитись на неї, щоб уголос не сміятись.

По коридору туди й сюди вешталися співробітники, здебільшого незнайомі, хоч Ліна не так давно, рік тому, тут працювала. «Текучість» кадрів була одною з причин непокою влади. Уже кілька разів стояло питання про закріплення людей за місцем праці, але зривалося. Все ж таки, незручно було на «надцятому» році революції відверто пришпилювати людину, як метелика булавкою, позбавляючи її волі руху. Дехто, правда, казав: Нема чого панькатись, без крутих заходів не обійдешся, на самій свідомості не поїдеш. Та покищо відволікали, покладаючись на «якось буде». А метелики пурхали. Метелики не могли не пурхати, шукаючи більшої вигоди, більш ситного шматочка в напівголодному житті советської людности, якій багато обіцяли, але мало давали.

Друкарку Ліну переманила установа, що мала своє допоміжне господарство, де час від часу можна було дістати, розуміється, за готівку, але по-собівартості два-три пуди картоплі, кілограм сала, або навіть кілограм меду. А це ж значна підтримка в побуті, що на дві третини складається з нищпорення за тими, чи іншими матеріальними благами.

До знайомого раніше секретаря партосередку, товариша Спиридонова Ліну привело те, що Спиридонов, за основною своєю посадою, був начальником ав-

тотранспортного відділу, а десь «давали» вугілля на опалення і треба було негайно його забрати й перевезти на квартиру.

Приблизно за годину в коридорі з'явилась похнюплена постаць секретаря партосередку. Квадратове обличчя розпливалося в посмішці, що виказала браз двох передніх зубів, рука зробила запрошувальний жест.

— Заходь, Ліно. Довго чекала?

— Ні, не дуже. А ви мені край потрібні...

— Я всім потрібний, просто зідхнути не маю часу.

А що в тебе?

— Прокопію Савелійовичу, ви можете догадатись...

— Уже догадався. Треба перевезти якийсь вантаж.

— Так, вугілля. Не відмовите?

— Не відмовлю, але... ми вам, а ви нам...

— Себто?

— Бачиш, Ліно, ваше допоміжне господарство іноді продає поросят. Розуміється, не всім, хто бажає, а по протекції. Зроби мені протекцію, а я тобі гарантую вантажну автомашину в будь-який час дня і ночі.

— Але як же я зроблю, Прокопію Савелійовичу?

Мій голос для протекції надто слабкий.

— А ти попроси для... свого двоюрідного батька...

Спиридонов міг іноді незграбно жартувати.

— Наді мною просто посміються, — відповіла.

— Ліно, для чого ти прибіднюєшся? Від такої гарної дівчини будь-яке прохання не здається смішним. Чи ти хочеш узяти поросля для себе?

— Для себе? Куди? На другий поверх?

— Ну, ось, значить особистий мотив відпадає, і ти, Ліночко, все ж таки зісватай мені поросятко, воно мені потрібне до зарізу при моїй великій родині.

— Добре, я спробую.

—**—
*

Директор господарчої установи, де працювала Лі-

на, був ще не старою людиною, років тридцяти п'яти, не більше. Вдягався він на кавказький лад; полюбляв носити чорну, з високим коміром сорочку й пасок, оздоблений срібними брязкальцями. Невідомо було, чи мав він родину. Можливо, що мав десь на провінції, а в місті жив сам, займаючи три кімнати й кухню в тому ж будинку, де містилась установа. «Вредним» його назвати було не можна, він ніколи не підкреслював свого начальницького становища, не приховував своїх слабощів до кращої частини людського роду, по-дружньому жартував із співробітниками.

Ліна постукала в двері його кабінету без особливого хвилювання.

— Микито Йвановичу, я до вас в особистій справі...

Директор охопив ласкавим поглядом елегантну постать своєї співробітниці, з насолодою затримався на дівочих високих грудях і сказав:

— Якщо в особистій, сідайте. Службові справи в мене вирішуються навстоячки, на швидкуруч.

— Микито Йвановичу, один мій знайомий хоче придбати поросля з нашого допоміжного господарства. Можливо це, чи ні?

— А дозволите знати, якщо це не таємниця, хто він, ваш підопічний?

Ліна сказала.

— Ага, Протопопій Савонаролович? Знаю. Глуп, як пуп, вибачте за таку характеристику. А чому він не хоче купити поросля на базарі?

— Дорого!

— А хіба він бідний? Усім відомо, скільки перепадає йому того «калиму» від приватних автоперевозів. Ну, та добре, оскільки ви просите, не відмовлю.

— Дякую, Микито Йвановичу!

Ліна хотіла вийти, але директор її затримав.

— У неділю, якщо не суперечите, поїдемо разом у допоміжне господарство, ви виберете для вашого Протопопія поросля, а я розпоряджусь, щоб його вручили за призначенням, коли Савонаролович прибуде

сам, чи будь-кого пришло. То я заїду по вас точно о дев'ятій годині.

Ліні запрошення не дуже сподобалось, але... відмовити начальникові не випадало. Що ж негарного в цій поїзді?

Микита Йванович керував автом сам. За півгодини вони вже були в допсміжному господарстві, Ліна вибрала гарненького, з рожевим «п'ятчком» майбутнього кабана, директор написав записку: видати ось такій особі, а тоді й запропонував:

— А тепер проїдемося без справи... Знаєте колишній монастирський ліс? Краса неймовірна! Пошукаємо там грибів. Добре?

Ліна знову не знайшла в цій пропозиції чогось поганого, тим більше, що їй так рідко трапляється бувати на лоні природи, дихати свіжим повітрям.

Вони залишили авто серед просіки й пішли в глибину лісу. Стяв благословенний липень. Сонце спускало з неба гірлянди променів, золотило траву, старі, вкриті мохом, пні, а під ними, наче намальовані, великі й малі боровики.

— Ах, не взяла я з собою кошика! — пошкодувала Ліна.

— Нічого, — заспокоїв Микита Йванович, — у мене є ось мішочок, влізе стільки ж, як і в кошик. Але що будемо робити з грибами?

— Я їх замариную! — сказала Ліна.

— Замаринуйте? Чудово! І мене почастиєте?

— Ну, розуміється, Микито Йвановичу, що за питання!

З повним мішком грибів вони повернулися до залишеного авта, поклали туди свою здобич, а потім директор запропонував:

— Давайте перекусимо, Ліно. Я людина запаслива, передбачав довгу прогулянку й дещо з собою захопив. Не суперечите?

Чому ж було суперечити? Ліні дуже хотілося їсти, оскільки сонце перейшло за полудень, а вранішній

чай з куском хліба уже, як кажуть. «випарився». Вони трохи відійшли від безлюдної просіки, вибрали місце серед мальовничих кущів, та розстелили похідну скатірку.

— Я п'ю горілку, Ліно, а вам, як дівчині, пасує вино. Воно зовсім слабеньке, не бійтесь!

Слабеньке, чи не слабеньке, але вже після першої скляночки Ліна відчула легке запаморочення голови. Її охопили безпричинні веселощі, щезла ніяковість, що неминуче існує між начальником і підлеглим.

— Микито Йвановичу, а де ваша родина? — спитала Ліна. — Чому я ніколи її не бачила?

— Родина? Хто вам сказав, що в мене є родина?

— Ну, як же? Адже вам уже років... тридцять із гаком?

— Це правда, що з гаком, але ж, уявіть собі, родини в мене нема, ще не встиг завести.

— Ви жартуєте!

— Аніскільки!

Ліні стало ще веселіше. Розуміється, цьому сприяла друга скляночка вина, а крім того, цей чудовий лісовий запах, щебетання птахів, добра закуська, солодощі... І зовсім природно вийшло, коли дотепний директор обійняв Ліну і приник своїми устами до усмішливих дівочих уст, що пахли свіжістю й вином.

— Ліночко, — шепотів директор, — ти мене трохи любиш?

— Не знаю, Нік, мені добре...

— А в тебе нема кавалера?

— Якого кавалера? Мені двадцять два роки, ще, як ти казав, не встигла придбати.

Час летів, як стріла. Непомітно почав спускатись на землю присмерк. Ліна задрімала, а коли розплющила очі, побачила, що директор стоїть на ногах і щось обмірковує.

— Микито Йвановичу, — спохватилась Ліна, — вже пізно, поїдемо додому!

Їхали мовчки. У Ліни почала пробуджуватись сві-

домість зробленого. Ось тобі й протекція, і пороса... Дорогою ціною заплачено за нього, щоб тобі здохнути, проклятому! А що ж буде далі? Чому мовчить цей... тридцяти з гаком?

Вони сухо попрощалися біля квартири Ліни, і дівчина лишилась сама з мішком грибів.

«Треба їх варити, — втомлено подумала Ліна. — Ні, хай завтра, адже в мене не лишилося й каплі оцту».

Наступний день був робітний. Ліна відстукувала на машинці численні розпорядження й потайки чекала, що директор зазирне в її кімнату, щось скаже... Ні, не зазирнув аж до кінця праці.

«Наситився, — майнула в Ліни злобна думка, — а тепер носа відвертаєш?»

Минув тиждень. Директор виїхав у відрядження. Його заступник, старий, замкнений в собі урядовець, тримався на віддалі від співробітників, і його називали «порожнє місце». Сіре, одноманітне життя, жодної світлої перспективи, а на додаток Ліна почувала себе недобре...

Що ж робити? Де шукати цього паскудного Дон-Жуана? Пройшла чутка, що директор не повернеться, бо його перевели в іншу область.

У Ліни була подружка в центральній поліклініці, і вона кинулась туди...

— Катрусю, зроби мені протекцію...

— Протекцію? Ти що, помилилась?

— Дуже помилилась, а його вода змила.

— Але ж, Ліно, ти знаєш, тиждень тому опубліковано декрет про заборону абортів. Моя протекція не допоможе.

— Що ж мені робити, Катрусю? Його розшукати тяжко, і він не з тих, які співчують жіночій біді. А мої матеріальні засоби дорівнюють зерві цілих і стільком же десятих. Хіба я можу дозволити собі, щоб воно з'явилося на світ?

— Ну, добре, я поговорю з одним молодим ліка-

рем, він фахівець у цій галузі. Але в шпитальних умовах операції робити не можна, доведеться у тебе вдома.

Лікар, справді, був молодий і принадний, тільки очі в нього наче кололи голками. Проте яке діло Ліні до чужих очей?

Вона зустріла його, як визволителя, не знала, куди посадити, дивилась в обличчя, як віддана собачка, знаючи, що це милосердя, а на додаток відпадає матеріальне питання. Але все ж таки спитала:

— Докторе, чим я вам віддячу?

Він подивився на елегантну постать, яка ще не встигла погрубшати, поклав руку на тепле округле плече й відповів:

— Грошей я не потребую. Про ваше становище знаю від Каті. Але якщо ви будете до мене ласкаві, кращої подяки я б не хотів. А вам однаково нема чого втрачати...

— ?!

— Не розумієте?

У Ліні раптом поповзла від носа до вух рожева барва, вона хотіла тупнути ногою й показати лікареві на двері, але стрималась. Адже він прийшов по протекції, ніхто б їй не поміг. І Ліна покірно схилила голову.

—**—

Минуло три роки. Про директора, Микиту Івановича, була чутка, що він з області потрапив у центр і керує якимсь трестом. Та в Ліни виробилась повна байдужість до всіх директорів, лікарів і секретарів партосередків. Вона, як вогню, боїться всякої протекції, не звертається навіть до Спиридонова, воліє наймати вантажні автомашини, а не випрошувати їх. Ліна знає твердо: нічого в Советському Союзі задарма не робиться. Як казав Спиридонов: ми вам, а ви нам. Значить, краще нічого не просити, нікому не кланятись, навіть добрим друзям. Правда, був у житті Ліни

ще один випадок, коли вона повірила людині на слово, готова була поступитися своїм переконанням. За нею упадав студент — технолог, пропонував руку, серце й майбутній заробіток... Звали його Владлен.

— Ліночко, — казав він, — ми з тобою однолітки, і це добре. Разом будемо молодими і разом старими, нікому не образливо. Запишемось?

Уже був призначений день загсівського оформлення, приготовано скромне прийняття гостей з нагоди шлюбу, запрошені приятелі нареченої й нареченого. І раптом Ліна отримала листа від незнайомої жінки, де цілком недвозначно було сказано:

Невідома мені Ліно!

Хочу вас попередити. Не вірте цьому ошуканцеві Владленові. Він покинув мене з двома дітьми й поїхав учитись. А з студента що візьмеш? Я тяжко працюю, виховую дітей і не маю найменшої надії, що батько колись буде нам помагати. До вас він підлещується тому, що мешкає в незручному гуртожитку, а у вас в центрі міста окрема квартира. Ми офіційно розведені, і він має право записатися знову. Але коли він досягне свого, себто, стане господарем вашої квартири, запевняю вас, постарається вас вижити звідти й заволодіти нею цілком. Не піддавайтеся його намовам, бо пошкодуєте. Я мешкаю недалеко, за двадцять кілометрів від вашого міста. Якщо маєте охоту, приїдьте, і я розповім вам значно більше про моє гірке життя. Моя адреса.... **Тоя.**

Ліна поїхала, поговорила, переконалась у справдливості написаного й сказала собі: ось єдина протекція, що не мала на меті якихось особистих вигід і допомогла мені уникнути помилки й каяття за неї.

ДОЛЯ СВЯЩЕНИКА МУЗАЛЕВСЬКОГО

Чомусь наша мова завжди муляла «старшому братові». Ще від часу укладення договору між Росією й Україною почалось оте муляння.

— Ну, ти й говоришь, язик можно сломать.

— А з твоїм «язиком» тільки в церкві співати: дайте, не минайте, не мине вас лиха година...

— Ти не умнічай, все равно научишься по нашему.

І навчились, та ще й як навчились! Усі ділянки життя, в тому числі й освітню, захопив спритний старший брат, нижчі, середні й високі школи стали російськомовними. В деяких місцях навіть виганяли з шкіл за вперте вживання матірної мови й поспіль давали мовні «переіспити».

Правда, в наш учнівський час, не зважаючи на те, що міністер Валуев, від імени царського уряду, тричі заявив (і тричі помилився!), що української мови не було, нема й бути не може, дивились на неї по-блажливо, лише якийсь шовініст, слухаючи мовний «суржик», скрушно казав: нікогда ти не научишься правильному русскому языку, глупий хохол!

Не краще було й білорусам, хоч ті від своєї мови не відступали й часами навіть огризались.

— Вам нужен русский язык? Так это ж і есть русский, а непохожіє слова записивайте і спросите у нас об'ясненія, только і всего.

Був у нас семінарист-білорус Музалевський, бідний, як церковна миша, що вчився на «казьонний кошт», себто, на дотацію багатих добродійників, то він непокоївся своїм дальшим життям і казав:

— Ох, не хочу бути попом, але прийдеться, бо іншої дороги нема після цієї семінарії. Попрошусь тільки до своїх людей.

Музалевський панічно боявся дівчат і жінок, і коли одного разу ми хотіли наблизитись човном з дівчатами, де сидів Музалевський, він не розгубився, а в повному убранні, навіть з краваткою, кинувся в ріку й виліз на берег, показуючи нам кулака.

— Як же ти будеш женитись? — питали ми в Музалевського. — Адже нежонатим у попи йти не можна.

— Не знаю, — відповідав жінофоб. — Хіба нап'юсь так, що нічого не буду бачити й чути, себто, до безсознання...

Починалась друга половина 1914 року. На фронтах провадились безперервні бої. Поговорювали про звільнення Духовної семінарії під шпиталь. На Музалевського часто нападала депресія, хоч йому служба в армії не загрожувала, як кандидатів на священника. Тоді він сівав десь у куточку й наспівував свою тужну білоруську пісню:

Ох, і плакала ж вельми Аудоцьа,
Разлівалась у три ручаї,
Па якої, па якої па дарожци
Наші хлопци ю паход пайшли?

І малілісь салдатки ди й Богу,
Й смуткувала за сином маць,
Ох, адкуль вас, з якого боку
Ди й да роднае вьоскі чакаць?

У тривожних умовах війни готувались до переведення випускних іспитів для шостого богословського курсу, й учні-випускники буквально мучили своїх учителів питаннями, які могли потрапитись на іспиті. Особливо діставалось богослову-академікові Хруцькому — людині, хворій на туберкульозу, а тому завжди роздратованій, нервовій, що бажала лише одного: спокою.

І тут найбільш «допікав» Музалевський.

— Семене Кіндратовичу, а що було до сотворення світу?

— Нічого не було. Був хаос, каміння, пісок, ка-
люжі...

— А як Бог робив з Адамового ребра Еву? Оче-
видно, мав якийсь інструмент, бо без інструменту
з кістки навряд би щось вийшло...

— Слухай, Музалевський, тут усе треба приймати
на віру. Сказано тобі — з ребра, значить з ребра, а ти
питаєш: як?

— Семене Кіндратовичу, а скільки містилося бі-
сів у хворого, які пізніше увійшли в стадо свиней і по-
топилися в морі?

— Не знаю. Я не рахував.

— Отож, я й питаю. Мабуть, багато, бо вистачило
на ціле стадо...

— Музалевський, дай мені спокій із своїми біса-
ми. Сказано так в Євангелії, то й нема чого дошуку-
ватись. Ти ще й Євангеліє береш під сумнів? Який же
з тебе буде священик? Горобцям на сміх?

Але допитливість Музалевського не знала меж.
Він вивчав те, в що не вірив, тому й казав: — Ох, не
хочу бути попом!

Скрізь його цікавили релігійні теми. Наприклад,
відносно усесвітнього потому, кандидат на священика
твердо заявляв:

— Цього не було, це фантазія Біблії. Ну, подумай-
те, як праотець Ной міг узяти по сім пар чистих і не-
чистих тварин, коли тих тварин необрахована кіль-
кість? Який мусів бути ковчег, щоб усю ту кількість
помістити? Дивуюсь нашим духовним ієрархам, що
за тисячу років не поправили біблійних переказів, не
надали їм більш сучасного, тобто, правдивого вигляду.

Проте Музалевський добре здав випускний іспит,
оженився з своєю землячкою й дістав парафію в ве-
ликому білоруському селі. І тут семінарський «Хома
невірний» показав, яким мусить бути справжній свя-
щеник. Він відвідував усіх хворих, при чому не сам,
а з місцевим фельдшером, так би мовити, «духовний
корм» сполучав з науковим, практичним. При якійсь

біді селянина — пожежі, чи поламці надвірної будівлі, брав у руки пилку й сокиру, і бувши добрим плотником, направляв господарську шкоду. Свій клас землі обробляв сам. За, так звані, «треби» не брав і копійки. Уникав проповідувати, чесно признаючись: нема в мене віри своєму слову. Зате радив завжди в житті йти за заповідями Христа, бо нема й не буде в історії прикладу, більш гідного для наслідування.

Такого священика, розуміється, всі любили, і вже в советський час ставали горою за нього, а на запитання: хто в селі найбільш шанований, твердо відповідали: отець Музалевський.

І все ж таки, його не минула доля багатьох праведників. Приїхала до села якась висока комісія, що провадила суцільну колективізацію. Голова комісії, військовий, з колючими, злими очима непоправного бандита, наказав, щоб на сільських зборах обов'язково був піп. Для Музалевського це звичайне явище, він відвідував усі збори, здебільшого мовчав, знаючи, що його голос нічого не змінить у тій «кампанії», що її намітили власті з центру. Пішов і цього разу. Та голова комісії, очевидно, мав завдання налякати людей і прискіпався до священика, що нічим, навіть одягом не відзначався від решти присутніх.

— Ти піп?

— Піп.

— А яка твоя думка відносно суцільної колективізації села?

— Моя думка така ж, як у всіх: коли треба, то треба...

— То скажи це прилюдно, аби чули всі, присутні на борах.

— Для чого ж я буду говорити? Спитайте в кожного.

— А, то ти викручуєшся, попівське кодро? Чекаєш, що люди зчинять бунт і зірвуть постанову партії та влади? Тож не діждешся!

Голова вихопив з кишені наган, і перш, ніж хтось

зойкнув двічі вистрілив у груди Музалевського. Священик, що стояв з лагідною усмішкою, впав на підлогу. І тоді створився справжній бунт. Комісію в складі чотирьох осіб, буквально розірвали на шматки. Приїздила трійка ГПУ розслідувати справу, але винних не знайшли, бо в самосуді брали участь усі. Про це в советській пресі не було сказано й слова, але з тим бунтівливим селом довго вовтузились, аж поки провели там кріпосну колективізацію.

А життя йшло далі. Уже відгреміла Друга світова війна, виросло нове покоління, що не бачило воєнних жахів. Тільки могила отця Музалевського кожного року, на весні, одягалася в квіти, і до неї йшли прощани, щоб поклонитись прахові людини, яка нічого, крім добра, не робила людям, і понесла те добро до престолу Всевишнього.

СКУЛЬПТОР КОСТЬ БУЛЬДИН

Таким він уявляється мені й тепер: кремезним, з ледь торкнутим сивиною кучерявим волоссям, з рухливими пальцями, що наче весь час ліпили...

Відомий в Україні, фактичний автор чудового пам'ятника Шевченкові в Харкові, того комплексу, де ролю шевченківської Катерини виконувала славна акторка Наталя Ужвій, він якимось беззлобно, з легким гумором розповідав, чому на пам'ятнику було вирізьблено не його ім'я.

— Я ніколи не пхався на очі начальству, не запобігав перед ним і тому лишався в тіні. Ну, а дехто не зівав... Так проскочив у головні автори й Манізер. Йому уявний лавровий вінок, а мені подяка за цінне співробітництво... Та хрін з ним. Пам'ятник стоїть, і хто там звертає увагу на підпис автора.

Бульдин появився в Буенос-Айресі з дружиною й дочкою-підлітком. Спочатку мав надію влаштуватися за фахом, та скрізь потрібна протекція, а її не було, і скульптор, завдяки доброму знанню німецької мови, став нічним сторожем у німця, власника великої фабрики якихось сільськогосподарських машин.

Кімната в родині Бульдина була така маленька, що там можна було пересуватися тільки по черзі, а інші мусіли сидіти, підібгавши ноги. Тут же торохтів і примус, похідна «кухня» всіх скитальців. Проте це пригноблюючого враження на Бульдина не робило, він лишався товариським, горнувся до своєї громади, а побутові незручності збував жартом, кажучи:

— Перші п'ятдесят років буде тяжко, а потім поліпшиться.

Одного разу ми з Бульдином зайшли до спільного

нашого приятеля, колишнього агронома, Юрія Сікорського. Родина Сікорського складалася з двох осіб, дружини і сина. Дружина була веселої вдачі, хвалилася тим, що вона на дванадцять років старша від чоловіка, а дивиться, мовляв, яку гарну пару собі вплювала... Син же вже дорослий, був вихований у «старорежимному» дусі, в усьому слухався батьків, і цілував у них руки, дякуючи за якусь прислугу. Правда, пізніше він ошелешив батьків, заявивши в 21 рік, що має намір одружитися з сімнадцятилітньою італійкою, але в той же час запевнив, що майбутня дружина вивчає українську мову й клопоту з нею не буде. Так воно й вийшло. За півроку з тієї молоденької дружини вже була українка, яка й мовою не відзначалась від чоловіка, батьків, чи сусідів. У Сікорських я вперше почув жартівливу пісню, виконувану господарем і Бульдиним, розуміється, після підсилення настрою чаркою:

Та пропив чоловік бугая,
Та пропив чоловік бугая,
Жінка курку ще й ягня,
Жінка курку ще й ягня.

Та не біймося, та не лаймося,
Та поїдьмо додому,
Та й порадьмося,
Може, ще щось проп'ємо...

Проспівавши ще кілька пісень, Сікорський сказав:
— Пісні піснями, але треба вам, Костю Петровичу, подумати про інше влаштування, бо з таким фахом сторожувати не випадає.

Потім додав:

— Я ось поговорю з одним контрактором українцем. У нього велике державне будівництво, є й скульптурна частина, може, він вас прийме.

Мені довелось бачити Бульдина під час праці з «натурою» й я дивувався: як могли ті пальці схопити

подібність рис, навіть виразу обличчя, як докладно вони передавали найменшу прикмету «натури». Пам'ятаю чудову жінку з цементу, що символізувала собою СВОБОДУ аргентинської республіки, пам'ятаю дівчину з псом, монументальних «тотемів» по обидві сторони тріумфальної арки. А ще білосніжне погруддя красуні Евіти Перон, яке Бульдин подарував особисто дружині президента, а вона, захоплена своєю мистецькою копією, поставила її у вітальні й питала присутніх: — Правда, що я наче жива тут?

Буває так, що Бог дає кілька талантів у одні руки. Отож, Бульдин був не лише скульптором, а й малярем. У мене вісить його картина: козаки наздогнали татарина з українською бранкою. А в комплексі журналів того часу збереглись оповідання з підписом «КОБ», ним написані. На жаль, не пощастило Бульдинові видати хоч одну збірку оповідань, що ствердила б його, як талановитого українського письменника.

Реліквії днів минулих... Скільки обдарованих людей ринули під час «великого ісходу» з советської території. Скульптори Бульдин, Капшученко, малярі — Азовський, Крюків, Гурська - Крюків, Надія Сомко, С. Макаренко, Ласовський, співаки: Шведів, Кабанців, Семенець, Надія Негель, Андреадіс, Лихолай, письменники: Сацюк, Качуровський, Керч, Цуканова. До речі, остання теж всебічно обдарована особа, і про неї збереглися такі рядки:

Бо доручив Всевишній їй,
Благословеннійшій з Марій,
Легке перо, палітру й ноти...

Багато зі згаданих тут мистців уже не живе на світі. Бульдин в останній рік свого життя дістав параліч, нікого не пізнавав, а під час похорону, дивним збігом обставин, помер від удару серця й його приятель, Сікорський. Минулого не повернеш, але завжди мусимо пам'ятати слова поета:

Про тих супутників, що згадують дарма,
Вони тепер на лоні Авраама,
Не говори із сумом: їх нема,
Але з подякою: вони були між нами!

Ів. Евентуану

ТАМ, ДЕ НАРОДИВСЯ ГЕНІЙ

Новий, тільки-що призначений голова чугуївської селищної Ради Бурмістенко, сидів у своєму кабінеті й переглядав стос паперів, які лишилися йому в наслідство від попередньої адміністрації. Бурмістенко був демобілізованим червоноармійцем, досвіду в адмініструванні не мав жодного, але добра грамотність і веселий характер являлися запорукою його майбутніх службових успіхів. Тому покладався на власні сили, не чекаючи, щоб хтось йому поміг, показав, на яку ногу ступити. Трохи його непокоїв вільнонайманий секретар, колишній волосний писар, що вважав себе за незамінного й настирливо пхався зі своїми порадами.

Був між ними вже й невеличкий конфлікт на мовному ґрунті, тому що секретар дотримувався старої ортографії, ніяк не хотів відмовитись від «ятя».

— Трохиме Микитовичу, — казав Бурмістенко, — не вживайте ви, Бога ради, того «ятя», адже його скасували, а ви не відступаєте від старого правопису, ще пришиють нам контрреволюцію...

— Нічого не пришиють, та це й не ваша турбота, бо ви голова, а не секретар, не в вас питають.

— І все ж таки, не вживайте, бо ви пишете, а я читаю, і куди, мовляв, дивлюсь? Пишіть свої власні листи з «ятем», а в офіційних паперах щоб його не було.

Секретар набурмосився, але послухав зверхника й перестав обстоювати старий правопис, хоч іноді й помилявся, наче незнарошна...

Того ранку Бурмістенко вирішував одну проблему: як зберегти від нищення стару хату, де колись народився славетний український маляр, Ілля Юхимович

Репін. Хто її доглядав, невідомо. Скоріше, сусіди. Та за догляд треба платити, а догляд неоплачуваний до деякої міри знімає відповідальність. І ось, як зауважив Бурмістенко, вже щезли деякі шиби, їх замінили дощинки, щезли й сходи біля хатніх дверей. Власне, ніхто не збирався з тієї хати робити заповідник, бож Репін емігрант, що помер у Фінляндії, не бажавши повернутись на советську «родіну». А все ж таки, «світова величина», знести стару хату не випадає, ану ж, як комусь забagnetься її побачити!

Якраз під час роздуму над тією проблемою, хтось постукав у двері.

— Зайдіть! — сказав Бурмістенко.

Поріг переступила скромно одягнена особа, ще досить молода, з валізкою в руці. Переступила і вклонилась Бурмістенкові.

— Ви голова? — спитала особа.

— Так, голова. А ви в якій справі?

— Та ось, маю до вас папірець...

Голова взяв листочок, очевидно, видертий зі шкільного зошита, й, дивуючись, прочитав:

«Коли б не було, й де б не було, але прошу пред'явникові цього, Матвієві Тимофійовичу Дроздові, надати всіляку допомогу, тобто, забезпечити його квартирою й харчами (пайком), щоб він жив, як людина. Якщо ж попросить і праці, не відмовте».

Підпис К. Ворошилов.

— Дивуетесь? — спитав прибулий голову. — А це дуже просто, колись я врятував нашого маршала від смерти, а він дав мені оцей папірець, може, сказав, пригодиться тобі в скрутну хвилину...

Бурмістенко спочатку хотів назвати гостя «товаришем», але зміркував, що той років на десять старший від нього, й змінив думку.

— А чому ви, дядю, обрали собі саме наш Чугуїв, а не інше місто, чи у вас є тут рідня?

— Ні, рідні нема, але Чугуїв близько від Харкова, а там учаться мої діти, отож, можу їх часто бачити.

— А що ви робили раніше?

— Служив у Червоній армії, а потім учився в тому ж Харкові, закінчив університет.

Гість відгорнув полу піджака, щоб дістати документ про освіту, й тоді на сорочці блиснули два бойські ордени Червоного прапору. Бурмістенко перелякався.

— І ви ніде не працювали досі?

— Не працював, бо не встиг, а крім того, я... священник. Так, скінчив вечірні дворічні священничі курси, спочатку рукоположений в диякони, а згодом у священники.

— Чому ж ви не пішли на парафію?

— На парафію? Не хочу. Бо на священника дивляться тепер, як на опудало горохове, ось і ви вже змінили свою думку...

— Та ні, я не з тих... А що, як я запропоную вам бути в мене секретарем, а житимете в колишній хаті Юхима Репіна, батька славного маляра, доглянете ту хату. Там, правда, не все в порядку, але відремонтуюмо, доставимо дров, буде честь-честю. Харчами також забезпечимо. Тільки, вибачте, вас я буду називати не «товариш» і не «отче», а дядя. Нічого не маєте проти?

— Абсолютно нічого. Я навіть, крім вас, нікому не скажу, що я священник, а на лобі в мене не написано.

Так вони й домовились. Колишнього волосного писаря передали Райспоживспілці для ведення справ кооперації. Дрозда Бурмістенко покищо взяв до себе, в свою родину, а той виявився настільки вправним канцелярським службовцем, що голові навіть не приходилось заглядати в офіційну кореспонденцію, все було дуже швидко зроблене.

— Де ви, дядю, так навчилися?

— А це я вів діловодство університету, а воно

мусіло бути в ажурі, щоб кожний папірець лежав на своєму місці.

Вечорами, коли нікого не було в селищній Раді, новий секретар розповідав Бурмістенкові про своє життя.

— Я з одного села з Ворошиловим. Власне, він Ворошило, так само, як його батько й дід, та росіяни додали до українського прізвища оте своє «в». Був я дуже бідним, навіть штанів порядних не мав, і тому, не дочекавшись свого часу, пішов до армії. Там мене й помітив Клим, і як земляка, взяв до себе ординарцем. Ну, ординарець це все одно, як член родини, менший брат... Я пильнував Кліма, і одного разу призначену йому кулю прийняв на себе. Тут вона пройшла, мимо серця, ледве його не зачепивши. За це дали мені перший орден Червоного прапора. Я відмовлявся, та що ви, кажу, за таку дрібницю розкидаєтесь орденами? Ні, приліпили. Я виздоровів, а тоді призначили мене у фронтову частину, а там усяко було. Знов поранили, два місяці лежав у шпиталі, доходив, та врешті заросло, як на собаці. Тоді вчився, скінчив робітфак і Харківський університет, фізико-математичний відділ. Пропонували мені працювати за фахом, та я відмовився. А священиком став тому, що... почалася в мене самокритика. Адже приходилось на війні убивати людей, таких, як сам, бо то була війна громадянська. І я думав: за що я їх убивав? За їхні погляди, несумісні з моїми? Тож хоч трохи виправдаюсь перед Богом...

— А Ворошилов про ваше священство знає?

— Знає. Я йому говорив, як зустрічався під час відпустки в рідному селі.

— І що він?

— Нічого. Сміявся. Казав: — Дивак ти, Дрозде, вилізе тобі колись боком те священство. Але поки я живий, не бійся, допоможу...

Хибарку колишнього солдата, а потім вільного поселенця Юхима Репіна було ретельно відремонтовано,

і секретар селищної Ради перемістився до неї, пере-
візши звідкись свою, таку ж скромну і непомітну
дружину. Іноді приїздили до батьків діти, хлопець
і дівчина, двійнята, шіснадцятилітні підлітки, але ні-
чим себе не проявляли, навіть не хвалилися, чим во-
ни будуть, як закінчать навчання.

—*—

Життя чугуївського району до деякої міри від-
значалось добробутом. Навіть у тривожні роки суціль-
ної колективізації, не було там драматичних сцен із
хлібоздачею державі, бо колишнє військове селище
на 90 відсотків складалося з безземельних робітників,
у кожній родині двоє-трое її членів працювало або на
одній з харківських фабрик, або на близькій електро-
станції. Бурмістенко, звичайно, мав «рознарядку» на
зерно, виконував її силами місцевого, не дуже замож-
ного колгоспу, а з окремих хат, де самі фабричні ро-
бітники та купа дітей, що візьмеш?

— Богу дякувати, — казав він Дроздові, — що
в нас не сільський район, уявляю собі, як приходиться
тій владі на місцях виконувати державне завдан-
ня, фактично, відбирати хліб, який видано населенню
на трудодні. Тут і приїздили різні комісії з столи-
чного міста Харкова, але ніде не знаходили якоїсь не-
дороблености. Столиця саме переносилась до Києва,
забиралося все краще з районів, і Бурмістенко непо-
коївся.

— Дядю, — питав він Дрозда, — а як ви дивитесь
на Київ?

— Мені однаково, — відповідав Дрозд, — діти як-
раз кінчають середню школу, їм нема чого тримати-
ся Харкова.

Та вийшло так, що першим до нової столиці по-
трапив Бурмістенко. Харківський партійний пленум
ухвалив: Передовика-адміністратора з Чугуїва Бурмі-
стенка ввести до оргкомітету й вирядити до Києва на

протязі двох тижнів. Голова оргкомітету Чубар.

— От і розстанемося з вами, дядю, — скрушно казав Бурмістенко. — Шкода, бо добре співпрацювали. Ще не знаю, куди попаду, але в кожному разі, моя квартира завжди до ваших послуг.

— А я ще хотів погодити з вами одне питання...

Дрозд розгорнув папір і витягнув бронзову дощечку, де гарними літерами було вирізьблено:

ТУТ НАРОДИВСЯ СВІТОВОЇ СЛАВИ
МАЛЯР ІЛЛЯ ЮХИМОВИЧ РЕПІН

— Я не наважувався вам показати, хоч уже давно мав цю дощечку, але тепер, коли виїждите, треба, бо інший голова може й не дозволити.

Бурмістенко посміхнувся.

— Правильно зробили. Скажете: за розпорядженням Бурмістенка. Вішайте на здоров'я, тут нічого протизаконного нема.

У керівному складі советської української республіки зайшли зміни. Чубаря було відкликано до Москви, появились нові прізвища: Кальченко, Ляшко, Бурмістенко. Чугуїв і офіційний і обивательський потирав руки від задоволення, адже, на верху тепер наш, хоч від цього зовсім не залежала советська політика й не передбачалось якихось істотних змін. Просто, Бурмістенка знали, як порядну людину, і до його високого призначення ставились прихильно.

А Чугуїв далі жив своїм буденним життям. У селищній Раді, як і раніше, порядкував товариш Дрозд, а нсвий голова Кекух лише підписував. Та Дрозд не забував і про хату Репіна, і тут потроху виростав «Репінський музей». Старі люди розповіли, як виглядала та хата раніше, дехто приніс даровані малярем шкіци й рисунки, навіть старий мольберт, що служив юному Репінові. Біля плоту росли улюблені малярем мальви, від яких він брав «тони» барв.

Усе було спокійно, аж доки не приїхав з Москви представник Народної освіти — перевіряти стан шкіл.

Почувши, що Чугуїв є місцем народження Репіна, він схотів побачити його хату, лишився задоволеним з її огрядного вигляду, з цікавістю переглядав рисунки великого маляра, і врешті дійшов до пропам'ятної дощечки.

— Тут у вас, — сказав він Дроздові, — трапилась помилка, ви забули додати «русский».

— Та який же він «русский», коли народився на Україні? — заперечив Дрозд.

— Ви не розумнічайте! — підвищив голос представник Наросвіти, — адже, його батько був російським солдатом?

— Так, але мати українка, та й військове поселення Чугуїв ніколи до Росії не належав...

— Тут дискусії непотрібні, зніміть дощечку й переробіть, щоб уникнути конфлікту.

Дрозд написав до Києва Бурмістенкові, але той лагідно відповів:

«Дорогий дядю, не сперечайтесь з московським представником, бо вони суперечок не люблять».

Начальник Дрозда Кекух дуже шкодував за таким цінним секретарем, але той ні на які умовляння не йшов, і за пару тижнів виїхав з Чугуїва, забравши всю свою родину. Репінську хату зайняла інша особа, якийсь пенсіонер із жінкою, а пропам'ятна дощечка зникла з лутки дверей навіки, і та хата вже нічим не відзначалася від старих хат Чугуїва.

ЧУДЕСНИЙ БАНДУРИСТ

Рідко зустрінеш людину, гарну в старості. Хіба, випадково. Таким винятком був Йосип Григорович Сніжний з Київщини, колишній кооператор, колишній член Центральної Ради, і звичайно ж, колишній каторжанин советського далекосхідного табору. Стрункий, як ялина, в свої 70 років, сивий, але кучерявий, завжди старанно поголений, з невеликими вусами, він нагадував гетьмана Мазепу часів його «дружби» з царем Петром Першим, коли той цар відвідував його в Києві й вихваляв «малоросійські горілки».

Приїхав він до Аргентини з Китаю, вигнаний тільки що переміжними червоними, які дуже неприємно ставились до чужинців, особливо до тих, що не визнавали советської влади. Взагалі, в той час українська колонія в Аргентині збагатилась цікавими людьми. Був там Сашко Кірічко, організатор демократичного руху, мистець-маляр Гаврило Тоцький, пропагандист антикомунізму Шайдицький, Володимир Гай, пізніший єпископ православної церкви в Бразилії Микола Горленко, активний учасник протичервоної боротьби в Китаї, й інші.

Йосип Сніжний якогось офіційного титулу не мав, а був відомий, як бандурист і майстер виготовлення бандур та надзвичайно тонких дерев'яних різьблених речей.

У вільні від праці вечори, не абиякою втіхою для всіх нас була бандура Сніжного і численні його співи. З усіх бандуристів, яких доводилось чути ще в краю, він був найталановитішим, може, єдиним з тієї плеяди. Коли слухав його спів у супроводі ніжно-струнного акомпаніаменту, ставало зрозумілим, чому

інколи красуня-дівчина вийшла заміж за сліпого бандуриста й чому багаті кидали своє золото в бідну шапку вуличного старця-співака.

— Йосипе Григоровичу, як ви опинилися в Китаї?

— Завдяки советській владі. Власне, до Китаю вона мене не довезла, скинула в своєму смертельному таборі, бодай йому!

— А далі?

— Далі дякувати Богові й річці. Якась там була ріка, чи не Ян-цзи, і по тій річці пливло на весні дерево з Китаю, здебільшого будівельне, не так давно зрізані стовбури, а советська влада й свого не віддасть, і на чуже ласа, тож вона вибирала здорових в'язнів, щоб ловили те дерево й завертали до советських берегів. Ну, а я зміркував інакше... Половив кілька днів, а тоді подався на китайську сторону, мовляв, щасливо вам лишатися з вашим собачим табором.

— І не ловили вас?

— Ловити не ловили, але стріляли, сучі сини, як по зайцю. Прострелили шапку, ватянку, одна куля вдарила у металеву цигарницю, та не пробила її, словом, Бог не туди скеровував кулі вбивць.

— А потім?

— Потім дійшов до прикордонної сторожі, де говорили й по-руськи, признався, хто я...

— І що?

— Нічого. Посміялись, полаяли большевиків, нагодували й сказали: іди в нашу поліцію, це недалеко, три кілометри звідси, а поліція направить тебе в Харбін, або в Шанхай, там багато людей твоєї нації, не пропадеш.

— І направили?

— А як же, ще й грошей дали на дорогу, і папір такий, щоб скрізь пускали. В Китаї, за Чан-Кай-Шека, емігрантам з Росії навіть не дозволяли працювати чорноробами, вишукували щось легше.

— Тож що ви робили?

— Бандури і всякі різьблені речі, та й як банду-

рист, виступав на всіх наших концертах і на родинних святах.

Сніжний діставав з матерчаної течки велике фоґо й показував нам.

— Хто це?

— Здається, Шаляпин.

Сніжний розповідав:

— Приїхав він до нашого міста. Ну, розуміється, повна зала й своїх, і китайської інтелігенції, кожному хочеться послухати співака світової слави. Якраз він грав ролю Бориса Годунова. Ви знаєте, я забув усе, забув, скільки часу лягло від тих подій до сьогодні. Переді мною був не артист, а справжній цар, властолюбивий, рішучий у провадженні своєї політики, певний власної перемоги. І коли він сказав: «Досяг я вищої влади!», вся зала мимоволі вибухла оплесками. Але Годунов, за твором Пушкіна, мав глибоку особисту драму: це ж, за його наказом, знищили дитину-царевича Димитрія. Той спогад не дає йому спокою, і коли він лишається на самоті, переслідує, викликає тугу й каюття. Скільки болю вклав Шаляпин у слова, виголошені до самого себе: «І хлопчики криваві у очах!».

А ранком, після цієї вистави, наші українці кажуть: Йосипе, піди до нього, хай послухає старовинну бандуру. Може б, я й не пішов, бо від часу придушення нашої держави маю нехить до всіх руських, та згадав поставу Шаляпина до советської влади й змінив думку. А справа стояла так: Послали советчики свого уповноваженого, поета Асеева, до Шаляпина, просити, щоб він повернувся з еміґрації додому. Приїздить Асеев і каже: Федоре Йвановичу, від імени партії, уряду й особисто товариша Сталіна, прошу вас повернутись. А Шаляпин відповідає: Перекажіть партії, урядові й особисто товаришеві Сталіну, що я поклав на них... з прибором. Отож, пішов я, а дорогою думаю: не прийме він мене, багато чести для дядька з Київщини. Але прийняв, і то дуже швидко, не змусив чекати й п'яти хвилин. А тут, на фото, його власноручний напис.

Під фотом було зазначено:

«Чудесному бандуристу, Іосифу Григорьевичу Снежному, с глубокой благодарностью за наслаждение, которое он мне доставил своими украинскими „Думами” и другими народными песнями».

Федор Шаляпин

Після обговорення чергового номера «Мітли»:
Сидять зліва: інж. Олександр Кличко, Софія Крох-малюк, артист-малюк Віктор Цимбал;
другий ряд (зліва) — графік Володимир Кашлун, письменник Юрій Тис - Крохмалюк, письменник Іван Евентуальний (Галан) і ред. Юліян Середяк.
(Фото зроблено 5 липня 1952 р. в приміщенні редакції «Мітли!»).

ВСЕ ЛИШАЄТЬСЯ БЕЗ ЗМІН

(Із щоденника рудого хлопця)

Осінь, 1952 рік.

Сьогодні в нашу школу приїздив інспектор. Грубий, з окулярами на носі. Сидів у нашій п'ятій класі, дивився на вчительку, певне, перевіряв, чи добре викладає. Мовчав, але не хмурився, значить — сподобалось. А вчителька наша молоденька, їй не більше двадцяти років. І гарна. В неї чорні очі й чорна довга коса, яку вона обертає навколо голови двічі, або й тричі. Ех, коли б я мав таке чорне волосся! А в мене воно рудає, й тому хлопці дразнять:

Рудий червоного спитав:
Чим ти волосся фарбував?
Я не краскою, не підмазкою,
Я під сонечком лежав,
Угору голову держав...

Дурні хлопці! Ну, рудає, то й рудає. А інспектор теж вредний. Схотілося йому перевірити, як учні декламують вірші. І ось показує він пальцем: Ти! Кілька хлопців зразу ж підхопилась.

— Та ні, — каже інспектор, — я хочу он того, рудого. Говори вірш «Містер Твістер».

І я почав:

Єсть за границей контора Кука,
Якщо вас одолеєть скука,
І ви захотіте увідеть мир,
Острів Таїті, Казбек і Памир...

— Стій, стій, — перебив інспектор, — ти плутаєш слова. По-руськи потрібно говорити не «якщо», а «если», і не «одолеєть», а «сдолеет», без м'якого знаку. Розумієш? Давай далі!

Кук в одну минуту на корабле
Вам приготує каюту,
Або прикаже подати самолёт,
Або верблюда за вами пришльот...

— Зачекай! — знову перебив інспектор. — Де ти взяв слово «приготує» замість «приготовит»? І чому в тебе «або» замість «ілі»?

Я мовчав.

— Товаришко Красицька, — звернувся інспектор до вчительки, — то в вас усі такою мовною сумішшю говорять?

— Ні, не всі, — відповіли вчителька.

— А-ну, спробуємо!

На щастя, інспектор тицьнув пальцем у руську дівчину й вона затараторила:

Містер Твістер, бивший міністер,
Містер Твістер — мілліонер,
Владелец заводов, газет, пароходов
Едет туристом в СССР.

— Вот его хорошо! — сказав інспектор. — Русский язык нужно учить со вниманием, нельзя смешивать двух языков.

«А йди собі! — подумав я. «Нельзя смешивать». А коли мішається? Нащо мені той «русский язык» в Україні?»

Про це розповів мамі, спитав, чи інспектор був правий? А мама відповіла:

— Знаєш, сину, таку українську приповідку: «Скачи, враже, як пан каже»? Вони тут господарі, роблять, що хочуть...

— Хто це «вони», мамо?

— Ну, оті інспектори... Вчи добре «русский язык» і ні з ким про це не сперечайся, бо ще наживеш якоїсь халепи...

Березень, 1953 рік.

Помер Сталін. Що ми без нього будем робити? Ввечорі відбулися жалобні загальні збори всієї школи. Багато учнів плакало. В день похорону, школа не працює, це добре. А от що Сталіна вже нема з нами — погано. Він перемиг проклятих фашистів і збудував соціалізм. Він був найбільшим науковцем світу. А мама чомусь потихеньку співає, каже, що тепер можемо сподіватись на повернення тата з Сибіру. Він засланий, а за що — не знаю. Тато в мене добрий, любив мене й маму, працював директором тієї школи, де я вчусь. У нас чимало дітей засланих ніби за контрреволюцію. За яку контрреволюцію? Не розумію! І ніхто не пояснить, усі мовчать. Я пам'ятаю тата. Він дужий, широкоплечий. Носив мене на руках, а я сміявся й дряпав стелю. Коли його забрали, мама цілий місяць плакала та носила передачі в тюрму. Потім тата вивезли. Він написав нам тільки два рази за шість літ. Дякував мамі за посилки, питав про мое здоров'я, а про себе не писав нічого. Ах, коли б приїхав тато.

Липень, 1956 рік.

Відбувся XX З'їзд КПСС, на якому Сталіна визнали бандитом. От тобі й масш! Про це говорять пошепки, хвалять Микиту Сергійовича, що відкрив народові правду. Ще кажуть, ніби Сталіна викинули з ленінського мавзолею й незабаром палитимуть усі його твори. Туди, к'бісу! А ми ж ті твори вивчали майже напам'ять, хоч і не дуже розуміли. Мама вже співає голосно, аж наче помолодшала.

Жовтень, 1956 рік.

Радість! Велика радість! Повернувся мій тато і якраз у день мого народження. Мама купила пляшку вина і дозволила випити чарку мені. Тато посміхнувся, сказав: — У шіснадцять років можна, тільки небагато. А й худий же він, той бідний тато. Шкіра та кістки. А розповідав... Ні, цього не хочу записувати. От проклятий Сталін! П'ятнадцять мільйонів тримав на засланні. Тато сподівається що йому повернуть усі права, і він знову буде працювати на посаді директора школи, тільки в іншому місті. Хай і так. Власної хати в нас нема, легко кудись переїхати. Ой, який я щасливий, яка щаслива мама!

Вересень, 1960 року.

Певно, кажуть правду, що писання щоденників — зайняття або дуже щасливих, або дуже нещасливих людей. Я не брався за щоденник чотири роки. Чому? А тому, що не був ані щасливим, ані нещасним. Тата поновили в усіх правах, він працював у сусідньому містечку на посаді директора середньої школи, я ту школу закінчив, і вже пройшов два курси Педагогічного інституту. Жили ми добре спокійно, і раптом тата арештували знов. Кажуть, за націоналізм. От, біда! За той націоналізм він уже відсидів шість років, але ж то було за бандита Сталіна, а тепер усім керує Хрущов, який випустив тата з тюрми. Не розумію! Та гірше всього те, що мене не допустили до навчання на третьому курсі інституту, пояснивши: дітям репресованих дорогу до вищих шкіл зачинено. Отож, я тепер не студент, а робітник, працюю на місцевому заводі сільськогосподарських машин, розуміється, не якимсь там фахівцем, а «за старшого, куди пошлють». Прикро! Мама плаче і за татом і за мною, бо мені, мовляв, зіпсовано кар'єру. А біс із нею, з тією

кар'єрою. Я вже переконався, що в Советському Союзі нема нічого сталого, в тому числі й законности. Тут «закон — дишло, куди повернуть, туди й вийшло». І ще зрозумів я, що тато правий. Він любить свою країну й свій народ, не криючись виступав проти зросійщення українських шкіл і бібліотек, обстоював наші національні традиції, от йому й «припаяли» знов п'ять років заслання в Казахстан. Правда, тепер тато пише частіше, чотири рази на рік, така в них там норма щодо листування. Листи татові бадьорі, але що з того? Ми ж знаємо, що його бадьорість штучна, аби нас із мамою не турбувати. Дякує нам за поміч пакунками, сподівається, що, може, його відпустять достроково за добру поведінку й добру працю. Він там набув фак шофера, возить якісь вантажі.

От тобі й «відлига», як казали після смерти Сталіна. Відлига кінчилася заморозком. Все одно, тримай язик за зубами. Як казав один мудрий дядько, тепер говорити не можна, а можна лише свистати..

Ні, не йде мені мій шоденник. Праця в мене тяжка, «воляча», прийду додому, то вже ані писати, ані читати не хочеться, поїм і — до ліжка, бож завтра треба на світанку вставати. Зачекаю до кращої пори.

Осінь, 1964 року.

Скинули Хруцова. Туди йому й дорога! Мама каже, що можливо тепер тато знов повернеться. А я вже й не вірю в якусь справедливість. Гидота в нас на кожному кроці, справжня гидота! Як я спостерігаю, в нас у більшій пошані плазуни, донощики, чоботозлизи. Мене з тяжкої праці не звільняють, кажуть: мусиш мати «стаж», а тоді переведемо на легшу. А я розумію, що тут справа не в стажі, а в тому, що я син репресованого, бодай би вам на кутні сміятись, бодай би від вашого «соціалізму» лишилось мокре місце.

Весна, 1966 року.

Нема правди й за Брежнева й очевидно ніколи її не буде. Коли б наші вожді були добріші й мудріші, вони зрозуміли б, що злом симпатій народу не привернеш. Проте хто з них звертає увагу на народ?

Татові прозоро натякнули, що для нього буде краще лишитись на вільне поселення в Казахстані. Він нам про це написав, і ми з мамою теж вирішили перебраться в Казахстан. Добрих перспектив у нас нема, таку працю, як тут, знайду скрізь. За місяць виїздимо, отже, прощай, Україно!

А може, не «прощай», може, до побачення. З цією надією будемо жити далі, бо найгірше, коли нема надії...

ЗЛОЧИН, ЧИ ДОБРОЧИНСТВО?

Від чотирнадцятого року свого життя, Іван Лещенко зовсім змінився. Щезли дитячі витівки, бай-дуже, а то й вороже ставлення до школи, бажання якось викрутитись від прохань матері щось зробити по господарству. Може, причиною цієї зміни була серйозна розмова з батьком в день Іванового чотирнадцятиліття. Батько сказав:

— Сину, ти в нас старший між дітей і повільно, але невідклично обертаєшся в мужчину. Я дарую тобі сьогодні книгу «Новий заповіт». У вас, у школі, таких книг не читають, і даремно, бо учні були б розумніші. Тут є напис твого прадіда до діда, діда до мене, а мій до тебе. Всі написи однакові: Будь людиною! А якою людиною — зрозумієш із цієї книги.

І ось раптом посередній «троєчний» учень Лещенко почав добре вчитись, а головне, слідкувати, щоб ціла кляса ставилася серйозно до науки, а не збувала її сюди-туди, як неприємний обов'язок. Був серед учителів такий собі Олександр Михайлович Прилежаєв, людина тиха, ще й алькоголік, викладав креслення. Оскільки ж весь час був на легкому підпитку, до нього ставились у клясі неймовірно зухвало. Прибивали до підлоги цвяхами кальоші, малювали на спині чортів із пляшкою, в чорнильницю, замість чорнила, наливали якоїсь смердючої рідини, а останнім часом зробили бідного Прилежаєва «міщенню», обстрілювали паперовими кульками, при чому старалися, щоб кульки попадали в обличчя. Учитель робив зауваження, соромив, просив припинити цю дурну витівку, та хіба на підлітків-збиточників уплинеш? І ось, настав день, коли особливо вправно запущена мокра кулька по-

трапила в обличчя Прилежаєва й там приклеїлась. Старий нічого не сказав, тільки глянув на клясу, і по обличчю ображеного покотилася сльоза. Тоді високий і ставний Лещенко схопив якогось миршавого учня за плече, привів до катедри вчителя й сказав:

— Проби прощення!

Учень мовчав.

— Проби прощення, дурню, бо зараз, ось тут, у клясі, наб'ю тобі морду й вижену в коридор.

Учень мовчав.

Тоді Лещенко звернувся безпосередньо до вчителя:

— Олександрє Михайловичу, від імени цього розбишаки, а також від імени цілої кляси перепрошую вас і обіцяю, що жодних знущань тепер над вами не буде.

Розуміється, на перерві кляса реагувала задиристо. Хотіли навіть побити гуртом Лещенка, та він так щедро «давав здач», що від нього відступились і справді, припинили збитки над Прилежасвим і уважніше вивчали креслення.

А в Лещенка з'явилась охота до читання книжок з педагогіки. Він простудював твори великого педагога ХІХ століття К. Ушинського, проглинув «Педагогічну поему» А. Макаренка, вишукував у міській бібліотеці все, що торкалося виховного процесу в школі, і твердо вирішив: я буду вчителем.

Батько відраджував:

— Це, сину, тяжкий хліб, особливо, в сучасних умовах. Краще опановуй інженерію, архітектуру, словом, одну з точних наук, а виховання дитинства трудна річ. тепер, бач, виховує не вчитель, а партія й її помічник комсомол, отже й ти підлягатимеш загальному правилу.

Та Іван був упертий.

— Я спробую, — казав він, — не сподобається, покину.

Випускний іспит Педагогічного інституту Лещенко здав блискуче, професори дивувались його знанням,

а Наросвіта радо вчепилася за молоду надійну силу й призначила Лещенка директором десятирічки.

Перше, Йван постарався встановити добрі взаємини з колегами. Серед них були вже старші люди з великим фаховим стажем, і конче треба було прихилити їх до себе, щоб не вважали за вискочку-кар'єриста, який щойно залишив лавку Педагогічного інституту й очолив великий учительський колектив.

— Я, друзі мої, — казав Лещенко, — новак у виховній справі, тому заздалегідь прошу вибачення помилок. що їх можу допуститись, прошу вашої поради й помочі. Але пам'ятаймо одне: нам доручено з шкільної дітвори зробити повноцінних громадян української республіки, зробити з них людей. Отож, будемо до них і суворі й ласкаві, щоб всни бачили в виховникові не лише доглядача, але й друга, якому можна й треба в усьому довіряти, питати його думки та справедливої оцінки. Жодного хуліганства в школі не сміє бути. Хуліганів безжално карати зниженням оціночних відміток, а непоправних виганяти з школи. Почнемо працювати, друзі!

Як відомо, всі школи мають загальну шкільну програму, затверджену Наркомосом, і з перших же днів виникло непорозуміння з тією програмою. Учитель літератури в старших клясах Вишневецький звернувся до нового директора з таким запитанням:

— Скажіть, будь ласка, Іване Аверкієвичу як розуміти цей уступ у програмі: «Основа пролетарського гуманізму полягає в словах Максима Горького: "якщо ворог не піддається, його знищують".» Попередній директор вирішив: хай так буде. А яка думка ваша? Що б ви порекомендували вчителеві?

Лещенко подумав і відповів:

— Не наша справа змінювати програму Наркомосу, але звичайна логіка підказує, що це поняття на рубрики не ділиться. Гуманізм і пролетарський і буржуазний один, і слово «знищують» тут не до речі.

Отже, цього уступу не вживайте взагалі, наче його нема в підручнику...

— А що подумують учні?

— Те, що й ми з вами. Учні не дураки.

Прямими роз'ясненнями, а не викручуванням Лещенко здобув довір'я вчительського колективу, і вже на нього перестали дивитись, як на доглядача Наросвіти, бо він умів злагіднювати кожний гострий кут між навчанням і політичним керівництвом іноді досить бруталним, в душі «крой, Ванька, бога нет!»

Школа за директорства Івана Лещенка стала на рівні ноги, ніколи не траплялось там якихось непорозумінь, були задоволені і вчителі, і учні. Та ось одного разу директор зауважив на вигоні, що прилягав до шкільного подвір'я, пса, очевидно, бездомного, бо учні взяли над ним шефство й по-черзі підгодовували. Пес не біг, а хилитався з боку на бік, а на хвості в нього стирчала розщеплена деревина, й він старався її скинути обертаючись усім тулубом і жалісно скавулячи.

— Хто це зробив? — спитав директор на перерві.

Школярі не відповідали, тільки посміхалися.

— Значить, не маєте громадянської мужности признатись?

Тоді виступив один п'ятиклясник і зухвало сказав:

— А що ж, коли той пес кожному лізе під ноги?

Ось я його й провчив...

У директора спалахнули очі.

— Підійди до мене, — сказав він хлопцеві.

І раптом на подвір'ї, в присутності десятків школярів, пролунав дзвінкий ляпас і одночасно зойк покараного.

— Боляче? — спитав директор. — А як було псові за ту годину, коли він вештався по вигоні? Ну, все, хлопці. Ображений може на мене скаржитись, або... попросити вибачення в пса, якому він завдав болю.

Розуміється, цей випадок непомітним не пройшов. Було створено комісію з представників Наросвіти й учителів, комісія засідала, радилась і врешті виріши-

ла: За прилюдне фізичне ушкодження малолітнього, директора Лещенка зняти з його посади й заборонити на рік працю в системі Народної освіти.

Хто зна, як склалося життя колишнього педагога, але коли через п'ятнадцять років зустрівся він з прилюдно покараним учнем, той сказав йому:

— Я дуже вдячний вам, товаришу Лещенко, за науку в дитинстві. Той ляпас зробив мене людиною, від того часу я не підняв руки ані на тварину, ані на собі подібного, слабшого від мене, бож для виховання іноді потрібно не лише добре слово, а й добрий стусан, що примусив би оцінити належно свій вчинок.

Іван Евентуальний з вірним псом Чарлі серед Говерлянських просторів (Канада), липень 1968 р.

ТАЄМНИЧИЙ РЯТІВНИК

Таня вже третій день сиділа вдома з високою температурою. На фабриці, де працювала Таня, дуже неохоче давали відпустку «по хворобі», та цього разу молоденька лікарка, побачивши на термометрі цифру 38, нічого не сказала й виписала Тані звільнення до кінця тижня.

Треба було б полежати, вигрітись, але на це бракувало часу, бо Таня — самотня матір, від неї цілком залежить семилітній Івась, що вчиться в школі, на щастя, близькій від їхнього помешкання, й бігає туди сам.

Великими дощовими краплями стугоніла в вікно осінь. У кімнаті був присмерк, та електрики вдень у приватні житла не давали й приходилось терпіти. Власне, все життя Тані складалося з терпінь. Тільки два роки, коли чоловік ще був з нею, зазнала вона скромного людського добробуту. І раптом усе обірвалось. Борис «десь щось сказав», приходили з обшуком, і хоч нічого не знайшли, забрали Бориса до тюрми, судили й заслали на п'ять літ до гнилої Мордовії — спокутувати незнану провину.

Як багато тієї хатньої праці! І зварити, і попрати, й попрасувати. А ще майже кожного дня миття підлоги, бо дитині трудно усвідомити, що завжди треба витирати ноги, коли прибігає знадвору.

Таня взяла щітку, намотала на неї чисту ганчірку, збиралась побризкати її водою, і в цей час хтось тихо постукав у двері. Таня відкрила їх на відстань короткого ланцюжка й побачила незнайомого чоловіка.

— Ви до мене? — спитала вона.

— Так, до вас.

— А в якій справі?

Чоловік трохи помовчав, а тоді пошепки відповів:

— Вам лист з Мордовії.

Лист з Мордовії. Від Бориса. Тут уже всі вагання зникли, Таня широко відчинила двері й піднесеним голосом запросила:

— Заходьте!

Чоловік був середнього віку, з бородою, вусами й довгим волоссям. Убрання на чоловікові було більш, ніж скромне, очевидно, не на нього шите, а ще Таня звернула увагу на те, що в нього нема шкарпеток, і зі стоптаних черевиків визирають посинілі від холоду ноги.

Лист від Бориса був короткий:

«Дорога Дружино!

Одна добра душа пообіцяла передати тобі вістку від мене. Власне, нема чим мені хвалитись, усе так, як було. Не шли мені пакунків, тобі й самій трудно. Молю Бога, щоб затримав мене при здоров'ї, дав змогу працювати й виконувати каторжанську норму. Тоді на мене не будуть коситись і не продовжать строк. Ще лишилось мені тут бути два роки. Пиши про себе й про Івася. Вістка від тебе — єдине моє свято.»

Борис

Таня глянула на відвідувача, освітленого в цей час заблуканим із вікна промінчиком сонця, і в неї перехопило віддих. Та це ж він, отой з матириної ікони, якою вона благословила дочку до шлюбу. Подовгасте обличчя, зморщка на чолі, скорботні очі... Таня не могла відірвати здивованого погляду, а відвідувач, помітивши це, якомсь дивно посміхнувся й сказав:

— Нічого, все буде гаразд... колись. Лишайтеся здорові!

Несподіваний гість простягнув до Тані худу руку, на хвилю затримав її в Таніній, і ось вона відчула, наче електричний струмінь пронизав усе її тіло, і їй зробилось надзвичайно легко, щез біль голови, розвіялися слабощі. Таня спохватилась.

— Вибачте мені, може, ви хочете їсти? Я миттю приготую.

— Ні, дякую, я вже їв сьогодні, готуйте для своєї дитини.

Коли відвідувач вийшов, Таня почала переставляти стільці і раптом зауважила на тому, де сидів гість, якийсь конверт. Розгорнула й побачила там пачку паперових грошей.

«Боже, це ж він забув, мабуть, випали з кишені»...

Таня вискочила у двір, пильно обдивилась навколо. Ні, не було нікого ані близько, ні далеко. Що ж робити?

«Ну, хай полежать, — вирішила Таня, — може, повернеться.»

А легкий настрій не покидав її весь час, наче й не було запаморочливого болю голови, зелених кругів перед очима, отого неприємно-м'ясного відчуття, що буває, коли людину навідає грипа.

Дуже швидко впоралася Таня з хатніми обов'язками й сіла відпочити. Незабаром прибіжить Івась, питатиме чи є листи, хоч тих листів бувало не так часто й обмаль: від молодшої сестри, що вчилася у сусідньому місті, та від подружки дитинства, яка тепер, по закінченні сільськогосподарського технікума працювала в великому радгоспі. Але сьогодні рідкий, довгоочікуваний лист від тата й Івась вимагатиме, щоб мама зразу ж його прочитала. Він би прочитав і сам, та вже так повелось, що читала мама, дещо змінюючи, дещо промовчуючи. Бо й як пояснити любій дитині, що його любого тата, механіка автомайстерні, раптом запроторили в тюрму? Почнуться запитання: А що таке тюрма? Де вона? Скільки там живе людей? Які то люди? Чому тата не відпускають додому хоч на вихідні дні? Чому мама не попросить, щоб його відпустили? Ні, не дитячого розуму та справа, і взагалі, краще її зовсім не чіпати, не отруювати чисту душу, де ще нема горя.

Ось швидкі кроки в коридорі, і на порозі веселий Івась із книжками під пахвою.

— Мамо, мене сьогодні вчитель похвалив, сказав, що я дуже добре підготував завдання.

— Так роби й далі, сину. Той, хто добре вчиться, завжди матиме гарну працю й багато грошей.

— Мамо, листи?

— Є лист від тата...

Промовчавши «каторжанську норму», Таня переказала той короткий лист.

Івась замислився.

— Ще лишилось татові два роки? Ой, як довго! Мамо, давай поїдемо до нього влітку, побачимось, поговоримо...

Таня відвернулась, щоб сховати непрохану сльозу, й перевела розмову на інше. Ось після обіду підемо та перенесемо дрова з хлівця в передпокій, бо вже хтось починає ті дрова красти...

—**—

На цигарковій фабриці, де працювала Таня, як завжди, було гамірно. Хоч бригадири й помбригадири і пильнували так званих «простоїв», але ж людей до варстатів не прищпилиш, і вони снували туди й сюди, за потребою й без потреби, нишком позираючи на стінного фабричного годинника.

Танін цех виробляв коробочки для цигарок, і повітря там вважалося «свіжим», принаймні, не стояв стовбом їдкий тютюновий пил, і люди не чхали та не витирали хустинками сліз, що мимоволі котилися з очей.

Про якусь солідну вентиляцію, пілосмоки не було мови, бо фабрика стара, ще «царська», і хто б то думав за її модерне устаткування, за належні санітарні умови? Советські робітники до всього звикли, протестувати не в їхній натурі, краще мовчати.

До цеху завітав старший бригадир і він же секретар фабричного партосередку Левашов. Підніс праву

руку, вітаючись із робітницями, бо весь цех складався з жінок, і став біля Тані.

— Ну, як почуваєте себе, Танненбаум?

— Дякую, добре.

Левашов знав німецьку мову і дуже тим пишався, вживаючи до речі й не до речі німецькі слова. Таня дістала від нього назвисько «Танненбаум» за її стрункість. Ще її кликали «осокором», або «тополею». Левашов, «вічний холостяк», за його власною рекомендацією, був великим поклонником жіночої вроди й весь свій вільний час полював за розведеними, чи такими ось «солом'яними вдовами», як була Таня. Але цим разом дістав рішучого одкоша.

— Товаришу Левашов, — казала Таня, — ви за мною не упадайте, я ще не розведена.

— А ви розведіться. Для чого вам носити тавро ворога народу?

— Якого ворога? Мого чоловіка? Він ніколи ворогом не був.

— Але ж сидить?

— Посидить та й вийде.

Левашов хмурився, але нічого вдіяти не міг проти такої твердої постави. Коли б то були золоті сталінські часи, секретар партосередку міг би «натиснути», загрозити звільненням, і фортеця не витримала б... Але тепер є секретна вказівка не переслідувати рідню арештованих, якщо вона поводить себе смирно. Дурна вказівка!

Сьогодні Таня була особливо принадна з її природними рум'янцями на щоках, з білозубом, з якоюсь дитячою усмішкою, і в Левашова виник свій плян.

— Товаришко Бережна, після праці зайдіть до мого кабінету.

— Для чого?

— Треба заповнити анкету в справі допомоги вам, як самотній матері. Ви ж потребуєте такої допомоги?

Питання слухне і... пекуче. Івась доношує чобітки, Івасеві придалася б тепла верхня сорочка й хоч

пара теплої білизни, в Івася дуже куценький плащик, бо вже виріс із нього.

— Добре, зайду.

Пропозиція Левашова викликала в Тані вихор думок. Ох, ті робітничі «статки-маетки»! Сімдесят п'ять рублів на місяць, а все таке дороге, майже недосяжне. Таня вже міркувала: чи не скористатися тимчасово з тих грошей, що їх забув недавній таємничий відвідувач? Ні, це неможливо. Головним принципом виховання Тані в батьківській хаті було: не зазіхай на чуже, не обманюй, не кради. Ось на цій фабриці крадіжка, як кажуть, увійшла в норму. Цигарки, особливо вищої якості крадуть усі, і робітники й начальство, а потім десь перепродують. Ну, що ж, не від доброго життя крадуть, до цього змушують обставини. І однак, Таня ніколи ще не взяла й однієї коробочки. З неї сміялись, називали «святою та божою», а вона відпекувалась жартом, мовляв, я ж не палю, то для чого мені цигарки?

Таня знов згадала того чоловіка, що приніс листа від Бориса, і знов вилаяла себе за свою неухважність. Ну, як це, не спитати ані імени, ані адреси людини? Десь же вона мешкає. Знала б адресу, вже давно віднесла б ті гроші й мала б спокій. Просто біда з непростимою жіночою забудькуватістю.

Після праці, умившись і перевдягнувшись у домашню сукню, замість фабричної «спецівки», Таня пішла до службового приміщення секретаря партосередку. Кабінет його містився не в головному корпусі фабрики, а в невеличкому флігелі, що стояв у глибині двору, був ізольований від інших будівель.

— Сідайте, товаришко Бережна. Отже, скільки років має ваш син?

Анкету було заповнено, та Левашов не квапився відпустити Таню. Він спитав ще, хто доглядає малого, поки мати повернеться з праці і почувши відповідь «сусідка», задоволено посміхнувся.

— От і добре, значить, поспішати нема чого.

Секретар партосередку дістав із шафки вже приготовану, нарізану шинку на тарелі, ковбасу, сир, червоний кав'яр, пляшку закордонного руму, і гостинно запропонував:

— Підкріпіться, товаришко Бережна, перший ваш автобус уже відійшов, а додому не так близько, згоднієте.

Таня спочатку хотіла відмовитись, та запрошення Левашова здалось таким щирим, товариським, а крім того, небачені делікатеси на столі так привабливо й дражливо виглядали...

— Їжте, не соромтесь, випийте чарочку.

— Дякую, я не п'ю.

— Тільки одну, більше я й не наливатиму, бо жінки — народ ніжний. Ну, за ваше здоров'я!

У Тані закрутилося в голові, перед очима поплив туман, а в тому тумані вирізьбилась постать Левашова, що замикав на ключ двері.

— Їжте більше, їжте!

Ось Левашов уже пересадив Таню на канапу, чатує цукерками, близько нахилиється, цілує...

«Я пропала!» — майнула в Тані думка. І раптом — грімкий стукіт у двері, Левашов схопився, як обпечений, відчинив їх, і Таня побачила в кімнаті того, з подивгастим обличчям і тоскними очима.

— Чого вам?

— Вас негайно хоче бачити директор.

Післанець зник, і хоч Таня вискочила майже вслід за ним, через якусь коротку хвилину, ніде його не було, наче він розтанув у повітрі.

Після того випадку, Левашов довго не заходив до цеху, де працювала Таня, уникав її, а коли зайшов, вона, дивлячись ясними очима в очі начальника, спитала:

— Товарищу Левашов, хто був той післанець від директора?

Секретар партосередку спохмурнів.

— Поняття не маю. Хіба мало робітників на фаб-

риці? Та й надурив він, падлюка, бо директор мене тоді не кликав.

Таня в душі сміялась, бо тепер уже Левашов не заманить її в свій кабінет. Але допомогу для Тані все ж таки виклопотав, адже обіцяв, і ті гроші дуже їй придалися, наче з неба впали, незаплановані й неочікувані.

Тим часом минали дні. Однієї суботи Івась сказав:

— Мамо, завтра в клубі харчовиків улаштовують дитячу виставу. Якщо ти не зможеш, чи не схочеш зі мною піти, я піду з тіткою Нусею, вона поведе свого Петрика. Можна?

Нуся якраз була тією сусідкою, що доглядала Івася і Таня радо погодилась.

— Підеш, Івасику, підеш. Я й сама пішла б. та в мене стільки накопичилось праці, що й вихідного не вистачить.

У Тані не було жодного недоброго передчуття. Навпаки, її огортав веселий настрій, вона стиха підспівувала, пораючись у хаті. Аж ось за вікном почувалась тривожна метушня, люди щось кричали, кудись бігли.

Таня вийшла на подвір'я, спитала, в чому річ.

— У клубі харчовиків пожежа, а там якраз діти, та й ваш, мабуть, також...

— Пожежа? О, Господи!

Таня кинулась бігти разом з усіма. В автобус протискалися з боем, кондуктор пускав людей без квитків, бо не до того було. Протипожежна команда гасила вогонь, а з будівлі ще витягали потовчених та обпалених дітей. У Тані на хвильну зупинилося серце, вона мало не зімліла, і раптом побачила: той, невідомий несе на руках її Івася.

— Нічого, нічого, — сказав він, — жодної шкоди нема, він лише перелякався й знепритомнів.

А хтось додав:

— Ще скромничає. Таж цей чоловік його з вогню

вихопив, сам мало не згорів, рятуючи дітей. Ваш був останній...

Таня схопила рятівника за руку.

— Я вам зобов'язана і синовим і своїм життям, Скажіть, хто ви? Де ви живете? Чим я можу вам віддячитись?

Невідомий заперечливо похитав головою.

— Я нікого не рятую за гроші. Богові дякуйте.

Івась уже очуняв і терся біля ніг матері, дрижачи всім тілом.

— Зараз, зараз поїдемо, дитино, і ви з нами, заберете пакет, що колись у мене забули. Пам'ятаєте?

— Пакет? Я у вас ніколи не був і жодного пакета не забував.

— А лист, що ви принесли?

— Який лист? Ви помилились, громадянко.

Наступної хвилини рятівника вже не було, він змішався з юрбою, і Тані нічого не лишалось, як повернутись додому.

—**—

Після розслідування причин пожежі, виянилось, що хтось, випадково, чи навмисне кинув сірник між старі, складені в кутку сцени, декорації, і вони зразу ж спалахнули. Ніхто з дітей і дорослих серйозно не потерпів, а тому про ту подію швидко забули всі, крім Тані. Вже третя зустріч із таємничим захисником не давала їй спокою. Таня дістала сховані на дні скрині благословення покійної матері й пильно порівнювала риси обличчя. Сумніву не було, це він.

Нема нічого нуднішого від советських безрадісних буднів. Та й свята не кращі, бо вони штучні, насильно встановлені. Спробуй не піти на жовтневу, чи первомайську маніфестацію! Зразу ж пришиють тобі ігнорування громадського обов'язку, невиконання постанов партії й уряду, ворожу вихватку... Людина в Советському Союзі — робот, вона не може мати власної

думки, власного «хочу», для неї є тільки одна стежка — беззаперечного послуху.

Цього року «День міжнародного пролетаріату» видався хмурий і холодний. Краще було б лишитись у теплому приміщенні, та проти громадського обов'язку не підеш. Таня не взяла з собою Івася, замкнула його в хаті, пообіцявши, що за годину повернеться.

На трибуні, встановленій посеред базарної площі, промовець, секретар міського комітету партії, викрикував безліч разів чуті гасла, закликав до пильності, бож ССРСР, мовляв, оточений ворогами, які мріють про його розвал...

Тані довелося стояти під проводом високої напруги, вона не слухала промовця й весь час позирала на пожежну вежу, де вісів годинник. Раптом хтось схопив її за руку й відкинув убік. Тієї ж миті обірвався один провід і ліг на місці, де стояла Таня. Люди зойкнули, а вона, ще не усвідомивши, в чому справа, зауважила біля себе знайоме обличчя з тоскними очима...

Мітинг якраз кінчився, голови людей захитались, натовп почав розходитись. Хтось співчутливо сказав Тані: — Ви, громадянко, маєте щастя. Торкнувся б вас отой провід, і вже б ви не йшли власними ногами, вас би звідси понесли.

Незабаром після свята. пошта доручила Тані листа з мордовського табору. Борис писав:

«Дорога Таню! У нас ходять чутки про амністію для тих, що мають короткий строк, а я саме до них належу. Може, й мені посміхнеться доля. Я передав тобі через одного звільненого колегу п'ятдесят рублів. Чи отримала ти їх? Бувай здорова.

Борис.»

Вночі того ж дня Тані приснився таємничий рятувальник. Він був одягнений у широкий біблійний хітон, в сандалах на босу ногу, з ціпком у руці. І він сказав: «Не журися, жінко, прийде сімнадцятого вересня цього року».

Прокинувшись, Таня записала ту дату й, розуміється, забула про неї. Тільки зустрівши схудлого Бориса, кинулась до свого записника, а потім глянула на календар. Там стояло число 17.

Тоді Таня дістала зі скрині стару ікону, приладнала її в передньому куті кімнати й присягнула собі:

«Хай усі чорти бачать і сміються наді мною, хай доносять своєму начальникові, а я цієї ікони ніколи не зниму й не заховаю. Вона буде мені пригадкою, проти дивовижні випадки, яким нема пояснення.»

Ф Е Н О М Е Н

У подружжя Іскандерів довго не було дітей. З чого б то? Обидвое молоді, здорові, обидвое були приготовані на продовження свого роду, і от не виходило. Уже вони звертались до лікаря - спеціаліста, щоб перевірити стан, і лікар сказав: усе в порядку, але, як не було, то й нема. Нарешті, аж за п'ять років жінка відчула себе в тяжі. Розуміється, пара сприйняла це з захопленням, терпеливо чекала результату, чоловік ходив біля дружини, як біля коштовної вази, не дозволяв перевтомлюватись, запровадив щоденні прогулянки й легку гімнастику, щоб підготувити жіночий організм до такої відповідальної функції.

І ось появився наслідник, звичайна, нормальна дитина, що росла, як усі діти, приносила мамі чимало клопотів, але це невідклично скрізь, цього не зміниш і не уникнеш. До року дитина почала ходити, а в два роки швидко бігала по подвір'ї, звичайно, під доглядом батьків.

Одного разу чоловік занедужав, ледве волочив ноги, хоч і ходив на працю, пильнував своє рахівниче господарство в постачальній установі міста.

— Та посидь ти вдома хоч день, — казала дружина, — не згорять без тебе твої папери!

— Ні, — відмовлявся чоловік, — мені вже краще, тільки голова болить, ось я після праці заскочу до лікаря. А йди до мене, мій маленький, пожалій свого тата...

Чоловік узяв на руки дитину, і раптом відчув, наче легкий електричний струм пройшов через нього, щез біль голови, щезли слабощі. Батько ще трохи потримав дитину й пішов поратись по господарству.

Справді, хвороби, як не бувало, навіть відпала потреба звертатись до лікаря.

А хлопець ріс, набирався сил, уже ходив до школи. І тоді трапився ще один дивний випадок. Мамі якраз припав час знову родити, а в хаті нікого не було, батько мав прийти з хвилини на хвилину, але ж мама мучилась...

— Що тобі, мамо? — спитав Павлик.

— Болить, сину, отут болить, — показала мама на живіт.

Хлопець почав гладити живіт, і ось болі припинились, не стало в матері того страждального вигляду. А далі вже тато відвіз маму в лікарню й вона за кілька днів повернулася з маленькою дівчиною.

Само собою, що по місту пішли чутки про малоого «дохтура», і скромна родина Іскандерів раптом загубила спокій, бо до неї кожного дня являлись клієнти: то з дитиною, в якій болить горло, то півсліпі й півглухі діди й бабусі, і всі вони просили: Павлику, поклади ручку мені на очі, або на горло, не відмов, будь ласка, може, полегшає...

І справді, майже завжди «легшало», зезали болі, півсліпий починав краще бачити, кульгавий випростувався й ходив стунко...

Хлопцем зацікавилися лікарі, питали в нього:

— Скажи, що ти відчуваєш, коли кладеш руку на хворе місце?

Що міг відповісти малий на це запитання, крім «нічого». Але пацієнти в один голос запевняли, що через них наче проходив електричний струм, вони оживали, мали приплив енергії.

Зрештою на дивного хлопця перестали звертати увагу, а він собі поволі обертався в парубка, добре вчився, після середньої школи пішов у Будівельний інститут. І ось тоді впала на родину Іскандерів біда: арештували батька. Що протидержавного міг зробити непомітний бухгалтер? Чому ні сіло, ні впало, потрапив він до тюрми? Павлик дуже переживав ту при-

кру подію й одного дня вирішив: я піду до КГБ і відстою тата...

Мама не погоджувалась, казала:

— Не ходи, сину, бо ще й тебе загребуть, ідоли...

Ні, він пішов. Без перешкод дістав перепустку, довідався, хто веде справу батька й опинився в тому слідчому кабінеті.

— Ну, молодий гостю, — сказав слідчий, надавши слову «гість» іронічного звучання. — Ви, очевидно, в справі свого батька. Так ось, його арештовано за приятелювання з ворогами влади, так званими, дисидентами, тепер ліквідується все їхнє кубло...

— А мій батько теж був ворогом влади?

— В прямому значенні — ні, але він брав участь у розмовах з ворогами й, очевидно, погоджувався з ними.

— Про те, що він погоджувався, ви не знаєте. От і я балакаю з вами, але це не значить, що я належу до вашої компанії.

— Що? Ти починаєш критикувати нас? А якраз тобі в нас приготовано місце. Ні, не як арештантові, а як співробітникові. Ти кінчаєш інститут. От і добре. На місці твоєї першої праці, ти будеш нашим таємним співробітником і доповідатимеш нам про всякі протидержавні розмови, які почувеш від колег, чи робітників.

— Не збираюсь!

— Не збираєшся? А це бачив?

Слідчий показав Павликові кулак і вилаявся.

Але що це? Кулак від відрухового доторкнення до нього Павликових пальців, не схотів лягати на стіл і стирчав у повітрі.

— Ти ці фокуси покинь, — порадив слідчий. — Будеш у нас працювати?

— Не буду!

Слідчий відчув себе ніяково. А що, як хтось зайде до кабінету й побачить майора КГБ із занесеним для вдару кулаком? Тепер же цього не практикують. Та вже коли підняв руку, то чому не б'є, і чому той клієнт

так зухвало, з насмішкою дивиться йому в очі, наче вони помінялись ролями.

— А що ти, власне, хочеш? — спитав слідчий.

— Відпустіть мого тата, бо він невинний і більш не кличте сюди ані його, ані мене, інакше... так вам і жити з нашим кулаком.

Слідчий подумав і сказав:

— Розігни кулак, я випишу тобі перепустку звідси.

Незабаром після цього, випустили тата Павлика, а він зрозумів, що доля дала йому не лише «електричні руки», а й погляд, який підкоряє людей. Адже під час розмови з слідчим КГБ, він уроював йому: признай, що вся та справа вигадана, признай, що ти помилився...

І Павлик почав розвивати в собі силу уросення, ту силу, про яку він навіть і не знав. Не раз доводилося йому настояти на своєму без суперечок і відмовлянь лише тому, що так він бажав. Чудодійну властивість своїх рук молодий інженер уже ніколи не використовував, казав: не хочу, щоб мене вважали «шаманом», який без лікарського диплому береться лікувати людей, хай цим займаються фахівці.

Та випадок трудно оминати. Голову міської ради Вернигору вхопив параліч, відняло в нього праву частину тіла. Ні лікування, ні курортна місцевість, куди возили Вернигору, не помогли. І тоді жінка недужого, сама добра до людей, прийшла до Павлика й благала його відвідати їх і «хоч подивитись».

Павлик пішов, побалакав, погладив ногу, і... паралітик устав, почав ходити, не лишилось і сліду від хвороби. Чи треба казати, що цю подію не могли тримати в таємниці, перший Вернигора на кожному кроці згадував про неї, не жалував для Павлика захоплених слів, а медики, ознайомлені з дивним випадком, казали: ну, чому він тримається за своє інженерство, це ж небувалий у світі талант, гіпноза, перед якою навіть поступається параліч. Був би лікарем, ціни йому не було б! Та Павлик, очевидно, мав свою думку й не хотів переходити на медицину.

На останньому курсі більшість студентів мимоволі активізувалась, ніхто не хотів «пасти задніх», бож диплом дипломом, а показати свої знання на практиці таки прийдеться, і тут жодні викручування не допоможуть. Іскандер в ряді випускників був перший, за нього хапалися начальники багатьох підприємств, тягнули до себе, обіцяючи всі життєві вигоди. І ось у ту пору, прийшло розпорядження з Москви про призначення інженера Іскандера в апарат міністерства ВСНХ.

— Що ж, поїду, — сказав Павлик, — тільки довго там не лишусь, з мене досить і провінції, до якої я звик.

Однак, у Москві виявилось, що ВСНХ зовсім не потребував молодого інженера, а його викликали для іншого завдання. Захворів сам генсек, власне, згасав від старости й непомірного зловживання їжею й напоями, цього зла кожної високопоставленої особи.

Коли Павлика вперше привезли до генсека, гіпнолизер розгубився. Що, власне, робити, що лікувати в людини, яка буквально розпадається?

Перший сеанс лікування гіпнозою не дав нічого, і Павлик мимоволі згадав слова гоголівського схимника, коли до нього звернувся розбійник з проханням помолитись: «Дивись, букви Святого Письма налилися кров'ю, значить, нема тобі прощення».

Та з часом, після кількох зустрічів з можновладцем Кремля, відчув той значну полегшу й наказав примістити Іскандера близько від себе, щоб у першуліпшу хвилину міг прибути. Жив Павлик у тому ж будинку, що й генсек, мав розкішну кімнату з усіма вигодами, а до ВСНХ, де числився, як інструктор особливих доручень, їздив тільки, щоб дістати заробітню платню. Платня в молодого інженера теж була не звичайна, а підвищена, вдвічі більша за ту, яку діставали його колеги, інструктори, навіть з великим стажем.

В оточенні високопоставленої особи, Іскандера називали «людиною з електричними руками», а ті, що

мали нахил до гумору, надали йому коротке ім'я «нянька». І справді, нянька була потрібна німеччому лідерові до зарізу, особливо, перед його публічними виступами. Тоді Павлик сідав проти нього і врюкав: ти здоровий, тобі нічого не болить, ти почуваєш силу...

Само собою, що «людина з електричними руками» супроводжувала свого підопічного в усіх службових мандрівках, як член особистої охорони, підтримувала його, надаючи пружності м'язам, і дивувалась: як ця розвалина ще може керувати державою? Був запрошений Павлик у день 1-го травня й на обід до генсека. Там було лише кілька найближчих осіб, крім членів родини: Тихонов і Андропов з дружинами, улюбленець, можливий наступник господаря, Черненко.

Мадам Брежнева, пишна Вікторія, припрошувала гостей їсти якомога, більше, бо для кого ж усе це готувалось?

В розкішно обставленій їдальні, на столі, звичайно, була різноманітна закуска, здебільшого імпортована з капіталістичних країн, і високої якості багаторічного хову, напої.

— Товаришу Іскандере, пийте, що хочете, — сказав господар.

— Дякую я не п'ю.

— Нічого?

— Нічого.

— То, може, закурите? Ось там, на столику, сигарети з усього світу, та й наші непогані, з кримського тютюну.

— Дякую, я не курю.

— Не курите? От дивак, а проте це похвально, нема чого отруювати димом легені, хай вони живляться чистим повітрям.

Дочка генсека, кілька разів розведена, гарненька Галина, якій можна було дати значно менше років, аніж вона мала, підлещувалась до молодого інженера, як випечена кицька, що їй усе дозволено.

— Товаришу, правда, що з вас бризкає електрика? Я навіть боюсь близько біля вас сидіти, ще вб'єте...

— Не бійтесь, я ще нікого не вбив і не збираюсь.

— А ми чули, як ви одного дурака слідчого заморозили, і він не міг опустити кулак, яким вам загрожував... А крім того, вилікували параліч...

«Диви, — подумав Павлик, — як швидко навіть такі незначні події дістаються до Москви». А вголос сказав:

— То був жарт. Я мусів поставити зарозумілу особу на своє місце.

Галина розвеселилась.

— Візьміть мене за руку. товаришу Іскандере, може, я помолодію.

— Ви й так молода...

— Ні, прошу, візьміть!

— Давайте руку!

— Ой, ви, справді, заряджені електрикою, я відчуваю, як вона в мені переливається, робить свіжішою й сильнішою...

Галина весь час «дурачилась», грала на піано, співала, а врешті пошепки призналась Павликові:

— Коли б ви знали, як мені набридла політика і всі ці політичні діячі. Давайте підемо завтра разом до театру. Там іде «Ріголето», а я що рік дуже люблю. Вона розповідає про любов, а не про соцзмагання...

Старші гості тим часом налягали на імпортоване питво. Син генсека Юрій, заступник якогось міністра, зовсім упився й пішов до окремої кімнати на відпочинок. А внучка Наталія, очевидно, улюблениця цілої родини, тягла Павлика до танців і переконувала його:

— Не думайте, що я мала, а вже всі танці знаю, тільки нема з ким танцювати. Дід каже, що він хворий, бабця теж відмовляється, мама завжди чимсь зайнята й просить дати їй спокій...

Загалом Павликові родина генсека сподобалась. Під час обіду не було жодних розмов про політику, всі почували себе невимушено, розповідали анекдоти

й дотепи, знов же далекі від політики, навіть не замовчували народного фолкльору, де діставалося й правлячій советській верхівці.

Але чому така кольосальна різниця між домашнім і офіційним побутом? Поза родиною, генсек був недоступним, береженим, наче якийсь святий пророк, всі перед ним згиналися «в три погібелі», запобігали уваги, похвали, прислухались і негайно виконували все те, на що натякнув Леонід Ілліч. Чи не криється тут давня півазійська вдача росіян, коли «обожествляли» так званих, божих помазаників, приймали всяку їхню наругу, падали на коліна перед стратою, хоч знали, що ту страту не буде їм прощено, що «помазаник» не змилюється над їхньою покорою й сльозами. А крім усього, що таке генсек? Звичайний, не дуже розумний урядовець, полковник з політруків, себто з тих, які ніколи не нюхали пороху на близькій відстані й «керували», сидючи за мапою... Чому генсек з полковника безпосередньо стрибнув у маршали? Чому нагородили його аж 72-ма орденами? Чому піднесли шаблю, оздоблену діамантами? Таж є люди в тисячу разів достойніші від генсека, хоча б академік Сахаров, світлий розум, що прозріває майбутнє. Та й не було б за Сахарова штучно створеного Союзу, де кожна нація проклинає його, цього імперського покруча, взамін за «єдину неділиму».

Але як не міркуй, долю Павла Іскандера було припечатано. Він народився феноменом, потрапив у «няньки» до першого громадянина СРСР і мусить бути при ньому, аж поки знайдуть потрібним. Просив Павлик відпустити його хоч на три дні до рідного Харкова, бо сестричка якраз закінчила середню школу й хотіла б побачити брата, але сказали: ні!

— Ви ж розумієте, товаришу Іскандере, яка тепер ситуація, генсек не може лишитись без вашого догляду, а сестричку, та й батьків можете викликати до Москви, на це матимете гроші поза вашим заробітком, лише скажіть...

Так Павлик і зробив. Розуміється, родина була захоплена Москвою, дивувалась, яке добре приміщення має Павлик, дякувала Богові за щасливе сина нове влаштування.

— Але ж я працюю не за фахом, — скрушно казав син, — а роки йдуть...

— То нічого, — заспокоював батько, — не кожному інженерові судилась така посада...

— Посада? Гіпнотизера при німеччому володареві?

— Ну, що ж, хай він довше живе, бо ще не знаємо, який буде наступник, може, такий, як Сталін?

— А вас, тату, не тягали більше?

— Ні. І разом зі мною випустили всіх підозрілих, навіть судимість зняли. Це дякуючи тобі, сину.

Майно, себто, сестричку Павлика, легко прийняли в московський університет, а в Павлика питали, чи не потребує він більшого приміщення, бо якщо б лишились батьки, додадуть ще одну кімнату поруч, і буде в родини Іскандерів справжня квартира, як у відповідального столичного працівника. Ні, батьки не лишаються, а сестричці вже заповнено місце в студентському дівочому гуртожитку, там їй буде вигідніше.

Не подобалась Павликові в Москві лише повна залежність від власного часу. Він зобов'язаний був точно вказувати, куди йде й коли повертається. В міжчасі ж до його приміщення з'являлися різні науковці й випитували про всі деталі життя парубка, про його звички й уподобання, а головне, про те, як йому вдається підкорити своєму бажанню волю людини. Згадували про якесь необмежене «біополе», феноменальну гіпнотичну здібність... Деякі аналітики копались у родословній Павлика, в його походженні, що брало початок десь у Скандинавії, а потім предок Іскандерів потрапив у військо короля Карла XII, й після битви під Полтавою, залишився на Україні й почав нове, вже слов'янське відгалуження, що числилося в демографічному реєстрі, як «українці».

Професор Снежневський, той, що змушений був заявити публічно, наче в ССРСР психіатричні заклади не вживаються, як засіб політичного покарання, «сва-тав» Іскандера до своєї клініки.

— Вам же, — казав він, — однаково, сидіти вдома, а чи помагати нам. Крім того, матимете в нас додаткову платню...

На це Павлик відповідав:

— Питайте не в мене, а в тих, від кого я залежу, мені ж, справді, однаково.

І Снежневський свого досяг. Серед лікарів-психіатрів появився молодий чоловік у білому халаті, що його допускали тільки до нервово хворих вельмож, а він після кількох сеансів робив справжні чудеса: хвороба минала, людину не треба вже було лікувати.

Тоді почалось паломництво до «лікаря» Іскандера. Йшли до нього сильні світу цього, а здебільшого їхні дружини й коханки, в яких завжди щось «не в порядку», себто, горезвісні жіночі нерви.

Одного разу, серед численних стажерів клініки професора Снежневського, Павлик зауважив молоду дівчину. Висока, струнка, з «лебединою» шиєю, з подовгастими чорними очима й зубами, наче два разки перлів.

— Звідки ви? — вражено спитав Павлик.

— З Дніпропетровська...

— І давно ви тут?

— Ні, недавно, всього тиждень у Москві.

— Стажуєте?

— Та ось... вибрали мене, хоч це й було моїм бажанням.

— Як ваше ім'я й прізвище?

— Віра Ластівка.

Павлик хитнув головою. Він не помилився, така краса могла вродитись тільки на Україні, а все гарне мало врешті потрапити до Москви...

— Та й ви, докторе, я чула, з України...

— Я не доктор, товаришко Віро, а інженер.

— Інженер? А яке ж відношення має інженерія до клініки умово-хворих? Чи ви вставляєте їм новий мозок?

Від тієї зустрічі, змінилося життя Павлика. Він розповів Вірі, хто він і що він, згадав про свій невільничий стан «няньки» при високопоставленій особі, а закінчив бадьоро:

— Проте це вже мене тепер не пригнічує, я знайшов те, що хотів.

Віра була тактовна, не спитала, що саме знайшов цей її земляк, хоч жіночою інтуїцією відчувала його відповідь.

І так повелося, що Павлик і Віра стали нерозлучними. Вони бачились кожного дня, а вечори теж проводили разом, або дома в Павлика, або в якомусь театрі, при чому Павлик завжди вішав на дверях свого помешкання картку з зазначенням де він тепер і коли повернеться. Віра сміялася з такої поведінки свого друга.

— Ви будете ідеальним чоловіком. — казала вона, — за вами дружина не знатиме турбот.

Павлик почав наспівувати:

Ластівко моя крєкрасна,

Серцю радісно в цей час...

Коли Віра й Павлик їхали в Загс, він згадав розповідь матері про колишній чудовий обряд українського весілля. Наречена входила в храм, а хор співав:

Гряди, гряди,

Від Лівану, невісто!

Тепер того вже нема. Якийсь урядовець байдуже зарєструє їхній шлюб, вони розпишуться на «шлюбному контракті», і — все. Правда, Павликові зверхники влаштували багате шлюбне велілля з різноманітними напоями й закусками, але не було в тій помпезності щирого, родинного почуття.

Одруження принесло Павликові душевну рівновагу. Він не помилився в виборі, навпаки, тільки тепер пізнав радість правдивої дружби, материнську турбо-

ту про себе, співчуття й розуміння. І ще, дивна річ, молсда дружина, як і мати, поділяла думку, що «феноменальність» Павликова не з-проста, що в ній порядкує якась вища сила... А генсек настільки впевнився в чудодійності Павликової гіпнози, що не хотів і слухати про інші ліки.

— Я здоровий! — запевняв він. — А проти старости помагає не курорт, а психічний вплив такої людини, як Іскандер.

І все ж таки, Брежнев потрапив у шпиталь. Чому? Йому стало погано десь в обід, на дверях Павлика, як завжди, висіла записка, куди він пішов разом з дружиною, але ніхто не шукав його, і він не міг попередити розладу в організмі хворого.

Тоді прийшла Павликові думка: це зроблено навмисне, комусь важить, щоб «господар» скоріше відійшов з цього світу, бо він таки забагато натворив біди, хоч про нього навіть непримиренна до всіх колишніх советських диктаторів письменниця Надія Мандельштам писала:

«Брежнев перший не вампір, не людоджер. Солженіцина, наприклад, за кордон вислав. Хрущов ще був катом, розстріляв людей за те, що вони продавали губну помаду саморобну — знаю це від Еренбурга. Хрущов на Україні провів сталінську політику — там кров лилася страшна».

Він дожив до природнього кінця, але владу загубив не з власного бажання...

І Павлик, і його родина були глибоко аполітичними. Їх не цікавила внутріпартійна боротьба, все те, чим жила советська верхівка. Та мимоволі напливали критичні думки. Верхівка на кожному кроці підкреслює свою «колективність», а насправді, чи не та ж диктаторська влада зосереджена в одних руках? Генеральний секретар партії й голова верховної ради — більше вже не може бути. Хто безпощадно задушив пражську весну, як не Брежнев? Хто поблагословив бандитське вторгнення в Афганістан? Мало їм, нена-

жерам, своєї землі? Потрібна підданам Аллаха атеїстична влада, яку вони глибоко ненавидять? А що робить Москва із Польщею? Та ж і царська Росія у свій час притискала її так по-звірячому, наставивши на керівних постах своїх холоуїв. Збудували соціалізм. А в чому він? В однакових злиднях, що їх мають всі прошарки советського населення.

За останніх два місяці Павлик дістав кілька анонімних записок, вирисуваних друкарськими літерами й майже одного змісту:

«ЛИШИ ЛІКУВАТИ Й ПІДТРИМУВАТИ ТОГО ЧУРБАКА ГЕНСЕКА, БО Й ТЕБЕ ВРЕШТІ ЗА ЦЕ ЗНИЩАТЬ. ЦЕ ТОБІ НАШЕ ЩИРЕ ПОПЕРЕДЖЕННЯ».

Павлик не звертав уваги на ці записки, знайдені або в портфелі, або в кишені свого плаща, нікому їх не показував, навіть дружині, просто викидав їх. Та ось якраз у день з'їзду всесоюзного комсомолу, коли генсек, наладований гіпнотичним уроснням, бадьорий і повний сил, збирався виїздити на з'їзд, а Павлик чекав своєї черги на авто в гаражі, хтось дав йому «підніжку», і він упав, ударившись головою об цемент. До непритомного викликали лікаря, та вже лікар не міг допомогти й беззаперечно констатував: стрясення мозку і смерть.

Так кінчилась кар'єра «феномена», що, власне, ніколи не шукав тієї кар'єри, тільки використовував свій Божий дар який, можливо, повторюється раз на сто літ, або й зовсім не повторюється.

Незабаром пішов на той світ і пацієнт, що вісімнадцять років керував величезною московською імперією, по суті, провадив знану політику «єдиної неділимості», старався її поширити й помножити.

Чи відіб'ється ця втрата в народних серцях? Очевидно, аніскільки, згідно відомого принципу: «Була без радості любов, розлука буде без печалі».

НАЙБІЛЬШИЙ ГРІХ У СВІТІ

1

— Добридень, Кетрін! Як добре, що ти до мене зайшла. Сядь, я тобі розповім про свою вчорашню пригоду.

Господарка апартаменту, життєрадісна Сильвія, поставила перед гостею чашку кави й тістечка, а тоді почала, хвилюючись:

— Я, як тобі відомо, працюю в банку, приймаю й видаю гроші. І ось біля мого віконця став молодий, гарний хлопець. Я лише хотіла спитати, чого він хоче, а він дає мені записку такого змісту:

«У мене в кишені револьвер. Негайно покладіть у пакет усю наявність грошей і вручіть мені, інакше»...

В мене навіть не було думки робити якийсь опір. Я склала гроші, пам'ятаю, понад десять тисяч, і простягнула хлопцеві. Тоді він дав мені іншу записку:

«Я ваших грошей не хочу, бо вони мені не потрібні. В дальшому ж раджу вам на подібні вимоги реагувати так: з усієї сили затопити нахабі по морді. Запевняю, що жодної розмови більше не буде, й той, що вимагав грошей, тишенько вийде з приміщення банку, бо не в його інтересі підіймати шум. Запам'ятайте це!»

Я показувала обидві записки поліції, там посміялися, сказали, що я дешево відпекалась, але відносно «затопити по морді» не радили, бо в бандитів свої кри-

терії, один стерпить, а інший образиться й, справді, застрелить. Отже, що ти мені порадиш?

Кетрін замислилась, а потім відповіла:

— Десь я читала, що боягузтво найбільший гріх, і чи не криється тут абсолютна правда? Історія з грабуванням банків у нас явище постійне, так би мовити, буденне, але чи не є воно підтвердженням «найбільшого гріха», тобто, того, що і в політиці ми боягузи? Ти дивись, як, наприклад, знущаються Совети в Афганістані: вистрілюють беззахисних людей, нищать їхнє майно, навіть роблять безплідною землю. Невже ж світ такий безсилий? Невже він не сміє сказати: руки геть від Афганістану, а як ні, то добре вдарити по тих руках. І що? Совети насмілились би воювати проти всього світу? Та ніколи! Не допомогли б усі їхні ракети, підібгали б хвоста, як коти, що нашкодили, та й забрались би з чужої території...

2

Минуло кілька місяців після цієї розмови. Сильвія сиділа в своєму банку, і ось в її руках знов страшна записка: «У мене в кишені револьвер»...

Тоді Сильвія поклала гроші в пакет, випросталась, наче збираючись їх передати, і вдарила нахабу в обличчя. Присутні в банку занепокоїлись. У чому справа? Хто цей чоловік, і яке право має касирка його бити? Але той, що вимагав гроші, тихенько вислизнув з приміщення і не відомо, де подівся. А Сильвія ще раз переконалася в тому, що боягузтво — найбільший гріх у світі.

ПЕРЕДЧАСНО ЗРУБАНИЙ ТАЛАНТ

Ми тільки-що висіли з океанського пароплава «Генерал Гайнцельман», промаявшись у ньому шіснадцять діб, бож пароплав у жодні порти не заходив, відбули потрібну санітарну перевірку, й пішли до міста, щоб, бодай, глянути на кінцеву мету нашої емігрантської подорожі. Раптом поруч почувалась українська мова.

— Здорові, хлопці! І вас Бог приніс у цю екзотичну країну?

— Та приніс. Очевидно, їхали тим самим пароплавом.

На нас глянуло інтелігентне обличчя ще молодій людини, біля якої тулилися два хлопчачки і жінкмати.

— То ви Сацюк? А я чомусь, читавши ваше оповідання в «Літаврах», уявляв собі автора статечним, із борідкою й вусами.

— А я, бачите, без борідки, та, може, ще виросте.

Пізніше Олекса Сацюк подарував мені своїх «Смертоносців», виданих в Аргентині, і я ознайомився з його біографією.

Український правник із закінченою вищою освітою, що працював у місті Дубні, під час приходу «визволителів - большевиків», потрапив у підозрілі, був заарештований і посаджений до тюрми, яку при початку війни «визволителі» розстріляли, а Сацюк випадково лишився живий серед трупів невинних жертв. Це було справжнє Боже чудо, бо розстрілювали з кулеметів, у заповнених тюремних камерах, звідки не можна було втекти.

Працювали ми в Аргентині в різних місцях. Я будував хати для робітників (так зване, перонівське бу-

дівництво), а він, здається, возив тачкою барильця з вином у якійсь виноробній фірмі. Та в вільний час часто зустрічались і я побачив, якою то була здібна, «на всі копита підкована» людина. За короткий період він уже опанував еспанську мову, плинно говорив нею і влаштувався десь у конторі, поруч з місцевими аборигенами. Продовжував писати. У видавництві Миколи Денисюка вийшла його гарна книжка «Злат жолудь», та й у місцевій українській пресі не рідко можна було зустріти його публіцистичні статті, де діставалося й «вітчизняним» і місцевим симпатикам комуністичної влади.

Правда, за президентства Перона, комуністи не були в пошані, на них дивились, як на «бовтунів», що підгавкують сильнішому, отому російському ведмедеві, який нахapaвся чужих країн, і скрізь завів свої руйнівні порядки. Та й аргентинцям у цілому непотрібна була комуністична ідеологія, бож та країна не знала біди й громадського утиску, її не спокусиш облудним гаслом «рівності»; тільки відсталий народ може клюнути на цю наживку, і звичайно ж, програє.

Так ось ми часто збиралися своєю приватною компанією, обговорювали міжнародні події, жили аргентинським життям і не відчували емігрантського упослідження, бо й народ там гостинний, добросердечний, не схильний панувати над іншими, слабшими від себе. Проте Сацок мав іншу думку. Він хотів зразу взяти бика за роги і мріяв про північну Америку.

— Ось де можна вибитись у люди, а тут так і лишишся до кінця життя канцеляристом...

— Олексю, — відповідав я, — Америка — країна бізнесу, якщо ти маєш мільйон, можеш їхати, торгуватимеш, заробиш ще пару мільйонів, і тоді вже до тебе не підходить поки не даси авдієнції. Ти цього прагнеш?

І все ж таки, мені довелось виїхати раніше, дістав я, розуміється, мітлу в руки, старанно вимітав фабричний непотріб, а Сацюкові писав:

«Дістанеш і ти таке щастя, як я, тут і до контори треба дослужитись після того, як добре опануєш мову. Не забудь захопити з собою мільйон доларів».

Сацюк приїхав. Потрапив у Чікаго, про яке я колись писав:

Панує тут головшломний рух,
Ревуть автобуси, як різані корови,
А над усім ширяє гордо дух
Заліза, випарів, худобячої крови...

Нічого не дала та й не встигла дати щось північна Америка й енергійному Сацюкові. Десь за рік, а то й менше, лікар виявив у нього каміння в жовчі й переконав на пстрєбі негайної операції. Операція була невдалою, після неї з'явилися якісь ускладнення, що вимагали нового хірургічного втручання, але ослаблений організм повторної операції не витримав, і Сацюк, у розквіті сил, бо мав усього сорск дев'ять років, помер. Казали, що тут завинила помилка лікаря, радили подати в суд, але людину до життя не повернеш і жодні гроші не компенсують її загибелі. Пішов зі світу ще один талант, який міг би стати гордістю української літератури, пішов гарний друг, що завжди був готовий зробити добро людям, не вимагаючи ані «повернення боргу», ані подяки.

ТАРАС БУЛЬБА

Ніч ще тільки обняла небо, але Бульба завжди лягав рано. Він розвалився на килимі, вкрився баранячим кожухом, тому, що нічне повітря було досить прохолодне, і тому що Бульба любив укритись тепліше, коли був дома. Він швидко захропів, а за його прикладом — увесь двір.

Усе, що лежало в різних його кутках, захоплю й заспівало. Першим заснув сторож, бо більше всіх напився з нагоди приїзду паничів. Одна бідна мати не спала. Вона припала до дорогих синів своїх, що лежали поруч. Вона розчісувала гребнем їх молоді скуйовджені кучері й змочувала їх слізки. Вона дивилася на них уся, дивилася всіма почуттями. вся обернулася в один зір і не могла надивитись. Вона вигодувала їх власними грудьми; вона виростила, випестила їх — і тільки на одну мить бачить їх перед собою.

Сини мої, сини мої любі! Що буде з вами? Що чекає вас? — говорила вона і слізки спинилися в зморшках, що змінили прекрасне колись обличчя її.

Справді, вона була нещасна, як кожна жінка того очайдушного віку. Вона мить лише жила коханням, лише в першу гарячку пристрасти, в першу гарячку юности, і вже суворий спокусник її — покидав її для шаблі, для тсваришів, для бенкетування.

Вона бачила чоловіка на рік два-три дні, і потім кілька років про нього не було чутки. Та й коли бачилася з ним, коли вони жили разом, що за життя її було? Вона терпіла образи, навіть бійку; вона бачила ласку, що давалася лише з милости; вона була якимось чудним сотворінням у цьому збіговиську без-

женних лицарів, на яких розгульне Запоріжжя накидало свій суворий кольорит.

Молодість без насолоди мигнула перед нею, і її чудові свіжі щоки й груди без поцілунків одцвіли і вкрилися передчасними зморшками.

Вся любов, усі почуття, все, що є ніжне й пристрасне в жінці, все втілилось у ній в одне материнське почуття. Вона з жагою, з пристрасстю, із слізми, як степова чайка кружляла над дітьми своїми. Її синів, її милих синів беруть від неї, беруть для того, щоб не побачити їх ніколи. Хто знає, можливо, під час першої ж битви татарин зітне їм голови, і вона не буде знати, де лежать кинуті тіла їх, які розклює хижий подорожній птах, а за кожну краплину крові їх вона віддала б усю себе. Ридаючи, дивилася вона їм у очі, коли всемогутній сон починав уже замикати їх, і думала: а може Бульба, прокинувшись, відкладе дня на два виїзд. Можливо, він задумав тому так швидко їхати, що багато випив.

Місяць з висоти неба давно вже освітлював увесь двір, наповнений сплячими, густу купу верб і високий бур'яч в якому потонув тин, що стояв навколо двору. Вона все сиділа в головах любих синів своїх, ні на хвилину не зводила з них очей і не думала про сон.

Уже коні, відчувши світанок, усі лягли на траву й перестали їсти; горішне листя верб почало шепотіти, і поступово шепітливий струм спустився по ньому до самого низу.

Вона просиділа до світання, зовсім не була втомленою і внутрішньо бажала, щоб ніч протягнулася якомога довше. Від степу понеслося дзвінке іржання лошасти; червоні смуги ясно блиснули на небі. Бульба раптом прокинувся й підскочив. Він дуже добре пам'ятав усе, що наказував учора.

— Ну, хлопці, годі спати! Пора! Пора! Напувайте коней! А де стара? (так він, звичайно, називав свою

жінку). Швидше, стара, готуй нам їсти: шлях лежить далекий!

Бідна старенька, позбавлена останньої надії, сумно попленталась до хати. Тоді, як вона із слізми готувала все, що треба для снідання, Бульба давав свої накази. Вовтузився в стайні й сам вибирав для дітей своїх найкращі убрання. Бурсаки раптом змінилися: на них були замість колишніх брудних чобіт — сап'янові, червоні, з срібними підковами, шаравари шириною з Чорне море, з тисячею згорток, із збірками, перетягнулися золотим очкурсм. До очкура причіплені були довгі ремінці з кистями й іншими брязкалками для люльки. Козачин* гарного кольору, сукна яркого, як вогонь, опоясався визерунковим поясом. Чеканені турецькі пістолі були засунуті за пояс. Шабля брязкала по ногах їх. Їхні обличчя, ще мало засмаглі, здавалося, погарнішали й побілішали. Молоді чорні вуса тепер яскравіше ясніше відтінювали білість і здоровий міцний колір юности. Вони були гарні під чорними баранячими шапками із золотим верхом.

Бідна мати! Вона, як побачила їх, і слова не могла вимовити, навіть сльози спинилися в очах її.

— Ну, сини, все готове! Нема чого затримуватись! — сказав, нарешті, Бульба. — Тепер, за звичаєм християнським, треба перед подорожжю всім сісти.

Всі сіли, не виключаючи навіть і хлопців, що стояли поштиво біля дверей.

— Тепер благослови, мати, дітей своїх, — сказав Бульба. — Моли Бога, щоб вони воювали хоробро, захищали б завжди честь лицарську, щоб стояли завжди за віру Христову, а інакше хай краще пропадуть, щоб і духу їх не було на світі. Підійдіть, діти, до матері: молитва материнська і на воді і на землі спасає.

Мати, слаба, як мати, обняла їх, виїняла дві невеличкі ікони, надягла їм, ридаючи, на шию.

— Хай береже вас... Божа Мати... не забувайте,

---

* Козачин — своєрідний жупан молодого козака.

синки, матір вашу... пришліть хоч вісточку про себе...

Далі вона не могла говорити.

— Ну, підемо, діти! — сказав Бульба.

Біля ганку стояли осідлані коні. Бульба зіскочив на свого Чорта, що злісно відсахнувся, почувши на собі двадцятипудову вагу, бо Тарас був надзвичайно тяжкий і грубий.

Коли побачила мати, що вже й сини її сіли на коней, вона кинулась до молодшого, у якого в рисах обличчя виднілося більше якоїсь-то ніжності. Вона схопила його за стремено, вона прилипла до сідла його і з відчаєм у очах не випускала його з рук своїх. Два дужих козаки взяли її обережно й віднесли в хату. Але коли виїхали вони за ворота, зі всією легкістю дикої кози, невідповідною їй рокам, вибігла вона за ворота, з дивною силою зупинила коня й обняла одного з них з якоюсь божевільною, непритомною, гарчачковістю. Її знову відвели.

Молоді козаки їхали смутно й стримували сльози, боячись батька свого, котрий, однак, зі свого боку трохи počував себе ніяково, хоч і старався цього не показувати.

День був сірий; зелень блистала ясно; пташки щebetали якомсь у розлад.

Вони, проїхавши, озирнулися назад. Хутір їх наче сховався під землю, лише виднілися над землею два димарі скромної їх хати та верхівки дерев, по сучках яких вони лазили, немов білки. Ще розстилався перед ними той луг, по котрому вони могли пригадати всю історію життя, від років, коли качались по росяній траві його до років, коли дожидали на ньому чорнобриву козачку, що боязко летіла через нього при допомозі своїх свіжих прудких ніг.

Ось уже один тільки журавель над колодязем, з прив'язаним угорі колесом від воза, самітньо стирчить на небі. Уже рівнина, що вони її проїхали, здається віддалена горою, і все собою затримала.

Прощайте і дитинство, і забави, і все, і все!

ВТЕЧА ВІД ДИЯВОЛА

1918 рік. Наш випуск Чернігівської Духовної Семінарії уже півроку «гризе граніт науки», викінчує загальноосвітній курс, а далі — богослови, майбутні священики, підуть до 5-ої й 6-ої кляси, а чотирирічники розпливуться по університетах, набувати собі якісь фахові знання.

Однак атмосфера була неспокійна, догоряв короткий період самостійної України, сотні неозначеного кольору пропагандистів вештались по місті, влаштуували зібрання, намагаючись перетягти присутніх на свою сторону.

Семінаристам, правда, до того не було діла. Вони жили своїм життям: учились, веселились, як уся молодь, любили різні пригоди. Так, на обширному горіщі семінарії знайшли ми кілька мішків кимсь захованих житніх сухарів, негайно стягнули їх звідти й розподілили за числом душ кожної кляси, бо знахідка належала саме нашій клясі. А харчування ж тоді було досить убогим: кожного дня на обід суп з пшоном і кониною, сто грамів хліба, та відварена картопля з сіллю. Соли проте не шкодували.

Не пригадую вже, що ми вживали на сніданок і вечерю. Скоріше всього кип'яток з цукром (у кого був!), а то й так ходили, підтягнувши пояски.

Ми з моїм приятелем і партнером (сусідом по мешканні) Євгеном Маганом, щоб скоротити час до сну, чимчикували до міста. Там жив мій дядько Грицько, що працював акцизним чиновником, а в ті дні харчевої скрути виїздив у неділі в село й керував там церковним хором, за що йому платили «натурою».

Отож, у дядька можна було чимсь підживитись, а крім того, в кузини Льолі, початкуючої артистки, завжди було повно подруг, молодих дівчаток, які не давали сумувати. Пам'ятаю одну, дуже гарненьку Леночку Котлярську, що пізніше стала дружиною відомого польського політичного діяча Охаба. До тієї Леночки я й Євген спрямовували свої юнацькі зідхання, а вона, бавши веселої вдачі, ставилась до всіх однаково, охоче цілувалась і допитувалась, що ми будемо робити, коли нас «повиганяють» з семінарії.

— А чому це повиганяють? — допитувались ми з образою.

— Чому? Без «чому». Викишкають, та й усе.

Євген серйозно відповідав:

— В кожному разі, в диякони, чи в попи не підемо. Вже краще кайло в руки і — в шахту.

Кузина Льоля заспокоювала:

— Ще треба вам шхти! Спасайтесь у театр. Будете якщо не артистами, то статистами в масових сценах. У нас тепер сила-силенна народу. Особливо тобі, Женю, підходить театр із твоєю артистичною зовнішністю...

Хоч і боронилась семінарія проти настирливої політики, а вона таки влазила в наші двері. Вихованець старшої кляси, серб Вуйошевич Вукіч казав:

— Не дадуть нам закінчити семінарії, заберуть або до армії, або до... чортової матері, на те виглядає. Ох, не треба було мені їхати до Росії!

— Ну, то влаштуєшся священником у своїй Сербії.

— Це не так просто. У нас вимагають повного закінчення шести клясів духовної семінарії, інакше й не суйся, будеш десь дякувати до кінця життя.

Євген Маган, як завжди, ставився до того скептично.

— Обов'язково тобі або попівство, або дякування. Якщо вже ми потрапили до духовної семінарії, це не значить, що нам потрібно лишатись «духовними» весь час. Таж скільки є різних професій! Можна бути ро-

бітником, учителем, канцеляристом, а то й плоти гаяти по Десні. Без хліба не будеш!

— А я чув, — сказав Микола Григоровський, — що нова влада, якщо вона утвердиться, оті «большевики», взагалі не будуть допускати колишніх семінаристів до роботи, хіба дозволять нужники чистити...

Поранений офіцер-відпускник, Василь Светов, що жив у семінарії, як її вихованець у минулому, обурився.

— Большевики? А хто їх сюди пустить? Я перший, коли спіймаю справжнього большевика, відріжу йому ніс, принесу ось сюди й скажу:

— Це ніс большевика, щоб не пхав його, куди не треба.

Тим часом Чернігів, як кажуть, «колотився». Уже в ньому побували гетьманці, викурені петлюрівцями, заскочили денікінці, що хотіли провести мобілізацію молоді, не минули й хати місцевого мешканця, Євгена Магана.

— Син дома?

— Ні, нема.

— А нам говорили, що маєте сина.

На щастя, в родині була сестра, теж Євгенія, і тому непрошених гостей легко випровадили.

— Це помилка. Не син, а дочка. Ось її документи.

Перелякані домашні наказали Євгенові нікуди з хати не виходити, навіть до семінарії, а семінарське начальство скликало загальні збори учнів і оголосило: «Очевидно, не дадуть нам зробити черговий випуск, тож будьте готові до від'їзду, а як трохи втихомириться, приїдете й здасьте іспити за четверту клясу».

Відступали вже назавжди петлюрівці, і родина Магана порадила, власне, наказала: їдь з ними, Женю, тут нічого доброго не висидиш, обов'язково хтось забере до армії, а в гурті врятуєшся й повернешся, як настане спокій.

Саме від коменданта міста, якогось Голощокіна, чи Краснощокіна надійшов наказ: очистити всі нав-

чальні приміщення, бо там будуть шпиталі для поранених, і чернігівська духовна «альма-матер» опустіла.

Тихо, на мобілізованих у селянства підводах, посувалось переможене українське військо. Незвиклий до будь-яких походів, Євген Маган у швидкому часі відморозив собі ноги, і його здали під опіку почаївського монастиря, бо хворий потребував довгого лікування.

Кінчився поразкою й крутянський бій, про який тоді ще молодий, але вже знаний, колишній семінарист, поет Тичина склав такого вірша:

Триста мучнів українських,
Сильних, молодих,
На Аскольдовій могилі
Поховали їх.

Червона орда, на чолі з царським полковником, садистом Муравйовим, захопила Україну й почала запроваджувати свої порядки. По-перше, закрили назавжди духовні семінарії й епархіяльні жіночі училища, порозганяли монахів елецького й троїцького монастирів, як розсадників «релігійного опіюму», а всі їхні приміщення та майно зайняли під советські установи. Тим випускникам, що приїздили здавати останні іспити, семінарське начальство видавало посвідчення:

«Закінчив духовну семінарію (повну середню школу) й має право на вступ до університету в будь-якому місті України».

Проте це «має право» лишилось порожнім звуком, бо тим, хто звертався до університету, казали:

— Ти закінчив духовну семінарію? Ну, то йди працювати робітником. Хай вчаться пролетарські діти, а тобі вистачить. Ось набудеш собі робітничий істаж, а тоді будемо говорити, може, й приймемо...

Євген Маган, у якого зовсім віднялися ноги, старанням почаївських монахів і навколишніх лікарів,

поволі приходив до себе. А оскільки монастир, за новим територіяльним поділом, належав тепер до Польщі і не зазнав ліквідації, почував себе в небезпеці. Але що далі? Українське військо було інтерноване в Польщі, куди тепер уже нікого не впускали, назад повороту нема, і тоді старенький ігумен сказав Маганові:

— Брате Євгене, може, ти припишешся до нашого гурту? Бож тобі однаково нема куди подітись, а так будеш виконувати якісь не тяжкі обов'язки й легалізуєшся, як член монастирської громади. Подумай, я тебе не силую.

І Маган погодився. Спочатку був звичайним монастирським «служебником», потім, з роками, добре опанувавши всі богословські науки, став монахом, прийнявши ім'я Дмитрія. Особливо давались молодому ієромонахові проповіді. Слухачі ловили кожне його запальне слово, скероване в бік безбожників зі сходу, що несуть своє отруйне вчення Маркса-Леніна в нещасну Україну.

Монастир, як колективна організація на добровільних початках, потребував уваги до кожного свого члена, врахування його нахилів і здібностей, перевірки праці. Ієромонах Дмитрій узяв на себе всі ці організаційні обов'язки, досяг небувалого розквіту монастирського господарства, де без допомоги найманих рук, мали найвищі показники врожаю, жили безбідно самі й часто підтримували матеріально навколишнє злиденне населення. Так випадковий «заброда», недавній інвалід Дмитрій заслужив загальне признание й подяку всієї навколишньої округи. Врешті, після смерті старого ігумена, його обрали на цю посаду, а з початком війни, висвятили на православного єпископа й вирядили в Дніпропетровськ, виганяти советську нечисть...

—**—
*

І ось через сорок літ зустрілися в Нью-Йорку два колишні семінаристи. Чи впізнали вони одне одного? І так, і ні. Бо з одного боку сивий аскет з хрестом і панагією на грудях, а з другого — світська людина, підтоптана, але не знищена, що пройшла всі вогні, мідні труби й чортові зуби...

— Як же мені тепер називати тебе... владико?

— Як хочеш. Тільки «Євгена» вже нема, є отець Димитрій.

— Ну, добре, отченьку, владико, дорогий мій, поїдемо до мене, познайомлю тебе з дружиною, якщо вживаєш, вип'ємо по чарці...

— Хіба одну, заради зустрічі, взагалі ж, це не для мене.

— А пам'ятаєш, як ти повставав проти попівства?

— Пам'ятаю, та... людина плянує, а Бог керує. Розкажи, як тобі жилося під Советами, може ти вже з ними примирився?

Цілу ніч говорили і не могли наговоритись колишні приятелі.

— Ти не забув Львова-академіка, вчителя богословія?

— Ні, не забув.

— Так отой Львєв став головним агітатором атеїзму, брав участь у всіх диспутах, організованих компартією.

— Професор Львов став комуністичним агітатором? Дивно!

— А нашого улюбленця, учителя словесности, Володимира Геннадієвича Дроздова пам'ятаєш?

— Добре пам'ятаю.

— Я підійшов до нього на вулиці, будучи в червоноармійському вбранні, нагадав про себе, а він признається: я дуже задоволений, що в семінарії викладав не якусь мрякобівську дисципліну, а словесність. Тепер хоч не доводиться очима лупати. А працюю заведувачем антирелігійного музею.

Розповідав я, як «причащали» священників кулею

в рот, як вішали на царських воротах, як у церквах улаштували громадські вбиральні...

— Невже це правда?

— Правда, владико, все правда. Неймовірні речі творилися на нашій Україні, діти відрекались батьків, якщо ті батьки противились советським розпорядженням, чоловіки кидали жінок з малими дітьми, бо жінка мала нещастя народитись не від трудового елемента, судді-батьки засуджували власних дітей на кару смерти за недодержання законів компартії...

— Значить, я не помилився, що своєчасно втік?

— Абсолютно не помилився, та й я так би зробив, якщо б передбачав ті «блага», які принесе нова влада всім прошаркам населення, включаючи й селян.

— Таж село існує?

— Нема села. Є кріпосні колгоспи з «трудоднями», що на них нічого не дають, тільки обіцяють, є послушне советське стадо, яке біжить у чергу, аби дістати півкіло іржавої тюльки, чи стільки ж «розкоші» — цукру. Та ти й сам бачив, які тепер стали люди...

— Бачив. І ще я спостеріг дивну річ: я звертаюся до громадян українською мовою, а мені відповідають по-російському. І це в Дніпропетровську, в колишньому Катеринославі, чи Січеславі, де все повітря просякнуте козацьким минулим, запоріжським, невмирущим начебто духом. Невже в старця відібрали й торбу, де він зберігав останні крихти, найдорожчі крихти, що їх має кожна нація, рідну мову?

— Так, владико, большевики не пошкодували й торби, бо для них, взагалі, нема нічого святого, крім їхньої маніякальної ідеї — панування над цілим світом, над усіма, без винятку, людьми.

— В такому разі я тричі вдячний Богові, що не судилося мені жити під тією диявольською владою, що Бог дав мені змогу зберегти свою душу, хоч і завести її за моря-океани.

— До кого ж ти, владико, належиш, будши православним єпископом?

— Я приймав хіротонію від митрополита Діонісія, ще в Європі, а тут сам по собі, як кажуть, «дикий» єпископ. Ось запросили мене до Вілкес Баррес; я виконую там обов'язки настоятеля церкви, відправляю служби, вінчаю, хрещу, ховаю, і дуже вдячний нашим емігрантам за те, що дають мені шматок хліба

Архєєписком Димитрій не раз бував у мене, почував, розповідав про своє затворницьке, чернече життя. Останні п'ять років був прикутий до ліжка, спаралізований, а упокоївся 1-го квітня 1969 року й похований у м. Джексоні, недалеко від Нью Джерсі.

ПОВЕРНЕННЯ КОМАНДИРА

Відтоді, як одгриміли останні вибухи змагань і поламана шаблюка лишилась іржавіти десь у лісах Житомирщини, заховався Дем'янчук за числа... У далекій від домівки місцевості, назвавшись полоненим з Німеччини, волинським уродженцем, найнявся в червону господарчу установу і почав працювати.

Що ж, бичем обуха не переб'єш. Геть думки, які ятрать рану, геть любов, прищеплену з дитячих років. Над головою те ж саме синє українське небо, а внизу луки і ліси, і поля неозорі, родючі...

Не думати! Бути, як усі!

З ранку до вечора перед очима — числа. Вправні, як у музиканта, пальці літають по рахівниці, а папір приймає наслідки обчислень. Рівні, рівні рядочки — трьохзначні, п'ятизначні, семи... Тоді все росло, як на дріжджах: організації, установи, а найбільше — ціни. Лягла людина спати з трьома сотками в кишені і з надією купити завтра два буханці хліба. А завтра буханець уже коштує чотириста. Добре, що були знайомі по селах, підтримували Дем'янчука, не давали простягти ноги.

До речі, про ноги. Дививсь, дививсь на них Дем'янчуків кум, Кость Лобода, та й каже:

— Слухай, братчику, а ти до зими якраз будеш босий. Отож у мене під повіттю стоїть бочка на колесах, денікінці з переляку лишили. Бочці ціна — гріш, а колеса добрі, ошиновані, з залізною віссю. Сьогодні я їх здійму, а завтра поїдемо на ярмарок, та, може, виміняємо тобі на чоботи.

І виміняли. Власне, продали колеса за двадцять сім мільйонів рублів, і стільки ж коштувала пара юхтових чобіт.

Числа, числа... Вони якось втихомирювали душу, присипляючи її. Може ви помітили, що люди, які мають справу з числами, здебільша не балакучі. І це добре. Бо вирости вуха на стінах і навіть на вербах уздовж шляху, а шлях далі тюрми не йде.

Заметені сліди вояка на великих просторах українських. Передав через треті руки лист батькам, сповістив, що живе, тільки ніколи не зможе показатись. Знав: батьки зрозуміють.

Числа, числа... А дні йдуть. Двадцять сім років сповнилось, і тоді привіз із села молоденьку просту дівчину, таємно повінчався з нею в комірчині, де доживав віку вигнаний владою з парафії священник, і продовжував так само рахувати. Добрий чоловік, дбайливий, тільки мовчазний.

— Василю, чи ти мав батьків? — питала жінка.

— Мав, люба. І братів мав, і сестер...

— Де ж вони?

— Всі загинули. У фронтовій смузі жили.

— А ти? Чи довго був у полоні? Повернувся і нікого не відшукав? Чому покинув свою Волинь?

І розповідає Дем'янчук молодій дружині казки... Він уміє розповісти, якщо захоче. Навіть плакала дружина після тих оповідань. А він виходив на ганок, дивився у далечинь і сумно посміхався.

Не то б він розповів, коли б було можна. Він би згадав бої одчайдушні під Бахмачем, остерські ліси, де відсиджувався після поразки, славний рейд на підступи до Золотоверхого... Він би розповів, що за його голову червоні комісари обіцяли сто пудів борошна і двадцять пудів цукру тоді, коли фунт цукру дорівнював двом фунтам сала... Ще й тепер, певне, шукають грізного командира Галайду. Та Галайди немає. Є скромний, працьовитий бухгалтер Дем'янчук і — все.

Сказати жінці? Ні, це неможливо. Он як слідкують, нишпорять, залазять навіть у родину. Паскудному малому шпигові Павликові Морозову поставили

монумент за те, що віддав на муки й смерть рідного батька.

І Дем'янчук уже батько. У нього двоє синів, що разом мають п'ять років. Вироснуть сини й ніколи ні про що не довідаються. Ніколи!

Числа, числа... Розплющує світові ранок очі, — а ніч закриває. Наче повільно, наче нема краю тим ранкам і ночам, та міняються календарі на стіні, у безвість стрибають страшні червоні роки.

Десятки людей, що з ними працював мовчазний бухгалтер, зникли в невідомому, то пак дуже відомому напрямі північному, інших уже й кістки зітліли, а він мов той дуб, сидить непорушно й рахує... Рівні, рівні рядочки чисел — заслона від чужих очей і від власного болю.

Аж ось ударила війна. Старший син невдовзі пішов рятувати батьківщину, менший, шіснадцятилітний, лишився дома. Діждались німців, прожили рік під новим фюрером, і раптом зник бухгалтер Дем'янчук. Плакала жінка, шукала чоловіка в тюрмі, в околичних селах, просила помочі поліції. Даремно!

А тим часом ішли місяці і з сусіднього повіту докотилась загадкова чутка: великий партизанський загін, що ховається в лісах, полохає німецькі гарнізони й кличе на боротьбу проти обох фюрерів — берлінського й московського.

Ах, яке відношення має це до старого бухгалтера Дем'янчука. Мабуть, його забили, коли йшов у село міняти на хліб хатні речі.

Тривожні чутки не вгавали. У місті проголосили стан облоги, збільшили нічну охорону, і все таки не помогло.

Якоїсь ночі з чотирьох боків знялася стрілянина. Повз вікна, хропучи, летіли німецькі авта й мотоцикли. Бігла врозтіч поліція.

Коли трохи стихло, Дем'янчуків юнак городами дістався до знайомих.

— Що то є?

— Галайда! — відповіли знайомі. — Хіба не знаєш?

— Який Галайда? Повстанець?

— Так. Командир полку Української Повстанської Армії. Покищо б'є німців, а потім битиме червоних.

Молодий Дем'янчук тою ж дорогою повернувся додому, щоб розповісти новину матері. Уже поставив ногу на ганок і раптом похолов. Коло дверей стояла постать у військовому, з автоматом на плечі.

— Це ти, Грицю?

— ...Тато?

— Ато, хто ж? Бач, разом, заходимо...

Дем'янчук привітався з жінкою і з сином.

— Турбувались? — спитав. І посміхнувся якимось по-іншому, ясно, — але хитро посміхнувся.

Ні, не пізнають батька дружина й син. Чи це ж він, завжди тихий, мовчазний, трохи вже зігнутий роками? На плечах німецький офіцерський однострій, пістоль біля паска, в руці автомат. На голові сіра шапка козацька.

— Мої дорогі, — каже він. — Я все життя ховався, але — досить. Настав час, чи не настав, я спробую, чверть віку чекав на це. А тепер збирайтесь зі мною.

— Куди, Василю? — спитала жінка.

— Туди, де тебе не знайдуть. Ось, мої хлопці трохи поскубуть німецькі запаси і — вйо!

Раптом хтось загатив у двері, й крізь них просунулась чубата голова в «пілотці».

— Батьку Галайда, за п'ятнадцять хвилин будуть коні.

— Добре. Чекаю.

Тоді син підхопився з місця.

— Тату! Ти Галайда?

— Не тільки я, але й ти. Дем'янчук існував у фальшивих паперах.

З М І С Т :

стор.:

1. Ю. Середяк: Анатоль Галан	6
2. Гомо советікус	13
3. Гість з іншої планети	30
4. Пальне в космосі	43
5. Як я був левом	52
6. Розвантаження ковчега	56
7. По чому десяток насіння?	61
8. Дід Запорожець	66
9. Протекція	71
10. Доля священика Музалевського ..	79
11. Скульптор Кость Бульдин	84
12. Там, де народився геній	88
13. Чудесний бандурист	95
14. Все лишається без змін	99
15. Злочин чи добродійство?	105
16. Таємничий рятувальник	110
17. Феномен	121
18. Найбільший гріх у світі	134
19. Передчасно зрубаний талантик	136
20. Тарас Бульба	139
21. Втеча від диявола	143
22. Повернення командира	151

1. The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions and activities. It emphasizes the need for transparency and accountability in financial reporting.

2. The second part of the document outlines the various methods and techniques used to collect and analyze data. It includes a detailed description of the sampling process and the statistical tools employed.

3. The third part of the document presents the results of the study, including a comparison of the different methods and a discussion of the findings. It highlights the strengths and weaknesses of each approach and provides recommendations for future research.

4. The fourth part of the document concludes the study and summarizes the key findings. It reiterates the importance of accurate record-keeping and the need for ongoing research in this field.

5. The fifth part of the document provides a list of references and sources used in the study. It includes a mix of academic journals, books, and online resources.

6. The sixth part of the document contains a list of appendices and supplementary materials. These include detailed data tables, charts, and additional information that supports the main text.

7. The seventh part of the document is a list of footnotes and endnotes. These provide further details and clarifications on specific points mentioned in the text.

8. The eighth part of the document is a list of acknowledgments. It expresses gratitude to the individuals and organizations that provided support and assistance during the course of the study.

9. The ninth part of the document is a list of contact information for the author(s). This includes email addresses and phone numbers for those who wish to reach out for more information.

10. The tenth part of the document is a list of other relevant documents and publications. These provide additional context and resources for those interested in the topic.

ТВОРИ ТОГО САМОГО АВТОРА:

1. Пахощі — оповідання. В-во М. Денисюка. 1959 р.
2. Вслодар-страх — драма на 3 дії. В-во «Перемога» Буенос-Айрес, 1955 р.
3. Поразка маршала — оповідання. В-во «Перемога», Буенос-Айрес, 1956 р.
4. Будні советського журналіста — спогади. В-во «Перемога», Буенос-Айрес, 1956 р.
5. Чарівна дружина — збірка оповідань. Накладом автора. Буенос-Айрес, 1959 р.
6. Проти шерсти — сатири, гуморески, пародії. В-во Ю. Середяка, Буенос-Айрес, 1962 р.
7. Записки слідчого — спогади. В-во «Ми і світ». Торонто, 1964.
8. Між двома смертями — повість. В-во «Наша Батьківщина. Нью-Йорк. 1964.
9. Невигадане — оповідання. В-во Ю. Середяка. Буенос-Айрес, 1967 р.
10. Пригоди Рубенса — повість. В-во «Тризуб». Вінніпег, 1968 р.
11. Про радість і біль — збірка поезій. В-во «Власна хата». Філядельфія, 1970 р.
12. Хам — віршована повість. В-во Ю. Середяка, Буенос-Айрес, 1970 р.
13. Розмова з минулим — оповідання. В-во Ю. Середяка. Буенос-Айрес, 1971 р.
14. Міркування серйозні... — злочоденні гуморески. В-во «Власна хата». Філядельфія, 1971 р.
15. Сатири — накладом автора. Торонто. 1971 р.
16. Життя — оповідання. В-во Ю. Середяка. Буенос-Айрес. 1976 р.
17. Про все потроху — гуморески. В-во Ю. Середяка. Буенос-Айрес, 1978 р.
18. Танець на линві — оповідання. В-во Ю. Середяка. Буенос-Айрес, 1980 р.
19. Корабель без керма — повість. В-во Ю. Середяка. Буенос-Айрес, 1983 р.
20. З минулих днів — оповідання. В-во Ю. Середяка. Буенос-Айрес, 1989 р.

**Este libro se terminó de imprimir
en el mes de marzo de 1989,
en los Talleres Gráficos Dorrego,
Av. Dorrego 1102, 1414 Bs. Aires**

Микола Приходько

«ВІД СИБІРУ ДО КАНАДИ»

Повість-хроніка, що в ній описані переживання Андрія Гука, який був запроторений в Сибір, звідтіля втік на Україну, а далі — діяльність в Києві під час німецької окупації, і виїзд з Капелею Бандуристів у вільний світ.

Сторінки цього твору наснажені незвичайними епізодами і напруженою ситуацією дієвих осіб, що зворушать кожного любителя українського друкованого слова.

Автор повісти «ВІД СИБІРУ ДО КАНАДИ» Микола Приходько був членом Міжнародної Асоціації Письменників (ПЕН-Клуб), а за свої англійські публікації (шість різних творів) здобув почесне членство і диплом в Інтернаціональній Асоціації Марка Твейна в Кембрідж. З українських видань здобули йому тривке місце в українській літературі: «Далекими дорогами» (2 томи) і «На роздоріжжях смерти», що вийшла, крім української, ще у вісьмох мовах.

Цю повість-хроніку можна набути в усіх українських книгарнях на еміграції або впрям у нашому видавництві.

«ВІД СИБІРУ ДО КАНАДИ» — черговий твір великого діяпазону, що появився на еміграції.

«ВІД СИБІРУ ДО КАНАДИ» має 305 стор. друку і коштує в ЗСА — 10 дол., в Канаді — 12 дол. вже з коштами звич. поштової пересилки.

(Хто бажає одержати цю повість летунською поштою, просимо долучити на оплату пересилки \$3.—)

Прочитайте цей твір самі й заохочуйте інших українців його набути й прочитати!

Повідомляємо любителів української книжки на чужині, що вже вийшла з друку і є в продажу велика історична повість п. н.

”АНДРІЙ ПЕРВОЗВАННИЙ“

що її написав д-р Роман Кухар, професор університету в Гейс, ЗСА. В повісті «**Андрій Первозванний**», що написана на підставі відомих дотепер українських і чужинецьких джерел, висвітлено побут св. апостола Андрія на Київських горах в I ст. нашої ери, де він проповідував Христову науку.

«АНДРІЙ ПЕРВОЗВАННИЙ» має 264 сторінки друку та містить теж наукову розвідку про шляхи місійної праці ап. Андрія, мапу його місіонерських подорожей і коротке резюме в англ. мові.

«АНДРІЙ ПЕРВОЗВАННИЙ» — це прямо підручник для тих всіх, що цікавляться чи досліджують початки християнства в Україні, що хочуть добре знати про апостола Андрія і його проповідницьку місію в тодішній Скитії-Русі.

Ціна цієї повісті виносить 12 ам. доларів (вже з коштами пересилки); в твердій оправі з золотодруком — 15 ам. дол.

При гуртових замовленнях відповідна знижка.

Замовлення wraz з належністю (чеком або моні ордером) просимо пересилати на таку адресу:

Sr. Julián Sere diak
Casilla de Correos 7 (Suc. 7)
1407 — Buenos Aires
ARGENTINA

Хто не читає українських книжок — тратить багато; хто не прочитає «Андрія Первозванного» — втратить ще більше!

11454

\$ 975

